

**T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
DİN VE FELSEFE BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI  
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**İSTANBUL VE AMMAN'DAKİ ÜNİVERSİTE  
ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ HAYATI**

**HAMZA FERHAN**

**DOKTORA TEZİ**

**DANIŞMAN  
PROF. DR. HAYRİ ERTEN**

**KONYA 2020**





T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



SOSYAL BİLİMLER  
ENSTİTÜSÜ

### Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HAMZA FERHAN		
	Numarası	078102063003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	DİN VE FELSEFE BİLİMLERİ/ DİN SOSYOLOJİSİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	İSTANBUL VE AMMAN'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ HAYATI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı  
İmzası

Hamza Ferhan



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



## ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	HAMZA FERHAN		
	Numarası	078102063003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	DİN VE FELSEFE BİLİMLERİ/ DİN SOSYOLOJİSİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hayri Erten		
Tezin Adı	İSTANBUL VE AMMAN'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ HAYATI			

Bu araştırma; dünyadaki bütün toplumların hayatlarını farklı farklı etkileyen dindarlık olgusunu, iki toplumdan misal vererek alınan örneklem üzerindeki etkilerini ve durumlarını incelemektedir. Bu araştırmanın ana gayesi, İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinden 657 öğrenci ile Ürdün Üniversitesi'nin aynı şekilde çeşitli fakültelerinden 398 öğrenci olmak üzere toplamda 1055 öğrenci üzerinden iki ülkedeki üniversite gençliğinin sosyo-kültürel ve dini hayatını karşılaştırmalı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın örneklemi farklı ülkelerden alınmakla; dindarlık olgusunun, ayrı tarih geçmişi ile farklı sosyal kurumlara sahip olması ve son zamanlarda modernleşmeden farklı bir şekilde etkilenmiş olması incelenmektedir. Bu nicel araştırmanın verilerinin analizinde, standart sapma, Mann Whitney-U testi, Kruskal Wallis-H testi ve korelasyon analizi teknikleri kullanılmış, SPSS paket programı yardımıyla bilgisayar ortamında işlenmiştir.

Araştırma, giriş ve üç bölümden meydana gelmekte; giriş bölümü, araştırmanın konusu ve problemi, amacı ve önemi, hipotezleri, sınırlılıkları, veri toplama ve değerlendirme, örneklem ve araştırma modeli kısımlarından oluşmaktadır. Araştırmanın sonuçları, her örneklemin farklı şartlar altında yaşamasının dindarlık olgusu üzerinde anlamlı bir şekilde farklar yaratmış olması neticesini vermiştir. Söz konusu bu şartların en önemlisi siyasal hayatın koşulları ve dolayısıyla bundan doğan toplumun kurumlar üzerindeki çeşitli etkilerinin farklılaşması ve modernleşmenin tezahürlerinin de farklı bir şekilde ortaya çıkmasıdır.

**Anahtar kelimeler: Dini Hayat, Dindarlık, Modernleşme, Üniversite Gençliği.**



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### ABSTRACT

Author's	Name and Surname	HAMZA FERHAN		
	Student Number	078102063003		
	Department	DİN VE FELSEFE BİLİMLERİ/ DİN SOSYOLOJİSİ		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Hayri Erten		
Title of the Thesis/Dissertation	RELIGIOUS LIFE OF UNIVERSITY STUDENTS IN ISTANBUL AND AMMAN			

**This work examines the phenomenon of religiosity, which affects the lives of all the societies of the world differently, the effects and situations on the sample taken from two communities. The main aim of this research is to examine the socio-cultural and religious life of university youth in two countries with a total of 1055 students comparatively, including 657 students from various faculties of Istanbul University and 398 students from various faculties of Jordan University. With the study samples being taken from different countries; the phenomenon of religiosity, having a different history and different social institutions, and being influenced differently by modernization in recent times are examined.**

**In the analysis of the data of this quantitative research, standard deviation, Mann Whitney-U test, Kruskal Wallis-H test and correlation analysis techniques were used and processed in computer environment with the help of SPSS package program.**

**The research consists of introduction and three parts; introduction part consists of the subject and problem of the research, its purpose and importance, assumptions, limitations, data collection and evaluation, sample and research model.**

**According to our analysis, each sample living under different conditions made a significant difference on the phenomenon of religiousness. The most important of these conditions are the political life and therefore the diverse effects of society arising from on different institutions, and the manifestations of modernization in a different way for each country.**

**Keywords: Religious Life, Religiosity, Modernization, University Youth**

## İçindekiler

Kısaltmalar.....	xvii
ÖNSÖZ.....	xviii
GİRİŞ.....	1
A.    Konu ve Problem.....	1
B.    Amaç ve Önem.....	3
C.    Hipotezler.....	4
D.    Sınırlılıklar.....	6
E.    Veri Toplama ve Değerlendirme.....	6
F.    Araştırmanın Evreni ve Örnekleme.....	7
G.    Araştırma Modeli.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
TEMEL KAVRAMLAR VE LİTERATÜR.....	10
1.1.  Üniversite ve Gençlik.....	10
1.1.1.  Üniversite ve Gençlik Kavramları.....	10
1.1.2.  Üniversite Gençliği.....	13
1.1.3.  Gençlik Döneminde Dindarlığın Durumu.....	14
1.2.  Dindarlığın Tanımı.....	16
1.3.  Dindarlığın Boyutları.....	17
1.3.1.  İnanç Boyutu.....	19
1.3.2.  İbadet Boyutu.....	20
1.3.3.  Tecrübe- Duygu Boyutu.....	21
1.3.4.  Bilgi Boyutu.....	22
1.3.5.  Etkileme-Davranış Boyutu.....	22
1.4.  Dindarlık ile Modernleşme İlişkisi.....	23
1.5.  Literatür.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	33
TÜRKİYE VE ÜRDÜN'DE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI VE DİNÎ HAYAT.....	33
2.1.  Türkiye’de Sosyo-kültürel Yapı ve Dinî Hayat.....	33

2.2. Ürdün’de Sosyo-kültürel Yapı ve Dinî Hayat .....	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	50
ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	50
3.1. Örneklemenin nitelikleri, Geçerliliği, Güvenirliği ve Bazı Bulguları .....	50
3.1.1. Anketin Soruları ve Dindarlık ile Alakalı Soruların Güvenilirliği ve Geçerliliği 57	
3.1.2. Genel Dindarlık Profili.....	61
3.1.3. Dindarlık ile Sosyo-demografik Değişkenler .....	62
3.1.3.1. Dindarlık ile Cinsiyet İlişkisi .....	62
3.1.3.2. Sosyal Çevre.....	65
3.1.3.3. Dindarlık ve Fakülte İlişkisi .....	68
3.1.3.4. Ebeveynin Eğitim Durumu .....	74
3.1.3.5. Dindarlık ile Sosyo-Ekonomik Durum İlişkisi .....	81
3.2. Araştırmanın Anketi ile İnanç Boyutu ile İlgili Bulguları .....	86
3.2.1. Allah İnancı: .....	86
3.2.2. Kutsal Kitap Olan Kur’an-ı Kerim’in Geçerliliğine İnanç .....	92
3.2.3. Peygamber İnancı .....	94
3.2.4. Kıyamet İnancı.....	96
3.3. Araştırmanın İbadet Boyutu ile İlgili Bulguları .....	101
3.3.1. İbadet- İnanç İlişkisi.....	101
3.3.2. Namaz Kılma .....	103
3.3.3. Cemaatle Namaz Kılmak .....	106
3.3.4. Oruç Tutmak .....	108
3.3.5. Sadaka Vermek .....	110
3.3.6. Dua Etmek.....	112
3.4. Araştırmanın Dini Duygusal Boyutu ile İlgili Bulguları .....	115
3.4.1. Din ve Anlam Arayışı .....	115
3.4.2. Ölüm Karşısında Dinin Güvenliği .....	117
3.5. Araştırmanın Dinî Bilgi Boyutu ile İlgili Bulguları .....	120
3.5.1. Dini Bilgi Yeterliliği .....	120
3.5.2. Kur’an-ı Kerim’i okumak .....	122

3.5.3 İletişim Araçlarını Kullanırken Dini İçeriği Aramak	123
3.5.4. Dini Kitapları Okumak.....	124
3.6. Sosyo-kültürel Hayat ve Din İlişkisi.....	126
3.6.1.....	Hoşgörü
126	
3.6.2. Toplumsal Yaşamda Cinsiyet ve Din.....	130
3.6.2.1. Eş Seçiminde Dindarlığı Aramak.....	130
3.6.2.2. Kadının Kocasına İtaat Etmesi .....	132
3.6.2.3. Kadının Evin Dışında Çalışması .....	134
3.6.2.4. Kadının Giyinmesi .....	137
3.7. Din İle Siyaset İlişkisi.....	139
3.7.1. Din Devlet Yönetimine Müdahale Etmesi .....	139
3.7.2. Seçimler İle Din .....	143
3.8. Dinî Gruplar .....	145
3.8.1. Dini Grupların Önemi .....	145
3.8.2. Tarikatlara Bakış .....	147
3.9. Dinî Yasaklardan Sakınma .....	149
3.9.1. Alkol Kullanma.....	149
3.9.2. Faiz yemek .....	153
3.10. Karar Vermede Dine Uymak .....	155
3.11. Dini Tebliğ Sorumluluğu.....	157
SONUÇ.....	160
KAYNAKÇA.....	168
İNTERNET ADRESLERİ .....	175
EKLER.....	178
ANKET FORMU (TÜRKÇE) .....	178
ANKET FORMU (ARAPÇA).....	183

## TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Örneklemin Üniversiteye Göre Dağılım.....	50
Tablo 2: Örneklemin Cinsiyet Dağılımı.....	51
Tablo 3: Örneklemin Üniversiteye Göre Cinsiyet Dağılımı .....	51
Tablo 4: Örneklemin Sosyal Çevreye Göre Dağılımı .....	52
Tablo 5: Örneklemin Üniversiteye Göre Sosyal Çevre Dağılımı .....	52
Tablo 6: Örneklemin Üniversiteye Göre Fakülte Dağılımı.....	52
Tablo 7: Örneklemin Annenin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı .....	53
Tablo 8: Örneklemin Üniversiteye Göre Annenin Öğrenim Durumunun Dağılımı ....	53
Tablo 9: Örneklemin Babanın Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı .....	53
Tablo 10: Örneklemin Üniversiteye Göre Babanın Öğrenim Durumunun Dağılımı..	53
Tablo 11:Örneklemin Ailenin Aylık Gelire Göre Dağılımı .....	54
Tablo 12: Örneklemin Üniversiteye Göre Ailenin Aylık Gelir Durumu Dağılımı .....	55
Tablo 13:Örneklemin Alınan Din Eğitimini Nereden Aldığı ile İlgili Dağılımı .....	55
Tablo 14:Örneklemin Üniversiteye Göre Alınan Din Eğitiminin Durumu Dağılımı ..	56
Tablo 15: Dini Hayat Anketin Güvenirlik Testi Sonucu .....	58
Tablo 16: Dini Hayat ile İlgili Soruların Güvenirlik Testi Sonucu.....	58
Tablo 17: Güvenilirlik (İç Tutarlılık) Analizinin Sonuçları.....	59
Tablo 18: Dindarlık ile İlgili Soruların Faktör Analizinin Sonuçları.....	60
Tablo 19: Üniversiteye Göre Dindarlık Toplam Puanların Karşılaştırması.....	61
Tablo 20: Örneklemin Cinsiyet ile Dindarlık İlişkinin Karşılaştırması .....	63
Tablo 21: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Cinsiyet ile Dindarlık Karşılaştırması .....	63
.....	
Tablo 22: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Cinsiyet ile Dindarlık Karşılaştırması..	63
Tablo 23: Örneklemin Sosyal Çevre Dindarlık İlişkisiyle ilgili Karşılaştırması .....	66

Tablo 24: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Çevreleriyle Dindarlıklarının Karşılaştırması .....	66
Tablo 25: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Çevreleriyle Dindarlıklarının Karşılaştırması .....	66
Tablo 26: Örneklemin Fakültelelere Göre Dindarlık Düzeyi Karşılaştırması .....	69
Tablo 27: Örneklemin Fakültelelere Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması .....	69
Tablo 28: Örneklemin Fakültelelere Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması ....	70
Tablo 29: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelelere Göre Dindarlık Düzeyi Karşılaştırması .....	70
Tablo 30: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelelere Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması .....	71
Tablo 31: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelelere Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	71
Tablo 32: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelelere Göre Dindarlık Düzeyi Karşılaştırması .....	71
Tablo 33: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelelere Göre İnanç-Duygu Boyutunun Karşılaştırması.....	72
Tablo 34: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelelere Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutunun Karşılaştırması.....	72
Tablo 35: Örneklemin Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Dindarlık Düzeylerinin Karşılaştırması .....	75
Tablo 36: Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması .....	75
Tablo 37: Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması .....	75
Tablo 38: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dindarlık Düzeylerinin Karşılaştırması .....	76

Tablo 39: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması.....	76
Tablo 40: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	76
Tablo 41: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dindarlık Düzeylerinin Karşılaştırması”- °Mann-Whitney *p<0,05 **p<0,001 .....	76
Tablo 42: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması.....	77
Tablo 43: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	77
Tablo 44: Örneklemin Babanın Eğitim Durumu Değişkenine Göre Genel Dindarlık Karşılaştırması .....	78
Tablo 45: Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması .....	78
Tablo 46: Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması .....	78
Tablo 47: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre Genel Dindarlık Karşılaştırması.....	78
Tablo 48: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması.....	79
Tablo 49: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	79
Tablo 50: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre Genel Dindarlık Karşılaştırması.....	79
Tablo 51: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması.....	79
Tablo 52: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	80
Tablo 53: Örneklemin Gelir Durumuna Göre Dindarlık Karşılaştırması .....	81

Tablo 54: Örneklemin Gelir Durumuna Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması..	81
Tablo 55: Örneklemin Gelir Durumuna Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması .....	82
Tablo 56: İstanbul Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile Genel Dindarlık Karşılaştırması .....	82
Tablo 57: İstanbul Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması.....	82
Tablo 58: İstanbul Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	83
Tablo 59: Ürdün Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile Genel Dindarlık Toplamı Karşılaştırması.....	83
Tablo 60: Ürdün Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması.....	83
Tablo 61: Ürdün Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması.....	84
Tablo 62: Örneklemin Allah İnancı Dağılımı .....	87
Tablo 63: Örneklemin Kur'an-ı Kerim'in Geçerliliğine Dair İnanç Dağılımı.....	92
Tablo 64: Örneklemin Kur'an-ı Kerim'in Geçerliliğine Dair İnanç Mann Whitney-U - Testi.....	94
Tablo 65: Örneklemin Hz. Muhammd'e İnançlarıyla ilgili Dağılımı.....	95
Tablo 66: Örneklemin Hz. Muhammed'e İnanç Mann Whitney-U -Testi.....	96
Tablo 67: Örneklemin Kıyamet Günü İnancı Karşılaştırması .....	97
Tablo 68: Türkiye-Ürdün Örneklemleri Kıyamet Gününe İnanç Mann Whitney-U - Testi.....	98
Tablo 69: Türkiye-Ürdün Örneklemleri Cennet ve Cehenneme İnanç Dağılımı.....	99
Tablo 70: Örneklemin Cennet ve Cehenneme İnançlarıyla ilgili Mann Whitney-U - Testi.....	100
Tablo 71: Örneklemin İbadetin Gerekliliğine Olan İnançlarıyla İlgili Dağılımı .....	101

Tablo 72: Türkiye-Ürdün Örneklemi İbadetin Gerekliliğine İnanç Mann Whitney-U -Testi .....	102
Tablo 73: Örneklemin Namaz Kılma Dağılımı.....	104
Tablo 74: Türkiye-Ürdün Örneklemi Namaz Kılma Mann Whitney-U -Testi.....	106
Tablo 75: Türkiye-Ürdün Örneklemi Cemaatle Namaz Kılma Dağılımı .....	107
Tablo 76: Türkiye-Ürdün Örneklemi Cemaatle Namaz Kılma Mann Whitney-U -testi.....	107
Tablo 77: Türkiye-Ürdün Örneklemi Oruç Tutma Dağılımı .....	108
Tablo 78: Türkiye-Ürdün Örneklemi Oruç Tutma Mann Whitney-U -Testi.....	110
Tablo 79: Türkiye-Ürdün Örneklemi Sadaka Verme Dağılımı .....	111
Tablo 80: Türkiye-Ürdün Örneklemi Sadaka Vermek ile İlgili Mann Whitney-U -testi.....	112
Tablo 81: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dua Etme Dağılımı .....	113
Tablo 82: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dua Etme Mann Whitney-U –Testi .....	114
Tablo 83: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dinin Hayata Gaye ve Anlam Kazandırma Dağılımı .....	115
Tablo 84: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dinin Hayata Gaye ve Anlam Kazandırma Mann Whitney-U -testi .....	117
Tablo 85: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dinin Ölüme Karşı Verdiği Güven Duygusu Dağılımı .....	118
Tablo 86: Türkiye-Ürdün Örneklemi “Dinin Ölüme Karşı Verdiği Güven Duygusu” Mann Whitney-U -testi .....	119
Tablo 87: Örneklemin İbadetlerini Sağlıklı Şekilde Yerine Getirmeleri ile İlgili Bilgi Düzeylerine Dair Kanaatlerinin Dağılımı.....	120
Tablo 88: Örneklemin İbadetlerini Sağlıklı Şekilde Yerine Getirmeleri ile İlgili Bilgi Düzeylerine Dair Kanaatlerinin Mann Whitney-U -testi.....	121
Tablo 89: Türkiye- Ürdün Örneklemlerinde Kur’an-ı Kerim’in Okuma Sıklığı Dağılımı .....	122

Tablo 90: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Kur'an-ı Kerim'in Okuma Sıklığı Mann Whitney-U -testi.....	123
Tablo 91: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde İletişim Araçlarını Kullanırken Dini İçeriği Aramak Dağılımı .....	123
Tablo 92: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin İletişim Araçlarını Kullanırken Dini İçeriği Aramak Mann Whitney-U -testi .....	124
Tablo 93: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Dini Kitapları Okumak Dağılımı .....	124
Tablo 94: Türkiye-Ürdün Örneklemeleri Gayri Müslimlere Dini Bakışı Dağılımı.....	127
Tablo 95: Türkiye-Ürdün Örneklemeleri Gayri Müslimlerin Dini Durumuna Bakışı Mann Whitney-U -testi .....	127
Tablo 96: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Arkadaş Seçiminde Dindarlığa Bakış Dağılımı .....	128
Tablo 97: Türkiye-Ürdün Örneklemeleri Arkadaş Seçiminde Dindarlığı Aramak Mann Whitney-U -testi.....	129
Tablo 98: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Eş Seçiminde Dindarlığı Aramanın Dağılımı .....	130
Tablo 99: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Eş Seçiminde Dindarlığı Aramak Mann Whitney-U -testi.....	132
Tablo 100: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kadının Kocasına İtaat Etmesine Dair Öğrencilerin Görüş Dağılımı .....	133
Tablo 101: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Kadının Kocasına İtaat Etmesine Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Dağılımı Mann Whitney-U -testi.....	134
Tablo 102: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kadının Evin Dışında Çalışmasına Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Dağılımı.....	136
Tablo 103: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kadının Evin Dışında Çalışmasına Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Mann Whitney-U -testi.....	137
Tablo 104: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Kadının Özgürce Giyinmesi Sorusuna Öğrencilerin Verdiği Yanıtların Dağılımı.....	138

Tablo 105: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Kadının Özgürce Giyinmesine Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Mann Whitney-U -testi.....	138
Tablo 106: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Devletin Şeriata Göre Yönetilmesi Görüşü Hakkında Öğrencilerin Görüşlerinin Dağılımı.....	140
Tablo 107: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Devletin Şeriata Göre Yönelmesi Konusundaki Öğrencilerin Görüşlerinin Mann Whitney-U -testi .....	142
Tablo 108: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Seçimlerde Adayın Dindarlığının Öğrenciler Üzerindeki Etkinliği Dağılımı .....	143
Tablo 109: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Seçimlerde Adayın Dindarlığının Öğrenciler Üzerindeki Etkinliği Mann Whitney-U -testi .....	144
Tablo 110: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Dini Grupların Dini Yaşamda Zaruretine Dair Görüşlerin Dağılımı .....	146
Tablo 111: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Dini Grupların Dini Yaşamda Zaruretine görüşlerin Mann Whitney-U -testi .....	146
Tablo 112: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Sufili Tarikatlara karşı görüşlerin Dağılımı .....	148
Tablo 113: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Sufili Tarikatların Din Anlayışına Zarar Verdiğine Dair Görüşlerin Mann Whitney-U -testi .....	149
Tablo 114: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Alkol Kullanma Dağılımı.....	150
Tablo 115: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Alkol Kullanma Mann Whitney-U -testi .....	152
Tablo 116: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Faize Karşı Tutumlarının Dağılımı ...	153
Tablo 117: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Faize Karşı Tutumlarının Mann Whitney-U -testi.....	154
Tablo 118: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Karar Verirken Dine Uymasına Göre Tutumlarının Dağılımı .....	155
Tablo 119: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Karar Verirken Dine Uymasına Göre Tutumlarının Mann Whitney-U -testi .....	156

Tablo 120: Örneklemin Dini Savunma ve Tebliğ Etme Tutumlarının Dağılımı .....	157
Tablo 121: Türkiye- Ürdün Örneklemlerinde Dini Savunma ve Tebliğ Etme Mann Whitney-U -testi.....	158



# Kısaltmalar

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

bknz : Bakınız

ev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

FETÖ : Fethullahçı terör örgütü

İHL : İmam Hatip Lisesi

İ.Ü : İstanbul Üniversitesi

Ü.Ü. Ürdün Üniversitesi

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar

Yay. : Yayınevi

# ÖNSÖZ

Dindarlık olgusu, hem fertlerin ve toplumların hem de devletlerin genel gidişatında kritik bir rol oynamakta ve bazı dönüm noktalarında belirleyici olmaktadır. Buradan hareketle, dindarlık olgusunu bütün boyutlarıyla araştırmak yaşadığımız hayatı anlamak ve açıklamak adına son derece önemlidir diyebiliriz. Öte yandan dindarlık canlı, dolayısıyla değişime açık bir olgudur. Bu nedenle diğer olgu ve kurumları etkilemekte, aynı zamanda kendisi de bunlardan etkilenmektedir.

Ürdün ve Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin, aynı dine mensup olmalarına karşın, dindarlık düzeyleri ve dinî hayat pratikleri arasındaki farkların nedenlerini incelediğim bu tezde beni bu araştırmayı yapmaya yönelten faktörlerin başında her iki ülkede de uzun süre yaşamış olmam geliyor kuşkusuz. Zannediyorum insan yetiştiği kültürden ayrılıp başka bir tecrübeyle tanıştığına, gördüklerini karşılaştırmalı bir biçimde sorgulama ve farklılıkların nedenlerini tespit konusunda ciddi bir merak duygusu uyanıyor. Bu süreçte benim zihnimde şu tür soruları canlanıyordu: Acaba Türkiye ile Ürdün'deki dinî hayatın çeşitli tezahürleri üzerinde hangi unsurlar ne tür etkilerde bulunmakta ve bu durum ilgili bağlamlarda nasıl bir farklılaşmaya sebep olmaktadır? Bu nedenle iki ülkedeki dinî ve sosyal hayatı araştırmak, üzerinde yoğunlaşacağım konuların başında geliyordu. Her iki ülkede de uzun müddet yaşamış olmam, hipotezlerimi ve ankette önemli gördüğüm noktaları tayin etme konusunda bana yardımcı oldu.

Böyle geniş bir sahayı kuşatan bir konunun, tek bir çalışma ile değil çok sayıda ve farklı çalışmalarla ele alınması gerektiği açıktır. Bununla birlikte umulur ki bu tez çalışması, bundan sonra yapılacak araştırmalar için hem ışık tutacak hem de karşılaşılmaması muhtemel zorlukların bir kısmını gidermiş olacaktır.

Araştırma coğrafi bakımdan İstanbul ve Amman şehirleri, demografik bakımdan ise üniversite öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede İstanbul ve Ürdün Üniversiteleri, her iki şehirdeki durumu temsil açısından ideal birer seçenek olarak görülmüştür.

Tez giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusuna, hipotezine, problemine, amaç ve önemine, hipotezlerine, sınırlılıklarına, veri toplama araçlarına ve tezde izlenen yönteme yer verilmiştir. Birinci bölüm temel kavramlara tahsis edilmiştir. Tezin bu bölümünde üniversite, gençlik, dindarlığın boyutları gibi önemli

kavramlar ve ilgili literatür hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye ve Ürdün'deki kültürel ve dinî hayat hakkında özet sunulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmanın bulgularına ve yorumlarına yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise araştırmadan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Tezin her aşamasında beni destekleyip yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Hayri Erten'e teşekkür borçluyum. Eleştiri ve değerlendirmeleri ufkumu açtı. Tez jürisinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Mehmet Akgül ve Doç. Dr. Mehmet Birekul çeşitli yönlendirme ve tavsiyelerde bulundular. Kendilerine müteşekkirim. Ayrıca araştırmanın son halini almasında büyük emekleri geçen Prof. Dr. Ali Ayten ve Prof. Dr. Mustafa Tekin hocalarıma teşekkür ederim. Tezi hem dil ve üslûp bakımından okuyup kontrol eden hem de teknik bakımdan destek olan diğer hocalarıma ve bütün arkadaşlarıma minnettarım.

Hamza Ferhan

İstanbul

# GİRİŞ

## A. Konu ve Problem

Araştırmanın konusu, Amman ve İstanbul'da öğrenim gören üniversite öğrencilerinden seçilecek örnek bir gruptan yola çıkarak, gençlerin dinî inanç, tutum ve davranışlarının belirlenmesi, dinî hayata yönelik tutumlarının nasıl bir farklılaşma gösterdiğinin tespit edilmesi, dinî hayatın sosyal sistem içindeki yeri ve öneminin ortaya konulmasıdır. Böyle bir çalışma ile İstanbul'da ve Amman'da yaşayan gençlerin toplumsal hayatını mukayese etmiş olacağız.

Dindarlık olgusunu derinlikli bir biçimde anlamak için tezahür ettiği ortamı nasıl etkilediği ve etkilendiğini, aynı zamanda muhtelif çevrelerdeki dindarlık olguları arasındaki farkları incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda neredeyse her ülkenin kendine has bir dini hayatı olmasına rağmen ülkeler bazında bu tarz karşılaştırmalı çalışmalar yok denecek kadar azdır. İki farklı ülkedeki dini hayatı ve dindarlığı çeşitli boyutlarıyla ve aynı teknikleri kullanarak tasvir ve tahlil eden herhangi bir araştırmaya en azından Türkçe ve Arapça literatürde rastlamadık.

Söz konusu karşılaştırmalı bakış açısından hareketle bu çalışmada, dindarlık olgusunun bir ülkeden başka bir ülkeye intikal ettiğinde nasıl farklılaştığı, bu farklılaşmanın hangi sebeplerden kaynaklandığı ve ne tür sonuçları olduğu gibi sorulara cevap aranacaktır.

Aile, ekonomi, siyaset, hukuk ve eğitim gibi farklı toplumsal kurumlar karşılıklı olarak birbirini etkiler. Bu nedenle söz konusu kurumlarda meydana gelen herhangi bir değişim diğerlerinde de değişime sebep olmaktadır. Bu kurumlar aynı zamanda din olgusu ile de doğrudan etkileşim halindedir. Dolayısıyla dini hayat ile aralarında karşılıklı ve sürekli bir etkileme ve etkilenme ilişkisi vardır. Öte yandan hem dini hayat hem de söz konusu toplumsal kurumlar ülkeden ülkeye farklılık arz eder. Bu bağlamda bu araştırma, dini hayatın iki farklı ülkedeki durumunu tasvir edip bu farklılığın nedenlerini izah ederken iki ülkedeki toplumsal müesseselerin farklılaşmasının bu değişiklikte ne derece rol oynadığını da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Öte yandan bahsi geçen kurumlar dışında özellikle son iki asırda dindarlık olgusunu etkileyen en önemli unsurların başında Batılı modernleşme gelmektedir. Modernleşme özü

itibariyle maddi nitelikli ve dünya hayatıyla sınırlı olduğundan insanın manevi, ruhi ve mistik yönlerine vurgu yapan dindarlık olgusuyla çatışmalar yaşamaktadır. Modernleşme ve beraberinde yaygınlaşan sekülerleşme, dinin kurumsal etkinliğini ve yetki gücünü kaybettiğini, bu nedenle sadece bireylerin özel yaşamıyla sınırlı kalabileceği fikrine dayanır.<sup>1</sup> Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında sekülerizmin Türkiye'de hem siyasi hem de toplumsal açıdan Ürdün'e göre daha fazla benimsendiği görülmektedir. Peki sekülerizim konusundaki bu farklılık iki ülkedeki dindarlık olgusu üzerinde nasıl bir etki oluşturmaktadır? Bu araştırmada, iki toplumun kurumlarına farklı şekillerde ve düzeylerde tesir eden sekülerleşme ve modernleşme olgularının Türk ve Ürdün toplumları üzerindeki etki farklılığı da hesaba katılacaktır. Böylece, makro düzeyde sekülerleşme ile ilgili araştırmalar, Müslüman toplumlardaki dindarlık ilişkisini tespit etmek için bu çalışmanın bulgularından yararlanabilir.

Bu araştırmada incelenen guruplar arasında sekülerleşme konusunda farklılıklar bulunduğundan karşılaştırmalı bir bakış açısı bize Müslüman toplumlardaki dindarlık ile sekülerleşme olgusu arasındaki ilişkiye dair bazı sonuçlar ortaya koyacaktır.

Araştırma boyunca üstesinden gelmekte zorlandığım bazı hususlar oldu. Bunların başında anket uygulamamıza izin veren fakültelerin sayıca az olması gelmektedir. Öte yandan ilgili fakültelerde ders veren hocalardan da ayrıca izin alınması gerekmiştir. Her ne kadar çalışmamıza destek olan öğretim üyesi sayısı çok olmasa da netice itibariyle anket uygulamasında istenen öğrenci sayısına ulaşılmıştır.

Yukarıda kısaca ifade edilen hususlar çerçevesinde iki toplumdaki üniversite öğrencilerinin dini hayatını karşılaştıran bu çalışmanın temel problemleri şu sorular ekseninde ifade edilebilir: Türkiye'nin en kozmopolit ve köklü kurumlarından olan İstanbul Üniversitesi'nde eğitim gören gençlerin dinî hayatı nasıl bir tablo çizmektedir? Buna mukabil Ürdün'ün başkenti Amman'daki en büyük ve en köklü üniversite olan Ürdün Üniversitesi'nin öğrencileri nasıl bir dinî hayata sahiptir? Türkiye ve Ürdün'deki üniversite gençliği dinî hayat bakımından ne tür benzerlik ve farklılıklar gösterir? Şayet farklılıklar var ise bu farklılıkların sebepleri nelerdir? İki ülke arasındaki dini eğitim kurumlarının farklılaşması gençlerin dindarlığında ne tür değişimler meydana getirmiştir? Bu ve benzeri soruların temelinde yer alan tezin ana meselesi ise şudur: Dindarlık olgusu, aynı dine mensup iki toplum arasında ne tür değişiklikler göstermektedir ve bu değişiklikler hangi faktörlere dayalı olarak açıklanabilir?

---

<sup>1</sup> Mehmet Özey, *Sekülerleşme ve Din*, İz Yay., İstanbul, 2007, s. 160.

## B. Amaç ve Önem

Araştırmanın temel amacı, çoğunluğu Müslüman iki ülkenin üniversite öğrencileri arasında dinî hayat bakımından bir karşılaştırma yaparak siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel vb. faktörlerin gençlerin dinî hayatı üzerindeki etkilerini tespit etmektir.

Araştırmada ele alınan ve bir yönüyle toplumun geleceğini teşkil eden üniversite gençliği esasen yeni gelişmelerden, yeni düşünce ve ideolojilerden en fazla etkilenen kesimdir. Ayrıca genel olarak üniversite ortamı öğrencilerin dini inanç, tutum ve davranışlarında önemli, bazen de köklü değişimlere sebep olabilmektedir. Dolayısıyla bu tarz araştırmalar, daha sağlıklı bir gelecek adına, üniversite öğrencilerinin dinî durumlarını ve karşılaştıkları dini problemleri tespit bakımından zaruridir. Araştırmanın sonunda elde edilen çıkarımlar doğrultusunda her iki ülke gençliği hakkında değerlendirmeler yer alacaktır.

Bugüne kadar dindarlık ve dinî hayatla ilgili Türkiye ve Ürdün'de bazı çalışmalar yapılmış olmasına karşın, dindarlık veya dinî hayat gibi meseleleri işleyen ve iki ülkedeki durumu karşılaştırmalı bir biçimde ele alan herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Dolayısıyla tezin en önemli yönü, toplumsal şartlar ile dini hayat arasındaki çift yönlü etkileşimi farklı ülkeler bağlamında göstererek din sosyolojisi literatürüne katkı sağlamasıdır. Ayrıca tez, dinin yakın ama farklı ortamlarda aldığı formları ve bu formlar arasında görülen farklılıklara neden olan çeşitli sebepleri göstermesi açısından faydalı bir çalışma olacağını düşünüyoruz.

Bu araştırmanın ülkeler arasında karşılaştırmalı din sosyolojisi bakımından ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlaması umulabilir. Neticede bu tarz araştırmalar yapılmaya devam edildikçe makro düzeyde çeşitli toplumlar arasında karşılaştırmalar yapabilme imkanı oluşacak ve aynı zamanda dindarlığa etki eden faktörleri uluslararası düzeyde sınamak için önemli bulgular ortaya çıkacaktır.

Araştırmanın diğer hedefleri ise cinsiyet, yaş, medenî hal, sosyo-ekonomik durum gibi değişken faktörlerin iki ülke öğrencilerinin dini hayatları üzerindeki etkilerini tespit etmek ve sosyal kurumlardaki değişimin neticede elde edilen bulguların farklılaşmasındaki rolünü ortaya koymaktır.

### C. Hipotezler

Tezde bağımlı değişken olarak dindarlık, bağımsız değişken olarak ise Türkiye ile Ürdün arasındaki toplumsal farklılıklar dikkate alınacaktır. Bununla birlikte öğrencilerin cinsiyetleri, okudukları bölüm, ekonomik durumları, aldıkları dinî eğitim vb. değişkenler de incelenecektir.

Tezde dinî hayat gibi oldukça kapsamlı ve çok boyutlu bir konu ele alınmaktadır. Bu nedenle, araştırmanın sağlıklı bir zeminde gerçekleştirilebilmesi ve mümkün olan en fazla geçerli sonuçlara ulaşılabilmesi için bazı hipotezlerle hareket edilmiştir.

Araştırmadaki temel hipotezimiz şudur:

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de din ve toplum arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Fakat zamana, toplumlara ve ülkelere göre bu etkileşimin derecesi değişebilmektedir. Bu sebeple gerek Türkiye'deki gerekse de Ürdün'deki üniversite öğrencilerinin dini hayatı, içinde yaşadıkları ülkenin sosyo-kültürel, siyasî, ekonomik, coğrafi v.b. şartlarına bağlı olarak birtakım farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda iki ülkenin modernleşme, sekülerleşme ve batılılaşma serüvenleri de çeşitli açılardan farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılık ülkelerin siyaset, ekonomi, aile, eğitim ve din gibi temel kurumlarını da etkilemektedir.

Araştırmada bu ana hipotezler çerçevesinde test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

- 1- Cinsiyet bakımından iki örneklem grubu arasında dindarlık düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamaktadır.
- 2- Hayatının çoğunu kırsal alanlarda geçiren öğrencilerin kentsel alanlarda geçiren öğrencilere göre dindarlık seviyeleri daha yüksektir.
- 3- En yüksek dindarlık düzeyine sahip öğrenciler ilahiyat fakültesi, en düşük düzeye sahip olanlar ise sağlık bilimleri öğrencileridir.
- 4- Ailesi yüksek gelir gurubundaki öğrencilerin dindarlık düzeyi, orta gelir gurubundaki öğrencilere göre düşüş göstermektedir.
- 5- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre Allah'a iman konusunda daha olumlu bir yönelime sahiptirler.
- 6- İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin, Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre Kur'an-ı Kerim'de anlatılanların her çağ için geçerli olduğuna ilişkin inancı daha düşüktür.
- 7- Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre Peygamber Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve son peygamberi olduğuna inananların sayısı daha yüksektir.

- 8- İstanbul Üniversitesi öğrencileri arasında âhirete iman edenlerin sayısı Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha düşüktür.
- 9- Ürdün Üniversitesi öğrencileri ibadetlerin yerine getirilmesinin gerekliliğine iman konusunda İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre sayıca daha fazladır.
- 10- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre beş vakit namazın kılınması hususunda hassasiyetleri daha yüksektir ve namazların cemaatle kılınma sıklığı daha fazladır.
- 11- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, İstanbul Üniversitesinin öğrencilerine göre Ramazan orucunu daha sık tutmaktadırlar.
- 12- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha sık sadaka vermektedirler.
- 13- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha sık dua etmektedirler.
- 14- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre “dine bağlılık insan hayatına diğer unsurlardan daha fazla gaye ve anlam kazandırır” düşüncesi daha yoğundur.
- 15- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde, dinin ölüm karşısında verdiği güven duygusu, İstanbul Üniversitesinin öğrencilerine nazaran daha fazla bulunmaktadır.
- 16- İstanbul Üniversitesi öğrencilerindeki hoşgörü eğilimi Ürdün Üniversitesi öğrencilerindeki hoşgörü eğilimine göre daha fazladır.
- 17- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, arkadaş seçiminde, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre kişinin dindarlığını daha fazla dikkate almaktadırlar.
- 18- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, evlenmek istedikleri kişide diğer özelliklerin yanında dindarlık özelliğini İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha fazla aramaktadırlar.
- 19- İstanbul Üniversitesi öğrencileri, kadının dışarıda çalışması konusunda Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha modern bir eğilim göstermektedirler.
- 20- İstanbul Üniversitesi öğrencileri, kadının kocasına itaat etmesi konusunda Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha modern bir tutum sergilemektedirler.
- 21- İstanbul Üniversitesi öğrencileri, kılık-kıyafet ve dini yaşama noktasında Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha serbest bir tavır göstermektedirler.
- 22- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde, dinin siyasete müdahale etmesinin gerekli olduğu düşüncesi İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden daha fazladır.
- 23- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde seçimlerde oy verirken İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre adayların dindarlığına dikkat edilmesi gerektiği fikri daha yoğundur.

- 24- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin din eğitimi yeterlilikleri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha yüksektir.
- 25- Ürdün Üniversitesi öğrencileri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre Kur'an-ı Kerim'i daha sık okumaktadırlar.
- 26- Ürdün Üniversitesi öğrencileri, dini grup ve partilerin toplumda bulunma zarureti, İstanbul Üniversitesi öğrencilere göre daha fazla dikkate almaktadırlar.
- 27- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin tarikatlara karşı yaklaşımı İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha olumsuzdur.
- 28- İstanbul Üniversitesi öğrencileri Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha yüksek oranda alkol tüketmektedirler.
- 29- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre faiz almama hassasiyeti daha yüksektir.
- 30- Ürdün Üniversitesi öğrencileri herhangi bir konuda karar verirken dine uygunluğa dikkat etme oranları, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha yüksektir.
- 31- Ürdün Üniversitesi öğrencileri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre dini daha fazla savunmakta ve tebliğini yaptıklarını düşünmektedirler.

#### **D. Sınırlılıklar**

Araştırmamız, bu çalışmanın odağını oluşturan üniversite gençliğinin dini hayatı konusunda elde edilen verilerle sınırlıdır.

Araştırma örneklemini, İstanbul ve Ürdün Üniversitelerinin çeşitli fakültelerinde okuyan 1055 öğrenciden oluşmaktadır. Bunlardan 398'i Ürdün Üniversitesi 657'si ise İstanbul Üniversitesi öğrencisidir. Dolayısıyla elde edilen sonuçların genelleştirilmesi konusunda ihtiyatlı olmak gerekecektir.

10 Şubat-25 Mayıs 2018 tarih aralığında yaptığımız anket araştırması boylamsal değil kesitseldir. Diğer bir deyişle zaman içerisinde öğrencilerin inanç, tutum ve davranışları değişebileceği için araştırma yapıldığı zamanla sınırlıdır.

#### **E. Veri Toplama ve Değerlendirme**

Araştırmada dokümantasyon ve tarama (survey) metotları kullanılmıştır. Öncelikle araştırmanın teorik çerçevesi oluşturulurken, dindarlık ve sosyal hayatla ilgili literatürden istifade edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye ve Ürdün'de dinî hayatla ilgili yapılan çalışmalar incelenmiş ve mevcut bilgi birikimi güncellenmiştir. Dökümantasyon ve yorumlama metodu

içinde özellikle anket tekniğine başvurulmuş ve daha önceki dinî hayat araştırmalarında hazırlanan ölçeklerden yararlanılmış ve böylece bu araştırmada kullanılacak anketin soruları hazırlanmıştır. Sorulara ilave olarak anket formunda katılımcıların sosyo-demografik yapılarını tespit etmeye yönelik sorulara da yer verilmiştir. Örneğin; katılımcıların cinsiyet, okuduğu bölüm, ailesinin gelir durumu vb. sorular yer almıştır. Bu suretle araştırmanın evreni üzerinde anket tekniğiyle elde edilen bulgular toplanmış ve değerlendirilmiştir.

İstanbul Üniversitesi'nden 125 öğrenci üzerinde örneklem grubuyla pilot çalışması uygulanmıştır. Daha sonra bu aşamada toplanan verilerin güvenilirlik testi yapılmıştır.

İki ülkede uygulanan ankette elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla bilgisayar ortamında işlenmiştir. Araştırmada verilerin analizinde, frekans dağılımının yanı sıra, elde edilen verilerin dağılımı normal olmadığından iki grup arasında karşılaştırma yapmak için Mann Whitney-U -testi ve ikiden fazla olan gruplar arasındaki karşılaştırma için Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis-H testi kullanırken gruplar arasındaki ilişki anlamlı çıktığında farkların hangi gruplar arasında olduğunu öğrenmek amacıyla yine her iki grup için ayrı ayrı Mann Whitney-U –testi kullanılmıştır.

İki gruba ayrılan, üniversite (ülke) değişkeni ve cinsiyet değişkeni için, Mann Whitney-U -testi kullanılmıştır. Üçlü ve daha fazla seçenekli değişkenler için Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır. Likert tipine uygun olarak hazırlanmamış olan iki soru için de sadece yüzdeler verilmiştir.

Bulguların yoruma elverişli hale getirilmesinde frekans ve yüzdeleri tespit edildikten sonra değişkenlere göre tablolaştırma işlemi yapılmış ve aralarındaki farklar hesaplanmıştır. Sonra elde edilen bulgular birbiriyle ve daha önce benzer çalışmanın bulgularıyla mukayese edilmiş ve yorumlanmıştır. Her konunun sonunda, ulaşılan neticeler konuyla ilgili daha önce ortaya koyduğumuz hipotezlerle karşılaştırılmıştır.

## **F. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme**

Araştırmanın çalışma evreni, İstanbul Üniversitesi ile Ürdün Üniversitesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Örnekleme ise bu iki üniversite öğrencilerinden oluşturulmuştur.

Araştırma, anketin niteliği ve üniversite öğrencilerinin özellikleri itibariyle örneklemi temsilen Türkiye'den İstanbul Üniversitesi ve Ürdün'den Ürdün Üniversitesi'nin fen, sosyal ve sağlık bilimler eğitimi veren fakültelerinin dördüncü sınıflarından ve nadiren de üçüncü sınıf öğrencilerinden küme örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Dolayısıyla seçilmiş olan öğrencilerin yaşları 22'ye yakındır. Bu tercihimizin sebebi, üniversitelerin son sınıflarında okuyan öğrencilerin üniversite atmosferini ve öğrencilik özelliklerini tam anlamıyla yansıtmasıdır.

Bu araştırmanın kapsamına Türkiye ve Ürdün'deki üniversitelerin tamamını dâhil etmek elbette mümkün olmayacaktır. Bunun için söz konusu ülkelerin devlet üniversitelerinden birer tanesi seçilmiştir. Her iki üniversite de ülkelerinde batılı anlamda kurulan ilk üniversitelerdir. Her iki üniversite öğrencileri ülkelerin çeşitli bölge ve şehirlerinden üniversite sürecine dahil olmaktadır. Bu yönüyle iki üniversitenin öğrenci yapısı adeta iki ülkenin hemen hemen tüm nitelikleriyle üniversite öğrencilerinin örneğini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra söz konusu iki kurum ülkelerinde en eski ve en köklü devlet üniversitesi sayılmaktadır. Bu sebeplerden dolayı araştırmamızın çalışma evreni bu iki üniversitenin öğrencileri teşkil etmektedir.

İstanbul Üniversitesi ve Ürdün Üniversitesi, Türkiye ve Ürdün'ün farklı bölge ve şehirlerinden öğrenci kabul ettikleri için örneklem seçimine ve araştırma sonrası genelleme yapmaya uygun görülmüştür.

## **G. Araştırma Modeli**

Bu araştırmada, problem ve amaç bölümünde tespit edilen soruları cevaplamak için önce ilgili konulardaki muhtemel hipotezler ortaya konulmuş, akabinde bu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için hem İstanbul hem de Amman'daki üniversite öğrencilerinin dinî inanç, tutum ve davranışları bağımlı değişken; cinsiyetleri, okudukları bölüm ve ekonomik durumları ise bağımsız değişken kabul edilerek söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konmuş ve anlamlılık dereceleri tespit edilmiştir.

Yapılan tespitleri olduğu gibi ortaya çıkarmak için uygun olan tasvir metodu kullanılmıştır. Bu metodun özel şekli de “Survey” ya da diğer adıyla “Tarama Modeli” ile anket kullanarak yapılmıştır. Bu model objelerin, olay ve olguların, kavramların ne

olduklarını açıklamaktadır.<sup>2</sup> Çalışmanın son aşamasında ise elde ettiğimiz bulgular analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.



---

<sup>2</sup> Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yay., İstanbul, 5. Baskı, 2001, s. 101.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## TEMEL KAVRAMLAR VE LİTERATÜR

### 1.1. Üniversite ve Gençlik

#### 1.1.1. Üniversite ve Gençlik Kavramları

Yaşadığımız çağda toplumun yüksek eğitim veren kurumlarının başında gelen üniversiteye ilişkin pek çok tanım yapılmıştır. Bunlardan biri şu şekildedir:

*“Üniversite, Kültür ve coğrafya sınırlarını aşarak çeşitli alanlarda yüksek eğitim ve öğretim veren kurumdur”*<sup>3</sup>.

Üniversiteler, eğitim-öğretim ve insan gücü nitelikli yetiştirme gibi her yükseköğretim kuruluşunun klasik amaç ve görevlerinin yanı sıra araştırma yapma, bilgi üretme, yayma ve koruma, toplum önderliği yapma ve kamuoyu oluşturma amaçlarını da üstlenmiş özerk kuruluşlardır.<sup>4</sup>

Gençlik ise insan hayatının çocukluk ve yaşlılık arasındaki evresini kapsar. Ergenlik dönemiyle başlayan hızlı büyüme süreci gençlik çağının sonunda kişinin bedensel, cinsel ve ruhsal olgunluğuyla tamamlanır. Genellikle ilk ergenlik belirtileriyle başlayan gençlik çağı, büyümenin tamamlanmasına kadar devam eder.<sup>5</sup>

Tüm toplumlarda insan, birtakım önemli evreleri yönlendiren, sosyal ve kültürel olarak temel faktörlerin kuşatmış olduğu sosyal yapı çerçevesinde kendi yaşam sürecini tamamlar. Bu açıdan toplumlarda gençlik dönemine geçiş ve bu dönemden çıkışı düzenleyen belirli dinî, sosyal ve kültürel değer ve normlar sistemi vardır. Her toplumda bu değerler sistemine göre gençlik dönemine girilir veya çıkarılır.<sup>6</sup>

3 Seyfi Kenan, *İslam Ansiklopedisi*, “Üniversite” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2012, Cilt 42/ s.338.

4 Vehbi Bayhan, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997, s. 240.

5 Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, 6. Baskı, Özgür Yay., İstanbul, 1989, s. 13.

6 Hakkı Kardeş, *Gençlik ve Din*, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi*, Grafikler Yay., Ankara, 2012 s. 237.

İnsanın gençlik çağına girmesi veya çıkmasını biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlar belirler. Tüm bunlar, genç bireyin gelişmesinde aynı anda ve birlikte tezahür edip gelişmediği için tek bir faktöre dayanarak bir gençlik tanımının yapılması doğru kabul edilmemektedir.<sup>7</sup>

Kavram anlamında ergenlik ve gençlik aynı şeyi ifade eder; yerine göre her ikisi de geçerlidir. Bu dönemin hangi yaş aralığında olduğunun kesinliği konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bununla birlikte 12,13 - 20,21 yaşları arası bir dönemin olduğu genel kabul görmektedir.<sup>8</sup>

Kişi, üretici pozisyonuna geçtiği veya yuva kurup çalışmaya başladığı zaman gençlik çağından erişkinlik çağına geçtiği kabul edilmektedir. Buna göre Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tanımına göre "*Genç, 15 ile 25 yaşları arasında, öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir konutu bulunmayan kişidir*".<sup>9</sup>

Günümüzde "gençlik" kavramı biyolojik, psikolojik, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönden geniş boyutlarda değerlendirilmekte ise de konuyla alakalı literatüre bakıldığında, bunlar arasında en yaygın kabul gören tanımın biyolojik yaklaşım içerisinde, yaş unsuru dikkate alınarak yapıldığı dikkatleri çekmektedir. Bu kriterlerden yola çıkarak UNESCO'nun tanımına göre genç, yaşı 15 ile 25 yaş arası olan kişilerdir.<sup>10</sup>

*"UNESCO'nun bir yayınında (1960:9-10) gençlik için şu tanımlar önerilmektedir:*

*-Genç, öğrenim yapan ve hayatını kazanmak için çalışmayan, kendine ait bir konutu bulunmayan kişidir.*

*- Genç, "büyük bir hayal gücüne sahip, cesaretin çekingenliğe, macera isteğinin rahata üstün geldiği" insandır.*

*-Gençlik, 15-25 yaş arasındakilerden meydana gelen bir yaş grubudur".<sup>11</sup>*

7 Bayhan, a.g.e., s. 207.

8 Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, ss. 265-266.

9 Yörükoğlu, a.g.e., ss. 13-14

10 Tuğçe Poyraz ve diğerleri, "Üniversite Gençliğinin Güncel Sorunlara Bakışı, H.Ü. Sosyoloji Bölümü Öğrencileri Örneği", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, Cilt: 20 / Sayı: 1, 2003, ss.3-4.

11 Bayhan, a.g.e., s.207

Özbay ve Öztürk, gençlik dönemini tam bir şekilde kapsayan hiçbir tanım olmadığına vararak gençlik dönemini belirleyen unsurları içeren kabaca: “*Bireyin biyolojik ve duygusal süreçlerindeki değişikliklerle başlayan, cinsel ve psikososyal olgunluğa doğru gelişmesi ile sürerek bireyin bağımsızlığını ve sosyal üretkenliğini kazandığı belirlenmemiş bir zamanda sona eren kronolojik bir dönemdir*” şeklinde bir tanım ortaya koymaktadırlar<sup>12</sup>.

Hukuksal ve toplumsal olarak erişkinlik yaşı çok önemli bir yaştır. Modern toplumda erişkinlik yaşı çoğu ülkelerde 18 olarak belirlenmiştir. Bu yaşa eren genç birey rüştüne erişmiş kabul edilir ve evlenme, seçme seçilme hakkı elde etmenin yanı sıra işlediği suçlardan dolayı kendisine hak ettiği her türlü ceza uygulanabilir, ölüm cezası bile verilebilir.<sup>13</sup> Bununla birlikte “gençlik” kavramına ilişkin yapısal özelliklerin sosyolojik açıdan her toplumda farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle söz konusu kavramın kapsamlı ve sosyal gerçeklikle ilişkili genel bir tanımının yapılması oldukça zordur.

Genç bir bireyin ait olduğu topluma her yönüyle katılabilmesi için, bu gelişme döneminde belli bilgi, beceri ve deneyimleri kazanıp kendisini bu özelliklerle donatabilmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle genç; duygu, düşünce ve davranış itibarıyla kendini diğer yetişkinlerden bağımsız hissedebilmeli, sosyal hayatta ihtiyaç duyacağı bilgi, görgü ve ruhsal olgunluğa sahip olmalıdır.<sup>14</sup>

Gençlik son yıllarda modernleşme ve küreselleşmeden büyük oranda etkilenmiştir. Gençler artık, siyasetten uzaklaşma, benmerkezciliğe yönelme, komformist özelliğe sahip olma, sınırları çizilmemiş bir özgürlük anlayışını benimseme eğilimindedirler<sup>15</sup>. Söz konusu

12 Haluk Özbay ve Emine Öztürk, *Gençlik*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 12.

13 Yörükoğlu, a.g.e., s. 15

14 Kemaleddin Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, Alter Yay., Ankara, 2005, s. 38

15 Yukarıda zikrettiğimiz konular modernleşmenin yeni nesiller üzerindeki etkilerinden sadece bazılarıdır. Son dönemde yapılan araştırmalar, modernleşmenin etkilerinin daha birçok farklı alanda da etkili olduğunu teyit etmektedir. Bu konuyu detaylı bir şekilde ortaya koyarak gençlikle ilgili yapılan araştırmaları değerlendiren kapsamlı araştırmalarından birkaç tanesi için bknz: Celalettin Vatandaş ve diğerleri, *Üniversite Öğrencilerinin Hayat Tarzı ve Toplumsal Değerler*, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi (SEKAM), İstanbul, 2016; Demet Lüküslü, *Türkiye’de “Gençlik Miti” 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, ss. 196-197.

bu eğilimler sadece Orta Doğu'nun gençlerine ait bir olgu değil, global olarak da rastlanan bir olgudur. Nitekim bu hususlar Birleşmiş Milletler'in son raporlarında açıkça vurgulanmıştır.<sup>16</sup>

### 1.1.2. Üniversite Gençliği

Üniversite gençleri, homojen bir kitle olmamakla beraber, üniversiteye kabul şartlarının zorluğu dolayısıyla toplumun zekâ yönüyle daha seçkin bir tabakasından oluşmaktadır. Buna göre günümüzde toplumu çeşitli alanlarda yöneten kişiler genellikle üniversite mezunları arasından çıkmaktadır.

Üniversite gençliği için çeşitli araştırmacılar tarafından farklı tanımlar ortaya konmuştur. Mesela Bayhan, üniversite gençliğini şu şekilde özetlemiştir: “*Üniversite gençliği; 18-24 yaş grubunu oluşturan, formel eğitim-öğretimin son evresinde öğrenim gören, araştırmacı ve sorgulayıcı, dolayısıyla bilimsel zihniyet kazanan, kendilerine has bir gençlik kültürü oluşturan, toplumun önderleri olacak gençlik kesimidir*”.<sup>17</sup>

Konuya dair önemli araştırmalara imza atan Erdinç Yazıcı ise üniversite gençliğini diğer gençlik tiplerinden ayıran yönü şu şekilde ortaya koymaktadır: “*Bir toplumda üniversite gençliği, toplumun sosyo-kültürel yapısının en dinamik, en yeni ve gelecek unsurlarını sergiler. Türkiye’de üniversite gençliği, gençlik piramidinin tepesinde küçük bir azınlığı teşkil etmektedir. Türkiye’de yükseköğretimde okullaşma oranı açık öğretim fakültesi dahil %17’dir. Üniversite gençliğini diğer gençlik gruplarından ayıran en önemli özellik, onların geleceğin bilgili yönetici ve karar verici adayları olmalarıdır*”.<sup>18</sup>

Son dönemlerde yapılan araştırmalara göre, üniversite gençliği yeni örf ve adetleri benimseyip kabullenme ve yeni davranışları özümseme konusunda kararsız bir tutum sergilemektedirler. Aynı zamanda eski kuşaklarla kendi aralarında dünyayı algılama konusunda fikir ayrılığının bulunması sebebiyle topluma uyum sağlamada birtakım zorluklarla karşılaşmaları dikkati çekmektedir. Öte yandan, üniversite gençliği kendi

<sup>16</sup> Birleşmiş milletler son raporlarında sürekli bu konuya vurgulamaktadır. Örnek olarak şu raporlara bkz: United Nations, *World Youth Report 2005*, United Nations Publication, 2005, s.73; United Nations, *Youth Civic Engagement*, New York, 2015. s.63.

<sup>17</sup> Bayhan, a.g.e., s. 241.

<sup>18</sup> Ali Çağlar Deniz, *Üniversite Gençliğinin Metropol Kente Uyum Sağlamada Stratejileri: İstanbul Örneği*, Doktora tezi, İstanbul üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 52.

bünyesinde toplumun her katmanından bireyleri, dolayısıyla bütün renkleri barındırmaktadır. Bu sebeple toplumun yapısını, gelişmesini, değişmesini ve problemlerini anlamada ve bu olguları yansıtmada üniversite gençliği ayna mesabesindedir.<sup>19</sup>

Üniversite ortamı, gençlerin düşüncelerinin şekillenmesinde, fikirlerinin olgunlaşmasında ve özgürlük kazanmalarında büyük bir etkiye sahiptir. Üniversite öğrencilerine uygulanan araştırmalar sonucunda genel olarak üniversite ortamının öğrencilerin düşünce ve yaşam biçimini etkilediği ve neticede öğrencilerin gündelik yaşamında üniversite öncesi ve sonrası arasında farklılıklar ortaya çıkabildiği görülmektedir. Aynı zamanda üniversite öğrencilerinin arkadaş çevresi, aile yapısı, önceden aldığı dinî eğitim ve okuduğu kitaplar, üniversite yaşamını belirlemektedir.<sup>20</sup> Genellikle öğrencilerin dinî tutum, inanç ve ibadetleri üniversite ortamından etkilenmektedir. Bu etki öğrencinin dindarlık seviye ve şekli üzerinde olumlu veya olumsuz bir şekilde tezahür edebilir. Ayrıca fakülte, sınıf ve yaş faktörlerinin de bu değişim konusunda rolü büyüktür. Çalışmanın literatür kısmında konuya dair benzer çalışmalarda elde edilen sonuçlara da vurgu yapılmıştır.

### 1.1.3. Gençlik Döneminde Dindarlığın Durumu

Dindarlıkla yaş arasında nasıl bir ilişki bulunduğu konusu çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Batı Avrupa ve Amerika'da, yaş ve dindarlık arasındaki ilişkiyi ortaya koyan araştırmalarda genel olarak ulaşılan sonuçlara bakıldığında, dindarlığın gençlik döneminde düşüşe geçtiği, ilk olgunluk döneminden 30 yaşlarına doğru düşüşün devam ettiği, daha sonra durağan bir seyir izlediği, 40-45 yaşlardan sonra ise kısmî bir yükseliş trendinin gözlemlendiği anlaşılmaktadır.<sup>21</sup>

Wach, toplumdaki gençlerin, genellikle “yaratıcı din” eğilimini benimsediklerini, buna karşılık yaşlıların ise sistematik bir dinî yaşamı tartışmasız otorite olarak kabul ettiklerini dile getirmektedir. Bu eğilimler sonucunda yaşlılar arasında geleneksel dindarlık ve muhafazakarlık, gençlerde ise din anlayışındaki iniş-çıkışlar daha yaygın olmaktadır.<sup>22</sup>

19 Celil Abuzer, *Üniversite gençliğin değişen din anlayışı*, İpek Yay., İstanbul, 2010, s. 58.

20 Abuzer, a.g.e, ss. 127-130 ve s.159.

21 Hökekleli, a.g.e., 1993, s. 282; Ahmet Onay, *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, Dem Yay., İstanbul, 2004, s.108.

22 Karaşahin, a.g.e., s. 242.

Gençlik döneminin genel özelliği dini bakımdan kendi tutumunu belirleyebilecek zihin yapısına ulaşmış olmaktır. Dolayısıyla daha önce ergenlik çağında yaşadığı dini arayışlar, bocalamalar, şüpheler ve kararsızlıklar bu dönemde yatışmaya başlayıp bir sonuca varmaktadır.<sup>23</sup> İlk yetişkinlik çağına girince gençliğin dini hayatı dengelenmekte, zihni duygusallıktan kurtulup akılcılığa yönelmektedir. Dolayısıyla genç, daha önce benimsediği inançları gözden geçirip dini şüphelerini çözerek dine dayalı bir tatmin edici bir hayat felsefesi geliştirmektedir.<sup>24</sup>

Türkiye’de gençlerin dindarlığıyla ilgili yapılan bazı çalışmalara göre, 18-26 yaş grubu dikkate alındığında, yaş ile dindarlık arasında tespit edilen negatif ilişki istatistik olarak anlamlıdır. Bunun sebebi de, öğrenci son sınıflara yaklaştıkça zihnini daha fazla, sınavlardan geçmek, mezun olmak ve mezuniyetten sonra iş bulmak gibi meseleler meşgul etmektedir.<sup>25</sup>

Türkiye’de yapılan birçok araştırma, dinin inanç boyutuna yönelik tutumların yaşa göre farklılık göstermediğini, ibadet ve sosyal hayata yönelik boyutlarına dair tutumların ise yaş düzeyine göre farklılaştığını göstermektedir. 18-24 yaş arasındaki bireylerin dinin ibadet ve sosyal hayat boyutuna karşı en olumsuz tutum düzeyine sahip toplum kesimi olduğunu, kişilerin yaş düzeyi arttıkça bu konudaki tutumlarının doğru orantılı bir şekilde olumlu yönde, alt yaş gruplarına doğru inildikçe ise olumsuz yönde bir artış eğilimi gösterdiğini söylemek mümkündür<sup>26</sup>.

Türkiye’de dinî hayatla ilgili yapılan araştırmalar, gençliğin ve özellikle üniversite gençliğinin dine yönelik tutum ve davranışlarının olumlu ve oldukça yüksek düzeyde olduğunu, gençlerin dinî inanç ve ritüellere bağlılığını sürdürdüklerini ve onlar için dinin, hayatı anlamlandırma açısından önemini koruduğunu doğrulamaktadır.<sup>27</sup>

---

23 Hökeleklî, a.g.e., 1993, s. 280.

24 Hökeleklî, a.g.e., 1993, s. 282.

25 Onay, a.g.e., s. 109

26 Kemaleddin Taş, "Dindarlığa etki eden faktörler", Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 13, 2004/2, ss. 66-68.

27 Taş, a.g.m, 2005, s. 44.

## 1.2. Dindarlığın Tanımı

“İnanç”, “Din”, “Dindarlık” kavramlarını tanımlamak için, bireyin Yüce Varlık ile içsel/manevi bağlantısını “inanç”, bu bağlantıya binaen oluşan ilişkiler bütünü “din”, bu bütünün algılanma şeklini ise “dindarlık” olarak tanımlayabiliriz. Daha geniş ifade etmek gerekirse dindarlık, nihai kutsal varlık ve kutsal nesne ile insanın ilişkisi açısından kendini ifade eden, sürdürülen, dönüştürülen ya da özdeşim kurma araması nedeniyle ortaya çıkan duygular, davranışlar, düşünceler ve yaşantılar şeklinde tanımlanabilir..<sup>28</sup>

Şüphesiz, sırf din üzerine yapılacak bir değerlendirme, dindarlık üzerine yapılacak değerlendirmeden farklıdır. Çünkü “din” kavramı daha çok kutsal bir öğreti anlamı taşıırken; “dindarlık” kavramından söz konusu kutsal öğretinin insan hayatında canlanması kastedilmektedir.<sup>29</sup> Başka ifadeyle “*dinin insan hayatına nüfuz derecesi*”dir.<sup>30</sup>

Dolayısıyla dindarlığın dinden en önemli farkı, her dindeki çeşitli inançlar ve ibadetlerin, dine inanan birey açısından dinamik bir süreç arz etmesidir.<sup>31</sup>

Daha ayrıntılı bir şekilde Ünver Günay tarafından yapılan başka tanıma göre; “*kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibariyle belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanması*”dır.<sup>32</sup> Abdurrahman Kurt ise: “*bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi*” olarak tanımlamaktadır.<sup>33</sup>

Himmelfarb’a göre ise dindarlık, “*kişinin, mensubu olduğu dinine ait ilgiler, inançlar veya faaliyetlerle meşgul olma düzeyi*”dir.<sup>34</sup>

---

28 Mebrure Doğan, *Dindarlık Sabır Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014, s. 13.

29 Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi*, Karahan kitabevi, Adana, 2011, s.191.

30 Mustafa Tekin, “Dindarlık Bağlamında Emel-İ Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”. **Dindarlık Olgusu Sempozyu Tebliğ Ve Müzakereleri**, Kurav yay., 2004, Bursa, s. 53.

31 Köse ve Ayten, *Din Psikolojisi*, Timaş yay., İstanbul, 2013, s. 109.

32 Ünver Günay, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Karahan kitabevi, Adana, 2006, s. 22.

33 Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakltes Dergisi*, Bursa, Cilt 18, sayı 2, 2009, s. 2.

34 Murat Yıldız, “Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, *Tabula Rasa Dergisi*, 1. Sayı, Isparta, 2001, s.23.

W. James'in ortaya koyduğu tanıma göre dindarlık, “büyük ve üstün bir varlığın, hareket ve fiillerimizi gözetlediği yolundaki duygudan kaynaklanır. Bu duygunun derecesi kişinin dindarlığının göstergesidir. Bu duyguları en kuvvetli olanlar en dindar kimselerdir”.<sup>35</sup>

Dini hayat kavramı hem bireysel hem de sosyal yaşam içerisinde inanç, ibadet, dini tecrübe ve günlük pratiklerin tamamını kapsayan bir olguyu ifade eder<sup>36</sup>

Bireysel ve toplumsal temsiller toplumun zihniyet yapılarına vizyon oluşturma yetisinde olup, sanattan mimariye kadar insan ilişkilerini sosyopolitik ve sosyoekonomik bağlamda etkilemektedir.<sup>37</sup> Dinin farklı yorumları, toplumda din olgusundan kaynaklanan zihniyet, mezhep, cemaat ve diğer dini gruplar bu kavramların tartışılması için temel zemin oluşturmaktadır. Diğer taraftan dini hayatın ekonomi, siyaset, kültür gibi alanlarla yakın ilişkisi, günlük hayatta sık sık karşılaşılan ve tartışılan bir durumu ifade etmektedir<sup>38</sup>.

### 1.3. Dindarlığın Boyutları

Sosyoloji literatüründe dindarlığın ölçülmesinin birkaç safhadan geçtiği yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır. Nitekim bu literatürdeki en erken çalışmalar Batı’da görülmüş ve ilk olarak dindarlığı ibadet mekanına ve dini hizmetlere katılma sıklıkları çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu amaçla yapılmış olan ölçekler daha ziyade inanç üzerinde durarak inancı dindarlığın en temel belirleyicisi olarak görmüşlerdir. Bunlardan en önemlisi Robert H. Thouless’in geliştirdiği “Religious belief scale” dini inanç ölçeğidir.<sup>39</sup> Bu bağlamda ortaya konan ilk ölçekler dindarlığı tek boyutta ele almıştır. Dolayısıyla, geliştirilen ölçeklerde dindarlığın alanı ve sınırları oldukça dar tutulmuştur. Zamanla yapılan araştırmalar çerçevesinde dindarlığı ele alan farklı çok boyutlu yaklaşımlar ortaya konmuştur.

Emile Durkheim, “*Din Hayatının İbtidai Şekilleri*” isimli kitabında, dinin çok boyutlu yapısını ortaya çıkarma çabasında olan ilk kişidir. Durkheim, dini tanımlarken onun

---

35 Mehmetoğlu, a.g.e., s. 32.

36 Tekin, a.g.e., 2011, s.6.

37 Necdet Subaşı, “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Dini Hayat”, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din Dergisi, Cilt. 5, 2015, s. 354.

38 Tekin, a.g.e., 2011, s.6.

39 Peter Hill and Ralph Hood, *Measures of Religiosity*, Religious Education Press, Alabama, 1999, ss. 11-13.

esas unsurlarının inanç ve ritüelden oluştuğunu belirlemektedir. Durkheim'den sonra Joachim Wach da çalışmalarında, dinin, *inanç (belief)*, *uygulama (ritual)* ve *sosyolojik aidiyet (sociological fellowship)* boyutları üzerinde durmuştur<sup>40</sup>.

Bu tür ayrımlar teoride kalsa da daha sonraki dindarlığın ölçülmesiyle ilgili çalışmalar yapıp ölçek geliştirenler ve dindarlığı çok boyutlu yapıda değerlendiren sosyal bilimciler için ilham verici olmuştur. Dinin boyutlarını resmi bir şekilde ölçen araştırmalar özellikle 60'lardan sonra başlamıştır<sup>41</sup>.

Dindarlık ölçeklerinden en meşhuru, Rodney Stark ve Charles Glock'un beş boyutlu ve Gordon Allport'un iki boyutlu dindarlık modeli üzerine geliştirilmiş ölçeklerdir. Bugün de dünya çapında en çok kullanılan ölçekler bu modeller çerçevesinde oluşturulmuştur. Din sosyolojisi araştırmalarında daha çok Glock'un modeli, Din Psikolojisi alanında ise Allport'un modeli tercih edilmiştir.

Çok boyutlu yaklaşımlar çerçevesinde Glock ve Stark dini bağlanma ölçeği, Fulkner ve De Jong beş boyutlu dindarlık ölçeği Glock'un teorik yaklaşımından hareketle yapılan ilk dindarlık ölçme araçları olarak değerlendirilebilir.<sup>42</sup>

Glock'a göre Dünya dinlerinde, dinin bireysel ve toplumsal hayattaki yansımaları bakımından farklılıklar olmasına rağmen pek çok dinde ortak olan bazı özellikler bulunmaktadır. Bu ortak özelliklerden yola çıkarak dindarlığın farklı dinlerde genellenebilen boyutlarından söz edilebilir. Bunlar inanç, pratik, tecrübe, bilgi ve etki boyutlarıdır.<sup>43</sup>

Bu beş boyut her dinde ve kültürde farklı şekilde tezahür edebilir. Örneğin, bir Müslüman'ın dindarlığındaki bilgi veya ibadet boyutuyla bir Hıristiyan'ın ki içerik olarak farklıdır. Ancak her iki din için de ibadet ve bilgi boyutunun varlığı ortaktır. Her tür dindarlık için ortak olan bu boyutlar şunlardır:

---

40 W.C Roof, *Concepts And Indicators Of Religious Commitment: A Critical Review*, Editor: Robert Wuthnow, "The Religious Dimension. New Directions in Quantitative", New York, Academic Press, 1979, s. 19.

41 Bryan Wilson, *Religion In American Society The Effective Presence*, Prentice Hall Inc, New Jersey, 1978, s. 442.

42 Hill and Hood, a.g.e., s. 296.

43 Charles Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi*, Çe. M. Emin Köktaş, Der. Yasin Aktay, 2. Baskı, Vadi Yay., Ankara, 1998, ss. 253-273.

### 1.3.1. İnanç Boyutu

İnanç, beş duyu ile algılamadan akıl yürütme yöntemiyle bir düşünceye bağlı olmak anlamına gelmektedir.<sup>44</sup> Söz konusu düşünce, dini anlamda incelendiğinde bütün dinlerde veya inanç sistemlerinde kabul edilmesi, bağlanması gereken ilkeler ve kurallar bütünü ifade eder<sup>45</sup>.

Her dinin inanç esaslarının o dine inanan fertleri birbirine bağlayan etkisi bulunmaktadır. Dini inançlar ve tasavvurlar inanan kimseleri aşkın bir güçle birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. Her dinde ve özellikle yüksek dinlerde dini inançlar o dinin oluşturduğu teorinin özünü ifade eden bir inanç formülüyle ifadesini bulmakta ve bu şekilde aynı inanç esaslarını paylaşan insanlar arasında güçlü ve müşterek bağlar teşekkül etmektedir. İtikadı dile getiren bu formül, bir sembole dönüşerek herkesi peşinden sürükleyerek o dine inanan tüm fertleri birleştirmektedir<sup>46</sup>.

Bu boyut, dindar bir kişinin belli inanç ilkelerini kabul edeceğine yönelik beklentileri ifade etmektedir. Bu inanç ilkelerinin muhtevasının kapsamı sadece farklı dinlerde değil, aynı dini geleneğin içinde de farklı olabilir. Böylece her din, inanç ilkelerinden belli bir sistem kurar ve mensuplarından bu ilkelere inanmalarını bekler. İnanç boyutuna giren ilkeler ve inanç esasları bir dindarlığı diğerinden ayıran temel özelliklerdendir. Örneğin, tevhid ve teslis ilkeleri Hıristiyanlık ve İslam'da ortaya çıkabilecek iki farklı dindarlığı ayıran temellerdir.<sup>47</sup>

İslam dininde Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, âhiret ve kader olmak üzere altı esasa iman edilmesi beklenilir.

Yapısal açıdan dinlerin kendine özgü inançlarını üç açıdan kategorize edebiliriz. Bunlardan ilki, dinlerin temelinde var olan kutsal ve onunla ilgili inançlardır. Bu inançlar garanti edici inançlar olarak adlandırılır. İslam'da vurgu, ağırlıklı olarak Allah'ın varlığı ve birliği üzerine yapılırken, Hıristiyanlık'ta Tanrı, oğlu İsa ve bakire Meryem üzerine yapılmaktadır. Bu inançların çökmesi dini inancın ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

44 Nevzat Turan, İnanç Psikolojisi, Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu, Timaş Yay, İstanbul, 3. Baskı, 2010, s.19.

45 Kirman, a.g.e., 2016: s. 149.

46 Hayri Erten, Azerbaycan Üniversite Gençliğinde Dini Hayat (Bakü Devlet Üniversitesi Örneği), Ideal Usta Yay., Konya, 2008, ss. 115-116.

47 Glock, a.g.m., s. 254; ayrıca bkz: Ali Köse ve Ali Ayten, a.g.e., ss. 112-115.

İkincisi, inançlar inananların kutsal amaca yönelik davranış ve tutumlarıdır. Hıristiyanlık'ta bu "asli günah, yargı günü, nihai kurtuluş" gibi kavramlarla ele alınırken, İslam'da insanın yeryüzünü gönderilişi, hayat ve ölüm arasında sınanma gerçeği üzerinden değerlendirilmektedir. Üçüncü kategori olarak, inançların tamamlayıcı boyutu görülebilir. Burada dinin ahlaki sınırlarının belirlenmesi, insanın Tanrı ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin dogmatik olarak beklenen üzerine şekillenmesi temel değerlendirme konusudur<sup>48</sup>.

### 1.3.2. İbadet Boyutu

Bu boyuta, bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dini pratikler girmektedir.<sup>49</sup> Bireysel ve toplumsal dini tecrübe ve pratikler, inananların ibadeti icra etme sıklığı, dini pratiğin biçimleri ve bu biçimler arasındaki çok yönlü ilişkiler bu boyut içerisinde değerlendirilir. Müslümanların namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmesi, Hıristiyanların kiliseye ziyareti, ayinlere katılımı, duaları dindarlığın ibadet boyutunu teşkil eder.<sup>50</sup>

Sözlükte Tanrıya kulluk etmek anlamına gelen “ibadet”, din açısından niyetli ve kararlı bir şekilde Tanrıya saygı göstermek adına yapılan düzenli eylemleri ifade eder. Sosyolojik açıdan ibadet, dini tecrübenin eyleme yansıyan boyutu ve anlatımı olarak ifade edilir.<sup>51</sup>

Dinin esasını iman oluştursa da inananlar sadece iman etmekle yetinmeyip inancının öğretisi ve taleplerini davranışlarına yansıtarak inandığı varlığa bağlılığını sözel ve davranışsal olarak sergilemeye çalışır. Bu şekilde, düşünce ve duygu dünyasında şekillenen inanç temelli öznel olgular, diğer deyimle kalplerde oluşan dini duygu davranışlara yansır ve genel anlamda ibadet olarak adlandırılır.<sup>52</sup>

Dinlerde hem bedenle hem de malla yapılan ibadetler birbiriyle bir bütünlük oluşturur. Örneğin İslam dini beden, mal ve hem beden hem de mal ile yapılan namaz, oruç, hac, zekat ve kurban gibi ibadetler içerir. Bu şekilde inananlar, kulun Allaha karşı ibadet bağının hem

---

48 Mebrure Doğan, a.g.e., ss. 19-20.

49 Glock, a.g.m., s. 254.

50 Köse ve Ayten, a.g.e., ss. 111-112.

51 Kirman, a.g.e., 2016, s. 142.

52 Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s. 116.

bu bağın güçlenmesine hem de bireyin davranış ve eğilimlerini olumlu etkilediğine inanıyorlar. Örnek vermek gerekirse, namazın insanı kötülüklerden alıkoyması, ilgi ve eğilimlerinin kontrolsüz doyum arayışını engellemesi; orucun insanın fizyolojik ve manevi güduları hedef alması; her şeye sahiplenme ve çıkar güdülerine karşı zekat ibadetinin olumlu müdahalesi; hac ibadetinin toplumsal ilgi ve güven arayışına olduğu gibi saldırganlık eğilimlerine de yön vermesi, ibadetin inananlar açısından önemini belirtmektedir.<sup>53</sup>

İbadet dini açıdan bakıldığında insanın hayatını düzenlediği ve ona yol gösterdiği gibi, aynı inancı paylaşanlar arasında birleştirici ve bütünleştirici bir fonksiyona da sahiptir.<sup>54</sup>

### 1.3.3. Tecrübe- Duygu Boyutu

Bu boyut daha çok ibadet esnasında kendisini gösterir. Örneğin bir Müslümanın namaz kılarken kendisini Allah'a daha yakın hissetmesi, Kâbe'de tavaf esnasında kendisini Allah'ın huzurunda kabul etmesi ve bu hazır bulunuşluğu derinden hissetmesi bu boyutun göstergesidir.

Din duygusunu korku, sevgi, sempati, hayranlık, şükretme, minnettarlık, bağlılık, güvenme, teslim olma ve sığınma gibi unsurlar oluşturur. Allah sevgisi din duygusunun en önemli unsuru olup korku ve ümit, saygı ve sevgi bir arada bulunur. Örneğin kişi Allah'ın muntakim sıfatından korkarken rahmet sıfatına sığınarak kendini Allah'a daha yakın hisseder. Dinin duygu boyutu kelimelerle ifadesi güç öznel derin bir tecrübe durumunu içerir.<sup>55</sup>

İbadetle beraber içgüdüsel olarak sevgi ve saygı duygusu da önem arz etmektedir. İnananlar, bir taraftan inandıkları Yüce Varlığa karşı sevgi ve saygı hissi duyarken, öte yandan ondan korkar ve kötülüklerden ona sığınır, dua ve yakarıшта bulunurlar<sup>56</sup>.

53 Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'an'da ibadet psikolojisi, İzci Yay., İstanbul, 1997, s.9.

54 Kirman, a.g.e., 2016, s.142.

55 Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1999, s. 42; Köse ve Ayten, a.g.e. , s 114.

56 Hüseyin Peker, a.g.e., s. 117.

### 1.3.4. Bilgi Boyutu

Dini bilinç, bireyin mensup olduğu dini bilmesi, bu dinin öğretilerine neden inandığı veya inanmadığını bilmesi ve dini tavır ve davranışlarında haberdar olması şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>57</sup>

Her dinin bir takım inanç ve ibadet esasları vardır. Bu esaslara inanmak veya ibadetleri uygulamak ve inandığı şeylere güvenmek için dindarın daha önce onlar hakkında yeterli bilgiye sahip olması gerekir. Öte yandan, insanın bilgili olması dindar olmasını gerektirmez. Böylece bilgi, inançlar ve ibadetler için bir şart olmakta ve bilgi olmaksızın elde edilen inançlar veya ibadetler dindarlığa zarar verebilmektedir. Bundan dolayıdır ki her dinin kendi inançlarının dayandığı bilgilerin bir kaynağı mevcuttur. Aynı zamanda bu bilgilerin elde edilmesi veya onun geliştirilmesini sağlayan bir sistem de bulunmaktadır<sup>58</sup>. İslam dininde Kur'an-ı Kerim ve peygamberin sünneti bilginin temelini oluşturmakta, bu iki kaynaktan bilgi almak âlimler tarafından koyulan bir sistem ve kurallar dahilinde şekillenmektedir.

İslam dinine göre herhangi bir amelin kabul edilmesi için iki şart vardır; birinci şart amelin sırf Allah için olmasıdır. Bu şart inanç boyutuna ait olup, içsel dindarlık tipine girmektedir. İkinci şart ise amelin salih, yani geçerli olmasıdır<sup>59</sup>. İkinci şart için örnek olarak namaz ibadeti verilebilir. Bu şarta göre Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamberin sünnetindeki namaz ile ilgili bilgilere başvurulup namazın detayları ve şartlarını öğrenilmesi gerekmektedir.

### 1.3.5. Etkileme-Davranış Boyutu

Bu boyut, yukarıda geçen dört boyutun günlük hayata olan yansımalarını içeren bir boyuttur. Din, getirdiği öğretilerle bireyin hem ferdi hem de sosyal hayatını etkileme kapasitesine sahiptir. Bireyin hayata dair planlarını kendisiyle, başkalarıyla, kainatla ve Tanrıyla olan iletişimini belirleme, giyim kuşamdan ne yiyeceği ve nasıl bir sosyal hayat yaşayacağı, parasını nerede kazandığı ve nasıl değerlendireceğine kadar her konuda bütün

---

57 Hüseyin Peker, a.g.e., s. 137.

58 Glock, a.g.m., s. 254.

59 Kehf Suresi, Ayet 110.

hayatını etkileme gücüne sahiptir.<sup>60</sup> Bu şekilde bireyin dini tutum ve davranışlarının tamamı etkileme-davranış boyutuna girer.

Dini boyutlardan her birinin dindardaki mevcudiyeti aynı seviyede olmayabilir. Örneğin, bazı insanlarda dindarlığın bilgi boyutu yüksekken bazılarında duygu boyutu ya da ibadet boyutu daha yüksektir.

İradenin ibadet için temel etkenlerden biri olmakla birlikte dini inancın davranışa dönüşmesinde irade ana rol oynamaktadır. İradenin esas rolü, dinde yapılması gerekenler söz konusu olduğu zaman harekete geçirici, sakınılması gerekenler söz konusu olduğu zaman durdurucu olmasıdır<sup>61</sup>.

#### 1.4. Dindarlık ile Modernleşme İlişkisi

Son zamanlarda dindarlığı etkileyen en önemli olgulardan bir tanesi Batı'lı modernleşme olgusudur. Elimizdeki araştırmanın bulgularını tahlil ederken modernleşmeyle ilişkisini inceleyeceğimiz için modernleşmeyi ele almamız yararlı olacaktır.

Kavramsal çerçeveden baktığımızda “modern” kelimesi, eski olandan farklı veya eski bir olgudan yeni olana geçişi vurgulamak üzere kendini geçmişle kıyaslayan ve yeni bilinçle ortaya çıktığını ileri süren bir çağı tanımlamak için kullanılmaktadır<sup>62</sup>.

Buradan hareketle "modernleşme" süreci, 18. yüzyılda buhar makinesi ve dokuma makinesi gibi buluşlarla birlikte toplumların sanayileşmesinin ilk teknik temellerinin atılmasıyla başlayan süreci ifade eder.<sup>63</sup>

Modernleşme için sosyal bilimlerde ortaya konan tanımlardan birinde modernleşme; “*toplumsal, kültürel ve ekonomik alanlarda sanayileşmiş Batı toplumlarının temsil ettiği*

60 M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat: İzmir Örneği*, İşaret Yay., İstanbul, 1993, s. 54; Hökelekli, a.g.e., 1993, s. 75; Köse ve Ayten, a.g.e., ss. 114-115.

61 Hüseyin Peker, a.g.e., s. 118.

62. Halis Çetin, *Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri*, Siyasal Yay. Ankara, 2003, s. 95.

63 Emin Köktaş, “Türk Modernleşmesinin Din Sorunu, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Problemi Ve İslam” Sempozyumu: 3-4 Mayıs 1997, İzmir, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000, s. 142.

*teknik, bilgi ve zihniyet seviyesine ulaşmak için yapılan düzenlemeleri ve gösterilen çabaları ifade eden bir süreç*” olarak ifade edilmektedir<sup>64</sup>.

Amerikan sosyolojisinde modernleşme kuramının önderlerden biri olan Daniel Lerner gibi bazı sosyal bilimciler, modernleşmeyi “batılılaşma” ile özdeşleştirmektedir. Lerner, Türk modernleşmesini nitelerken akıl ve pozitivist düşüncenin egemen olduğu fikrindedir<sup>65</sup>. Bunun nedeni, modernleşmenin, Batılı olmayan toplumların çağdaşlaşmaları için “son nokta”ya ulaştıran bir süreç olduğuna inanmalarından kaynaklanmaktadır<sup>66</sup>.

Eleştirmenlere göre modernleşme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerika’daki sosyal bilim çevrelerinde ortaya çıkan, Batı modernleşmesinin model alınmasıyla tüm dünya toplumlarının modernleşebileceği hipotezi ve Amerika Birleşik Devletleri’nin modernliğin temsilcisi olarak sunulan bir toplumsal değişme yaklaşımıdır. Modernleşme kuramı, büyük oranda yapısal işlevselciliğin kuramsal öncüllerine yaslanır ve toplumların yalnız gelenekten modernliğe doğru yaşanan evrensel bir süreci izledikleri takdirde ulaşabileceğini söyler. Bir değişme ve gelişme kuramı olan modernleşme kuramı, toplumların modern ekonomik gelişme aşamasına ulaşmaları için kültürel ve toplumsal bir değişim sürecine ihtiyaç duydukları yönünde bir inanca dayanır.<sup>67</sup>

Bazı sosyologlara göre, Avrupa’da bilimsel devrim, teknolojik gelişme ve sanayileşme gibi çeşitli süreçlerin başlattığı çok yönlü yenilenmeye “modernlik” denirken, Avrupa merkezli bilgi, üretim, teknoloji, kültür ve genel anlamda hayat tarzının bütün Dünya geneline yayılması sürecine “modernleşme” denir. Bu fikrin devamında, Batılı hayat tarzı ve değerlerin Dünyanın farklı ülke ve toplumlarının değişim süreçlerinin şekillendirdiği algı biçimine göre anlam ve vurgusu değişen modernleşme, Batılılaşma, Avrupalılaşma ve en önemlisi çağdaşlaşma gibi daha çok arzulanan toplumsal düzey ve görüngüleri temsil eder. Bunun yanı sıra, Avrupa’da Aydınlanmanın çeşitli kültürlerle göre farklılık gösteren İngiliz, İskoç, Alman, Fransız modelleri olduğu gibi, Batı dışı toplumlarda da modernleşme süreci ve

---

64 Mehmet Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan Kitapevi, Adana, 2016, s. 210.

65 İhsan Çapçioğlu, *Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum*. Otto yay., İstanbul, 2011, s.19.

66. Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İz Yay., İstanbul, 1997, s. 20.

67 Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eliştiril Bir Giriş*, Yöneliş Yay., İstanbul, 2002, s.26.

modelleri çeşitlilik arz etmektedir. Buradan hareketle, Rus, Japon, Türk, Hint ve başka modernleşme deneyimlerinden bahsedilebilir<sup>68</sup>.

Çeşitli sosyologlar, kendi zamanlarına hâkim olan ideolojiler üzerinden modernleşen toplumlar için farklı modernleşme modelleri ortaya koymuşlardır. Ortaya konan modellere göre sosyal gerçeklik belli aşamalardan oluşmaktadır ve bu aşamalardan geçmek kaçınılmaz ve arzulanan bir süreçtir. Toplumların modernleşmesi yani gelişmesi veya gerilemesi bahsi geçen aşamalardan hangisinde olduğuna göre değerlendirilmekte, yükseliş kaydedildiğinde toplum gelişmiş olarak nitelendirilmektedir. Buna göre toplumlar modernleşmede ileri seviyeye ulaştığı zaman bir birleriyle benzeşeceklerdir<sup>69</sup>.

Çetin'e göre modernleşme, Batıya özgü olup, tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin temelinde iki unsurun olduğunu iddia eder. Bunlardan birincisi, gelişmenin aktörünün birey olması ve bu doğrultuda bireylerin kendi hakları ve çıkarları açısından toplumu da aşabilen taleplerde bulunabilmeleridir. İkincisi ise, buna bağlı olarak bireysel örgütlenmelerin ve toplumsal çıkarların farklılaşarak, örgütlenerek çatışmacı bir dinamizmle devlet içerisinde düzenlenmesidir<sup>70</sup>.

Batılı olmayan ülkelerde modernleşme süreci devlet tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla bu değişim, modernleşen toplumun iç dinamiklerinden kaynaklanmamakta, bir dış etken olarak ithal edilmektedir. Bu devletlerin siyasetinde etkin olan güçler (ordu, aydınlar ve bürokratlar gibi) elindeki otoriteyi kullanarak modernleşmeye "yol göstericilik" misyonunu üstlenmektedir<sup>71</sup>.

Modernizmin diğer süreçlerden ayırt edilen belli karakteristik özellikleri, ilerlemecilik ve evrimcilik, özcülük ve indirgemecilik, evrensellik, batı merkezilik, totalitarizm, sanat ve kültürde hiyerarşi ve düalizm olarak nitelendirilebilir.<sup>72</sup>

Modern kültürün özü itibarıyla ilerlemecilik ve evrensellik üzerinde kurulu olduğu iddia edilmektedir. Bu teze göre, ilerlemecilik de zaman içerisinde hep lineer bir şekilde iyiye

---

68 Mehmet Akgül, *din sosyolojisi: El Kitabı*, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, Grafikler Yay., Ankara, 2012, ss. 184-185.

69 Mehmet Akgül, a.g.e., 2012, s. 185.

70. Çetin, a.g.e., s. 98.

71. Çetin, a.g.e., ss. 98-99.

72 Demir, a.g.e., ss. 22-26.

doğru ilerleme kaydeder. Evrensellik olgusu açısından bakıldığında, Batı dışındaki toplumlar modernleştikçe onların toplumsal, siyasi, kültürel, ekonomik ve diğer alanlardaki sorunları çözülür ve bu şekilde sorunsuz bir dünya inşa edilebilir. Bununla birlikte, diğer toplumların farklı düşünce tarzını ve farklı kültürel kimliğini göz önünde bulundurmadan o toplumların aynı şekilde modernleşmesi gerektiğini ve aynı yoldan geçmelerini zorunlu kıldığı için totaliter bir nitelik de taşımaktadır.<sup>73</sup>

Modernleşme toplumsal sorunların pratik çözümlerinin yanı sıra, kendi kendine yeten ekonomik bir gelişmeyi de öngörür. Bu anlamda gelişme, toplumun ekonomik yapısındaki sürekli büyümeyi mümkün kılan değişmelerin, modernleşme ise, bu ekonomik gelişmeye paralel ilerleyen sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik değişme süreçlerinin adı olmaktadır.<sup>74</sup>

Sosyologlar dünyanın modern yaşamını eski toplumların yaşamından ayırt etmek için ortaya birçok tasnif koyarken, modern toplumların ana göstergelerini endüstriyel kalkınmaya dayandırarak modern dünyanın özelliklerini dinin gerilemesi (sekülerleşme) ve insanların davranışları akılcılaşması (rasyonelleşme), resmi ilişkilerini düzenlenmesi (bürokrasi), sosyal ilişkilerin sekteye uğraması veya mesafeli olması ve toplumu teşkil eden fertlerin düşüncelerinin gittikçe bireyselleşmesi olarak nitelendirmişler.<sup>75</sup>

Batı toplumlarının davranışlarının modern çağda gittikçe daha rasyonel ve akılcı karakter alması çoğu sosyal bilimciye göre modernleşmenin en belirgin özelliklerinden biridir. Dolayısıyla, “rasyonelleşme” kavramı modernleşmeyle yakından ilişkilendirilmektedir. Bu özelliği sayesinde “rasyonelleşme”, Weber’den Habermas’a kadar kuramcı sosyologların ilgi odağı olmuştur.<sup>76</sup> Weber’in modernleşme kuramı, rasyonelleşme anlayışı üzerine kurulmuştur. Weber’e göre modernlik ve rasyonelite bir biriyle yakından ilintiliyken rasyonelizasyon, daha az büyüeldir. Buradan hareketle, Weber rasyoneliteyi gittikçe büyüü bozulan bir dünyayı ortaya çıkararak en önemli süreç olarak görür. Böylece, gelenek gücünü kaybederken bilimin gücünü artmaktadır.<sup>77</sup>

---

73 Mustafa Tekin, “Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, 25, 5-28, s.10.

74 Çapçioğlu, a.g.e., 2011, s.46.

75 Akgül, a.g.e., 2012, s. 184.

76 Çapçioğlu, a.g.e, 2011, s. 20.

77 İhsan Çapçioğlu, Sosyo-Politik Tutumlar Ve Dindarlık İlişkisi- İlahiyat Fakülteleri Örneği (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.47.

Rasyonelleşmeyle nitelenen modernleşme sürecinde bilimin aracılığıyla insanın kendi çevresindeki çoğu olayları anlaması ve sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirme becerisinin gelişmesi, bilim ve teknolojiye güven, metafizik ve dinsel inançlara olan güveni ve bu güvenin kaynaklarını sarsmıştır.<sup>78</sup>

Yeni “modern toplum”a bakarsak, bu toplumun teknoloji, endüstri, bilim ve rasyonellik kavramlarıyla şekillendiğini, bürokrasi sisteminin çok sayıda bölüme ayrılmış, sürekli genişleyen, bireyciliğin ileri boyuta ulaştığı bir toplum olduğunu görebiliriz.<sup>79</sup>

Homojenlik ile nitelenen geleneksel toplumdaki modern topluma geçişin en önemli özelliklerinden biri modern insanın geleneksel toplumun kendi fertlerine uyguladığı kısıtlamalardan sıyrılmaya başlaması sayılabilir. Bunun üzerine, bireycilik olgusu modern toplumu karakterize eden en bariz niteliklerinden biri olmuştur.<sup>80</sup>

Bununla birlikte bazı sosyologlar, yaşadıkları zaman diliminde gerek modern gerekse geç modern dönemde, toplumsal olayları incelerken “bireyselleşme” sürecini bir sorun ve sıkıntı olarak ele almaktadırlar. Her iki kavramsallaştırma arasındaki farklılık “ben ve biz” arasındaki gerilimli ilişkiye dayanmaktadır.<sup>81</sup>

Bunun yanı sıra, Batı dışı toplumların modernleşmesi süreciyle ilgili bir takım eleştiriler de ileri sürülmüştür. Bu eleştirilerden birisi, bu toplumların modernleşmesinin kendi iç dinamikleriyle değil, Batı toplumlarından ithal edilmiş bir dış etken olarak indirgemeci bir prensiple tepeden devlet kurumları aracılığıyla dayatılmış bir değişim süreci olarak görülmesidir.<sup>82</sup>

Yirmi birinci yüzyılda bilgi ve iletişim ağının genişlemesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte Batı-dışı ülke ve toplumların farklı modernleşme deneyimleri ve katkılarıyla modern değerler bir taraftan küresel ölçekte etkisini devam ettirirken diğer taraftan yeni sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Modernliğin çözümünü vadettiği savaş, açlık ve eşitsizliklerin ortadan

---

78 Akgül, a.g.e, 2012, s. 186.

79 Mehmet Süheyl Ünal, Modern Toplumda Dinsel Bireycilik (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s.11.

80 Çapçioğlu, a.g.e., 2011, s. 22.

81 Selda Ersöz, Modernliğin Bireyciliği İle Yaşam Politikalarında Beliren Bireyselleşmenin Yansımaları Arasındaki Farkın İlişkiseliliği (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s. 41.

82 Çetin, a.g.e., ss. 98-99.

kaldırılması gibi sorunlar devam ederken yabancılaşma, yalnızlaşma, tüketim çılgınlığı, çevre kirliliği gibi küresel sorunlar modernleşme olgusunu sorgulayıcı yaklaşımların sergilenmesine sebep olmuştur.<sup>83</sup>

Farklı modernlik tecrübelerinin modernliğin tek ve zorunlu gördüğü formları aşındırması sosyal bilimlerde Yeni Dünya anlayışıyla ortaya çıkan çeşitlilik ve farklılık karşısında “büyük anlatı”nın gerçeklik ve geçerliliğini tartışmaya açmıştır. Modernliğin öncül ilke ve önerilerinin sorgulanmağa başladığı bu dönem literatüre postmodern veya modernlik sonrası dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem bir taraftan modernliğin çözümünü vadettiği dünyayla diğer tarafta modernleşen dünyanın karşılaştığı sorunları gözden geçirmek amacıyla modernizmin temellerinin yeniden tartışıldığı bir süreci içermektedir.<sup>84</sup>

Son dönemlerde yapılan bazı araştırmalarda çeşitli modernizasyon ve kalkınma göstergeleri üzerinden farklı toplumların yapıları çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla toplum araştırmalarının endüstriyel toplum modellerinden hangisiyle uyumlu olacağını ve ilgili toplumların ilerlemesi için engel olan hususların ortaya çıkarılması olmuştur. Burada modernleşmenin ölçütleri olarak kentleşme, basın ve yayının gelişmesi, okuma-yazma oranı, ekonomik gelişme (kişi başına düşen ulusal gelir), politik katılım gibi bazı parametreler belirlenmiş ve bu parametrelerin politik modernleşme süresine eklenen doğal dinamikler olduğu belirtilmiştir.<sup>85</sup>

Siyaset bilimci Samuel P. Huntington modernleşmeyi "beşeri düşünce ve faaliyetin bütün alanlarında" geleneksel toplumdaki uzaklaştıran, değişikliklere yol açan çok yönlü bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Huntington modernleşmenin psikolojik, entelektüel, demografik, sosyal ve ekonomik düzeydeki göstergeleri üzerinde durmuş, her birinin karakteristik özelliklerini saymıştır. Huntington’a göre modernleşmenin psikolojik düzeydeki göstergesi değerler, tutumlar ve beklentilerde köklü bir değişikliğin meydana gelmesidir. Entelektüel açıdan modernleşme, insanın çevresi hakkındaki bilgisinin artması ve bunun çeşitli araçlarla topluma yayılmasıdır. Modernleşmenin ekonomik göstergesi ise çok sayıda

---

83 Akgül, a.g.e., 2012, s. 188.

84 Akgül, a.g.e., 2012, s. 184.

85 Akgül, a.g.e., 2012, s. 189.

mesleğin ortaya çıkması, mesleki becerilerin artması, sermayenin emeğe nispetle artması, tarımın öneminin sanayi ve tarım dışı diğer alanlara nazaran azalmasıdır.<sup>86</sup>

Modernleşmenin dinle ilişkisi ele alındığında sosyoloji literatüründe laiklik kavramının yanı sıra “sekülerleşme” kavramı da kullanılmaktadır. Bu olgunun gerçekleşip gerçekleşmediği günümüzde bile tartışma konusudur. Klasik sosyologlar, 19. yüzyılın yapısının ve yaşanan değişmelerin dinin sonunu getireceğini ileri sürmekle modern dönemde artık bilinen biçimiyle dine yer kalmayacağını iddia etmekteydiler. Çağdaş sosyologların çoğu dinin bu değişme sürecinden etkilemekle beraber önemini hala koruduğunu savunmaktadırlar. Bu teze göre modernleşme kurumsal din kavramını aşındırır da bireylerin hayatından çıkmış değildir. Dolayısıyla, günümüzde toplumların modernleştikçe dinin etkisini tamamen kaybedeceği hipotezini sosyolojik olarak kanıtlamak mümkün değildir. Aksine, Amerika başta olmakla Batı toplumlarında bile dine dönüş gözlenmektedir.<sup>87</sup>

Modernlik olgusu özü itibariyle fiziki dünyaya istinat ettiği için öncelikli olarak din, metafizik ve inançları karşısına almaktadır. Tarihi anlamda fiziki dünyayı da içine alan din ve görünmez bir varlık alanını imleyen metafizik, böylece toplumsal dünya ve varlık algısının dışına itilmiştir. Modernlik, akıl ve bilimin rehberliğinde insani-toplumsal ihtiyaçları maddi dünya ekseninde tanımlamakta, hatta insan kaynaklı eylemlerin amacını ve meşruiyetini somut deneyimlere indirgemektedir. Dolayısıyla modernlik açısından din, doğa ve toplumun ele alınışında irrasyonel bakış açısı demek oluyor ve bu yüzden modernlik geleneği ve yereli devre dışı bırakmaktadır.<sup>88</sup>

## 1.5. Literatür

Günümüzde üniversite öğrencilerinin dini hayatını bütün boyutlarıyla ele alan az sayıda çalışma yapılmıştır. Burada konuyla ilgili olan ulaşabildiğim önemli çalışmalara değinmek faydalı olacaktır.

---

86 Köktaş, a.g.e., 2000: 143.

87 Köktaş, a.g.m., 2000, s. 145.

88 Akgül, a.g.e., 2012, s. 182.

Bu araştırmalardan biri 1977’de yapılan Erdoğan Fırat’ın “*Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*” adlı çalışmasıdır<sup>89</sup>. Bu çalışmada, Ankara’daki Hacettepe, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi’nin değişik fakültelerinden bir grup öğrenciye, Allah inancı ve din duygusu ile ilgili anket uygulanmıştır.

Bundan sonra yapılan diğer bir lider araştırma 1987 senesinde Mehmet Bayyigit tarafından yapılmıştır. “*Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*” isimli Doktora tezinde <sup>90</sup> Bayyigit, Selçuk Üniversitesi’nin öğrencileri üzerinde bir çalışma yapmıştır.

Abdulhamid Nassar<sup>91</sup> 1988’de hazırlamış olduğu “*Dini Yönelime Bağlı Bazı Kişisel ve Toplumsal Değişkenler*” isimli çalışmasında Mısır, Suudi Arabistan ve Filistin’den bir grup öğrenci üzerinde uygulama yapmıştır. Araştırmacı kendi geliştirdiği üç dinî boyutlu “Dini Yönelim Ölçeği”ni kullanmıştır.

Konuyla ilgili başka bir araştırma da 1995’te Münir Koştaş tarafından hazırlanmış olan “*Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*” çalışmasıdır<sup>92</sup>. Bu çalışmada Koştaş, Ankara üniversitesi ile Gazi Üniversitesindeki çeşitli fakültelerin öğrencileri üzerinde, Glock ve Lenski’nin seçtikleri beş dindarlık boyutunu esas alarak araştırmasını uygulamışlar.

Başka bir çalışma da Ali Pajaziti’nin “*Geçiş Sürecinde Makedonya Üniversitesi Gençliği ve Din Olgusu*” adıyla 1998 senesinde yaptığı yüksek lisans tezidir. Araştırmacı Üsküp Aziz Kiril ve Methodius Üniversitesinin 300 lisans öğrencisi üzerine çalışmasını uygulamıştır<sup>93</sup>.

Yine 1998 senesinde Zeki Arslantürk’ün, “*Kutsalın Dönüşü*” adlı çalışması bu konuda önemli çalışmalardan bir tanesidir. Araştırmacı, devlet ya da özel Türkiye’deki çeşitli

---

89 Ankara Üniversitesi, doktora tezi (bknz: Adem Şahin, *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1999, ss. 30-31).

90 Uludağ Üniversitesi, Bursa.

91 al-Mansura Üniversitesi, Doktora tezi, al-Mansura (bknz: Salih es-Suney’, “Et-Tedeyyün ves-Sihha en-Nefsiyye”, Doktora Tezi, Camiat’ül-İmami Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2000, ss. 112-113).

92 Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

93 Marmara üniversitesi, İstanbul, yüksek lisans tezi.

üniversite öğrencileri üzerinde çalışma yapmıştır. Örnekleme 18-28 yaş grubundan oluşan 1900 öğrenciden oluşmaktadır.<sup>94</sup>

Konumuza dair diğer bir araştırma, Adem Şahin'in "*İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*" adıyla 1999'da hazırlanmış olduğu Doktora tezidir<sup>95</sup>. Araştırmanın içeriği, Selçuk Üniversitesi'nin çeşitli öğrencileri üzerinde uygulanmıştır.

Başka bir araştırma olan Ahmet Onay'ın 2004 tarihinde "*Dindarlık Etkileşim ve Değişim, Üniversite Öğrencileri Örnekleme*"<sup>96</sup> adıyla yayınlanan çalışmasında üniversite öğrencilerinin dindarlığı psikolojik perspektiften araştırılmıştır. Burada araştırmacı üç ölçek geliştirmiştir. Bunlar; "Dinî Yönelim Ölçeği", "Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerine Yönelim Ölçeği" ve "Cemaat Yönelim Ölçeği"dir. Çalışma, Ankara ve Erciyes Üniversiteleri'nin çeşitli fakültelerindeki öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Burada dinî ölçek inanç, davranış ve duygu şeklinde üç boyuta göre hazırlanmıştır.

Bir diğer eser ise, "Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri" adıyla 2005 tarihinde yayınlanan Kemaleddin Taş'a ait çalışmadır<sup>97</sup>. Bu araştırma üniversite öğrencilerinin dindarlık kriterlerini, yani dindarlığa ne gibi bir anlam yüklediklerini incelemekte ve bu kriterlerin oluşmasına etki eden faktörleri tespit etmeye çalışmaktadır. Araştırmacı bu amaçla kendine özgü bir "Dindarlık Kriterleri Ölçeği" geliştirerek, Süleyman Demirel Üniversitesi'nin öğrencileri üzerinde uygulamıştır.

2005 senesinde Mehmet Ali Kirman tarafından yazılan "*Din ve Sekülerleşme*"<sup>98</sup> isimli eser de konumuza ışık tutmaktadır. Bu çalışmada araştırmacı, Türk toplumunda sekülerleşmenin almış olduğu şekilleri ve etkilerini üniversite öğrencileri üzerinde öğrenmeyi amaçlamıştır. Örneklem ise, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ile Kocaeli Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinin öğrencilerinden seçilmiştir.

Filistin'in Gazze şehrinde konumuza yakın bir çalışma yapılmıştır. Beşir el-Haccâr ve Abdulkerim Rıdvân tarafından, 2006 senesinde yapılan, "*Et-teveccüh Nahve't-tedeyyün Lede*

94 Ayıışığı Kitapları, İstanbul, 1998.

95 Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

96 DEM Yay., İstanbul.

97 Alter Yay., Ankara.

98 *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Karahan Yay., Adana.

*Talebeti'l-Câmiati'l-İslâmiyye bi Gazze*" isimli çalışmada, Gazze İslâmî İlimler öğrencilerine Allport'un meşhur ölçeğini "Din'e Cevherî Yönelim" ve "Din'e Hâricî/Zahirî Yönelim" uygulayarak, dindarlığını ölçmektedir<sup>99</sup>.

Bir başka çalışma ise "Üniversite Öğrencilerinde Dinî İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi" adıyla 2005 senesinde Hatice Eşer tarafından, Erciyes Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinden seçilmiş öğrenciler üzerinde yapılmıştır.<sup>100</sup>

2010 tarihinde bu konuya dair Özlem Avcı tarafından hazırlanan "Bir Öznelleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği"<sup>101</sup> isimli Doktora tezi de takdire değerdir. Çalışmanın odak noktası, modernliğin içselleşmesi sürecinde İslâmî değer ve kuralların yeniden tanımlanması, İslâmî yaşam biçimlerinin modern kent yaşamına uygun bir biçimde dönüştürülmesidir. Araştırmada, dini cemaatlere üye olmanın etkenine çok önem verilmiştir. Bunun için, devlet ve vakıf üniversitelerinde 18-25 yaş grubunda lisans ve lisansüstü, İstanbul'da ikamet eden öğrenciler seçilmiştir. Bu öğrencilerin hemen hepsi bir cemaatle ya da tarikatla doğrudan ya da dolaylı bir ilişkiye sahiptir.

Konuya dair diğer bir araştırma, Celil Abuzer'in 2010'da yapmış olduğu "Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı" isimli çalışmasıdır<sup>102</sup>. Bu eserde, modernleşme sürecinin günümüz öğrencileri üzerinde ne oranda etkili olduğu ve dinin üniversite gençliği için nasıl bir kurtuluş sunduğunu ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma 2006-2007 öğretim yılı Harran Üniversitesi'nin çeşitli fakülte ve meslek yüksekokullarından öğrenciler üzerinde yapılmıştır.

Bir diğer çalışma ise "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" ismiyle Nurten Kımtar tarafından hazırlanmış bir doktora tezidir.<sup>103</sup> Bu araştırma Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi'nin değişik fakülte ve bölümlerinde, 2006-2007 Eğitim-öğretim yılında seçilmiş öğrenciler üzerinde gerçekleştirmiştir.

99 Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmîah, 14/1, s.s. 278-279.

100 Uludağ üniversitesi, Din psikolojisi bilim dalı, yüksek lisans tezi, Bursa.

101 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji bölümü, İstanbul.

102. İpek Yay., İstanbul.

103 Uludağ Üniversitesi, 2008.

## İKİNCİ BÖLÜM

# TÜRKİYE VE ÜRDÜN'DE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI VE DİNÎ HAYAT

### 2.1. Türkiye’de Sosyo-kültürel Yapı ve Dinî Hayat

Türk toplumu, son yüzyıllarda modern Batı medeniyetiyle temasta bulunmasının sonucunda çok hızlı ve sancılı bir toplumsal değişime maruz kalmıştır. Birincil ilişkilere dayalı geleneksel modelden yeni modern sanayi toplumuna intikal sürecini henüz tamamlayamadığı Bu dönemde söz konusu iki toplum modeli arasında tereddütler ve arayışlar içerisinde “tranzisyonel” bir ara modelde kalmıştır.<sup>104</sup>

Türk toplumu yeni modern sanayi toplumun intikal etmesinde modernleşme süreci büyük rol oynamıştır. Söz konusu Batılı kaynaklı modernleşme süreci iki yüzyıla kadar uzanan tarihsel sahiptir.

Toprak kayıpları ve yenilgilerin baş göstermesiyle Osmanlı Devleti askeri alanda uygulanan bir dizi reformla bu süreci geri döndürme gayreti içine girdi. Bu reformların etkinliğini artırmak için sultanlar ve büyük vezirler yardım için Batı askeri bilimine başvurular. Osmanlıların doğu komşusu Rusya, Avrupa askeri bilimini benimsemenin yararları konusunda Osmanlı devlet adamlarına iyi bir örnek sundu<sup>105</sup>.

III. Selim’in akim kalan teşebbüsü II.Mahmud tarafından tamamlandı. 1826’da Yeniçeri ordusu ortadan kaldırıldı. Bu yenileşme hareketi Vak'a-i Hayriye (uğurlu olay) olarak adlandırıldı ve ardından bunu Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adı verilen yeni bir ordunun kurulması takip etti. Batı tarzı askeri uygulamaların ortaya çıkması yepyeni bir eğitim ve organizasyon sistemine yol açtı. Islahat hareketleri, II. Mahmut döneminde yani

104 Ünver Günay, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1999, ss.13-14.

105 Şükrü Hanioğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi “Batılılaşma” maddesi, 1992, ss. 5/148-152.

1830'lardan itibaren giderek hızlanma süreci içerisine girmiştir. Batılı anlamda bakanlıklar kuruldu ve memurların statüleri iyileştirildi. 1840'lar ve 1850'lerde ulaşım, haberleşme ve diğer kamusal hizmetlerde atılımlar yapıldı. 1856 Islahat Fermanının ilanını müteakip düzenlenen 1856 Paris Konferansı ile Osmanlı Devleti'nin "Batılı bir devlet" olarak tescil edilmesi sağlandı. Batılı tarzda laik bir eğitim sistemine geçiş için ilk adımlar atılarak yeni okullar açılmaya başlandı ve böylece toplumsal hayatın topyekün düzenlenmesi yolunda "modernleşme fikir ve ideolojileri farklı argümanlarla" bu sürece katılmaya başlamış oldu<sup>106</sup>.

Tarih, III Selim'i yeniçerileri kaldırma teşebbüsleri ve kimi yenilikçi çabalarıyla gündeme getirir. Yine aynı tarih, bu çabayı devlet yapısını Batılı tarzda teşkilatlandırmaya çalışan II. Mahmut'un "Gavur Padişah" namıyla anıldığını yazar. Tanzimat ise 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 Islahat Fermanı ile bu çabalarının resmi bir ilanır<sup>107</sup>.

1865 yılında Yeni Osmanlı cemiyeti kuruldu. 1858 yılında Reşid Paşa'nın ölümünden sonra Âli ve Fuad paşalar bürokratik yönetimi kontrol altına aldı. Bu iki Paşa'nın sıkı kurallarına karşı, Yeni Osmanlılar, özellikle İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi özellikle 1865-1876 yılları arasında anayasa, parlamento, Osmanlılık ve vatanseverlik talepleriyle yönetime muhalefet etti<sup>108</sup>.

Zamanla Yeni Osmanlı hareketi "Jön Türkler" olarak yeni bir biçime dönüştü. Jön Türklerin II. Abdülhamid'in mutlakî idaresinden usul-i serbesti'ye (özgürlük) geçiş mücadelesi 30 yıldan fazla sürdü. Bununla birlikte, Türkiye'nin Batılılaşma kökündeki Genç Türkler, taşıdıkları fikirlerle, bu ikinci karşıt kuşağın salt bir temsilcisi olmaktan daha fazlasını ifade ediyorlardı. Bu ikinci nesil vatanseverler çoğunlukla pozitivistimin etkisi altındaydı. Jön Türkler pozitivistimi ve sosyal mühendisliği "insanlık dini" olarak uygulamaya çalıştılar<sup>109</sup>.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan toplumsal ve dini sorunlar ilk önceleri paradigma içi (İslam medeniyeti) perspektif ve çözümleriyle halledilmeye çalışılmıştır. Ancak süreç ilerledikçe tartışmalar derinleşti ve paradigmanın kendisine doğru döndü. Nitekim bu

---

106 Mehmet Akgül, Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları- Tanzimat Sonrası Örneği (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1996, s. 90.

107 Mustafa Tekin, "Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu", Eski Yeni Dergisi, sayı 10, 2008, s. 15.

108 Kemal Beydilli, İslam ansiklopedisi, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" maddesi, cilt 43, ss. 430-433.

109 Murtaza Korlaelçi, Pozitivistimin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, Hece Yay., Ankara, 2002, s. 229.

tartışmaların izlerini, "İslam'ın gelişmeyi önlediği" iddiasından, dinin (İslam'ın) modernleşmede geriye dönük bir süreç olduğu iddiasına kadar ortaya çıkan bir dizi tartışmada takip etmek mümkündür<sup>110</sup>.

Osmanlı toplumunun Batı'ya karşı yenilgiyi kabullenmesi, özellikle de seçkin yeni okur-yazar kitlenin geleneksel değer ve inançları yeniden derinlemesine araştırıp gözden geçirmeleri hususunda leit-motif oldu ve bunu yaparken amaçladıkları şey Batılı modele göre hem bireysel hem de toplumsal hayatı yenilemekti<sup>111</sup>.

Modernleşme tarihinin başlangıcında, Batılı kurum ve değerlerle İslami kurum ve değerleri bağdaştırılmaya çalışılsa da bu gayretlerin boşa çıktığı görülmüştür. Bu durum kurtuluş reçetesini Batı'da arayan idareci ve aydın grubunu "devletin bekası" için ölümcül bir tercihte bulunmak ile karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı toplumunu bütünüyle Batılı formlara uygun hale getirilmesini, bilimsel bir kesinlik ve tarihsel bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Modernleşme sürecinde önce askerî yenileşme, daha sonra ise bunu toplumsal restorasyonun takip etmesi bu olgunun en açık örneği olarak tebarüz etmektedir<sup>112</sup>.

Türk modernleşmesine baktığımızda, Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen radikal reformlar Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllarda karşılaştığı sorunları çözmek için yapılan reformların devamı niteliğini arz eder. Şu farkla ki Osmanlı Devleti'nin askerlik, eğitim, idare ve hukuk alanlarında girdiği yenileşme çabası, diğer bir ifadeyle Cumhuriyet öncesi yenileşme hareketleri, devleti kurtarmak amacıyla çoğunlukla sistem odaklı ve kısmi iken modernleşme cumhuriyetten sonra toplumun yukarıdan aşağıya dönüştüren radikal bir hareketti<sup>113</sup>.

Cumhuriyetin ilanından sonra "çağdaş Batılı uygarlıklar düzeyine erişme" arzusu toplumsal hayatı doğrudan etkileyen hususlarda da yenileşme hareketini beraberinde getirdi. Radikal ve topyekün bir mahiyeti haiz bu yenileşme çabaları, tabandan gelen taleplerden ziyade devrimci ya da yukarıdan dayatmacı bir anlayışla hayata geçirildi. Özellikle laikliğin benimseniş tarzı, sekülerlik ve muhafazakarlık arasındaki gerilimin ana sebebi haline geldi. Toplumsal karşılığı bulunmayan bu katı laiklik anlayışı, gericilik yuvası olarak görülen

---

110 Mustafa Tekin, a.g.m., 2011, s. 9.

111 Mehmet Akgül, a.g.e., 1996, s. 81.

112 Mehmet Akgül, a.g.e., 1996, s. 265.

113 Köktaş, a.g.m., 2000, s. 143.

tarikatlar ile beslenen İslamcılığın üzerine gidilmesi, eğitim ve öğretimin laik ve merkezi bir yapıya kavuşturulması ve anayasada devletin dininin belirtilmemesi gibi radikal uygulamalarla kurumsal olarak yerleştirilmeye çalışılmıştır”<sup>114</sup>.

Türkiye’de Batılılaşma taraftarlarınca benimsenen modernleşme anlayışının getirdiği din teorilerinin sonucu olarak toplumun dine ihtiyacı olmayacağı fikrini kabullenmeleri daha çok kendisini siyasi yelpazenin solunda konumlandırmış ve Batı medeniyetini modernleşmenin tek ve mutlak hedefi olarak görenlerin dine karşı mesafeli yaklaşımlarını beslemiştir. Bütün bunların Türkiye’deki dini yaşamdaki değişim ve yönelimleri üzerine olumsuz etkileri olduğu söylenebilir<sup>115</sup>.

Türk modernleşmesinin, Batılı toplumlar ve modernleşme için söz konusu olmayan bir kavram olan Batılılaşma şeklinde ortaya çıktığı vurgulanmalıdır. Çünkü Batı modernleşmesi kendi tarihsel sosyal koşullarının ve kendi geleneklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkarken, Türk modernizasyonu başka bir tarihi kendi tarihi olarak algılayıp, kendi tarihsel birikimini dikkate almadan bir tür emülasyon biçiminde şekillenmiştir. Dolayısıyla sürekli olarak ideolojik bir tartışmanın içine oturmuş ve entelektüel bir özeleştirici süreci içerisinde tekamül etme fırsatı bulamamıştır. Bu durum modernleşmenin dışsal tezahürlerin benimsenmesi olarak algılanmasına yol açmış ve en önemlisi toplum içinde üretilmediği ve bir sürece dayanmadığı için toplumu anlamadan, toplumun belirli bir kesimi tarafından diğer bir kesimi üzerinde baskıcı ve gönüllülük esasına dayanmayan bir hükmetme biçimine dönüşmüştür<sup>116</sup>.

"Düşmanın" kendisine üstünlük sağlayan özelliklerini edinebilmek, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e ve oradan Cumhuriyet'i de kapsayacak süreç içinde yapılan reformların en somut amacı olarak tezahür etmektedir. Bunun da ancak sosyal yapımızı ve meşrutiyetin kaynağını Batı modern yapılarına göre değiştirmek ve dönüştürmekle başarılacağı fikrine ulaşılmıştır. Yapılması gereken işlevselliğini kaybeden 'imparatorluk' yapısı yerine 'ulus-

---

114 Gülsen Çimen, Siyasal Sosyalleşmeye Etkileyen Faktörler (Konya ili CHP-MHP-AK Parti Üyeleri Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2018, s. 61.

115 Tekin, a.g.e., 2011, s. 10.

116 Köktaş, a.g.m., 2000, s. 146-47.

devlet' yapısını modern biçimde değiştirmek ve yeni yapının meşruiyetini laik bir temele dayandırmaktır<sup>117</sup>.

Bu modele göre, Türk toplumunun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden yolda yaşadığı değişim aşamalarının ana göstergelerini belirleyen ve değişime en fazla direnen yapılar, gelenekselin içkin doğasını oluşturan “imparatorluk” tahayyülü ve gelenekselin içkin doğasını oluşturan İslam'dır. Batı'da imparatorluk yapıları direnç noktalarını kaybetmiş ve Batı toplumlarının yaşadığı çeşitli sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve entelektüel aşamaların bir sonucu olarak, otoritenin merkezileştirildiği modern ulus devlet yapısı karşısında giderek işlevsiz hale gelmiştir. Takip edilen istikamet ve bütünsel bir mahiyet arz eden değişimin doğası, içine girilen sürecin sadece otoritenin merkezileşmesi ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yeni bir yapı ve yeni bir meşruiyet kaynağının üretmesiyle sonuçlanmıştır<sup>118</sup>.

Saltanattan cumhuriyete geçiş ve yeni devletin laik karakterini ilan etmesiyle beraber bu köklü ve hızlı değişim Türk toplumunun dini ve sosyal hayatını büyük bir değişime uğratmıştır. Bu süreçte, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması, Şer'î kanunun Medeni kanunla değiştirilmesi, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, kılık-kıyafet devrimi, devletin resmi dini ile alakalı maddelerin Anayasadan çıkarılması, yeni Türkiye Cumhuriyetinin dini hayatla ilgili yaptığı en belirgin inkılaplar olmuştur.<sup>119</sup>

Din olgusu bu süreçte kamusal hayattan dışlandığı gibi toplumsal hayatta da kendini gösterebilecek alanlar bulmakta zorlanmaya başlamıştır. Müminlerin herhangi bir talebi olmamasına rağmen ezan Türkçeleştirilmiş, din eğitimine vurulan sekte sebebiyle cenaze hizmetlerinin bile görülmesinde yetersizlikler ortaya çıkmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nı müteakip çok partili sisteme geçişle birlikte siyasi alanda görülen görece serbestlik dini hayat üzerinde de olumlu etkiler göstermiştir.

Ortaya çıkan yeni Türk toplumu da modernleşme ve sekülerleşmeden nasibini almış ve etkileri günümüze dek sürmüştür. Ancak Türk toplumundaki bu hızlı değişim, farklı kültürlerin çatışmalarına yol açmıştır. Bu durumun Türk toplumunda ortaya çıkan bazı etkileri, görücü usulü evliliklerin azalması, çok eşlilik olgusunun geçici bir durum olarak

---

117 Akgül, a.g.e., 2012, s. 190.

118 Akgül, a.g.e., 2012, s. 190.

119 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s.532.

görülmesi, gençlerin arkadaş ya da eş seçiminde dindarlığı çok fazla dikkate almaması, ailede erkek egemenliğinin azalması, kadınlara ekonomik ve sosyal hayata katılımlarında pozitif ayrımcılık uygulanması, kadının çalışması ve kadına yönelik şiddetin onaylanmaması gibi örneklerde görülebilmektedir<sup>120</sup>.

Türk ailesinin sosyo-kültürel yapısında evlilik tarzlarından aile içi ilişkilerin yerleşmesine kadar onu karakterize eden İslam öncesi ve İslam'dan sonra kazandığı unsurlar, Cumhuriyet döneminde siyasî ve hukukî bir değişime uğramakla birlikte çok yönlü reform ve değişiklikler geçirmiştir. Fakat modern dönemdeki sanayileşme, göç ve kentleşme gibi sosyo-ekonomik değişimler Türk ailesini daha fazla etkilemiştir<sup>121</sup>.

1970'lerdeki yoğun siyasi olaylara ilişkin gözlemlerden anlaşıldığı üzere, bu dönem Türkiye'de daha kolektif bir dini hayat ve ideolojik-politik katmanlar içinde algılanan bir İslam söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. 1980 askeri darbesiyle beraber Turgut Özal dönemi dışı daha açık, bireyselleşmeci modernleşme politikalarıyla gündeme geldi. Bu süreçte Türkiye'de klasik kutuplaşma eridiği gibi, günlük hayatın detayları daha çok gün ışığına çıkmaya başladı. Dolayısıyla, gündelik hayat ve bireysellik dini hayata da yansımaya başlamıştı. Öte yandan, bu bireyselleşmenin öne çıkmasıyla birlikte apolitik hayat da kendisini göstermeye başladı.<sup>122</sup>

Türkiye'de dini hayatı gruplar bazında ele aldığımızda Türk toplumunda tasavvuf kültürü ve tasavvuf cemaatlerinin çok önemli bir rol oynadığını görürüz. Osmanlı döneminden itibaren bu gelenek Türk toplumunda kendine yer edinmiş bulunuyor. Tasavvuf tarikatlarının halifelerle zaman zaman içli dışlı, bazen de kavgalı oldukları bilinmektedir. Hatta, Osmanlı devletinin son zamanlarında bile tekkelerin olduğu gibi kalması veya kapatılması konusunda farklı tartışmalar yapılmıştır. Tekke ve tarikatların dini hayatla içli dışlı olması Tanzimat'ta da önem arz etmiştir. Tanzimat'la beraber, tasavvufî hayatın seviyesini yükseltmek amacıyla şeyhülislâmlığa bağlı olarak 1860'lı yıllarda "Meclis-i Meşâyih" müessesesi, şeyh efendilerin çocuklarına da özel eğitim almaları için "Medresetü'l-meşâyih" kuruldu. 1908'de başlayan II. Meşrutiyetten sonra sûfiler, tekkenin dışında ilk defa

120 Celaledin Çelik, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din, Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması", Karadeniz Dergisi, cilt: II, sayı: 8, 2009, ss. 30-32.

121 Celaledin Çelik, a.g.m., ss. 29-30.

122 Tekin, a.g.m., 2011, s. 8

“Cem’iyyet-i Sûfiyye” teşkilatı kurmaya yöneldiler ve süreli dergiler çıkarmaya başladılar. Ayrıca, “Meclis-i Meşâyih”ın illerde “Encümen-i Meşâyih” isimli şubeleri açıldı<sup>123</sup>.

Türkiye'deki İslâmî hareketler farklı aşamalardan geçmiş ve her bir aşama siyasal açılımlar, ekonominin liberalizasyonu, iş dünyasının artan özerkliği, radyo, televizyon ve basılı medya gibi söylemsel alanların genişlemesinin bir sonucu olarak her bir yeni fırsat alanının sınırlarına göre biçimlenmiştir. Fırsat alanlarının sonucunda, İslâmî hareketler silahlı tepkiden (1923-1937) içe dönük tefekkür hareketine (1937-1950), oradan 1950'de başlayan devlet- merkezli katılımcı harekete ve 1983'de giderek daha fazla gündelik hayat temel hareketlere doğru kayma göstermiştir<sup>124</sup>.

1971 darbesinden sonra milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı gruplar siyaseten aktif hale gelmiş, 1980'lere gelindiğinde "*Türk-İslam sentezi*" olarak adlandırılan bu hareketler İslam'ın bazı tezahürlerinin milliyetçi ideoloji ile harmanlanarak sunulmasıyla devleti zorlamaya çalışmıştır. Türkiye İslamcılığı tarafından, Cemaat-i İslamî'den, İhvan-ı Müslimin'den, yani Mevdudi ve Kutup gibi dışardan gelen ana akımların önemli isimlerinden aktarılanlar fikirler "tecdid" için kullanılmış ama siyasi projeler hep "milli" kalmıştır. İslamcılığın zengin entelektüel ve toplumsal potansiyelini demokratik siyasete kanalize eden Milli Görüş'ün "milli" sıfatını seçmesi, bu yerliliğin işaretlerinden biridir<sup>125</sup>.

1970'lerden itibaren İslami kesim, Türkiye'de hem ekonomik hem de siyasal olarak oldukça güçlenmiştir<sup>126</sup>. Ana gayesi Türkiye'yi köklerine döndürmek olan, başlangıcı 1969 yılına tarihlenen Milli Görüş hareketi, demokrasi ve ekonomik liberalizme geçme noktasında önemli bir kırılma noktası olmuştur. Necmettin Erbakan'ın şahsında temsil edilen hareket 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi adıyla siyaset sahnesine çıkar. Fakat herhangi bir

123 Mustafa Kara, Türkiye'de Tarikatlar. Tarih ve Kültür, Ed.Semih Ceyhan. İsam yay. 1. Basım. 2015, s.96.

124 Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*, Çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yay., İstanbul, 2005, s.52.

125 Hakan Yavuz, a.g.e., s. 87; Mümtazer Türköne, *Doğum ile Ölüm Arasındaki İslamcılık*, kapı Yay., İstanbul, 2012, s.78.

126 Recep Şentürk, *Türkiye'de dindarlık: muhafazakarlık ve laiklik ekseninde inanma biçimleri ve yaşam deneyimleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 54.

seçime girme imkanı bulamadan, kurulduğu tarihten bir yıl sonra dini siyasete alet etme gerekçesiyle kapatılır<sup>127</sup>.

1972 yılında kurulan Milli Selamet Partisi, girdiği 1973 ve 1977 seçimlerinden sırasıyla oyların sadece %11.8 ile % 8.6'sını alır. Bu çok da parlak olmayan seçimlerden sonra nihayet 1973 yılında Erbakan partinin başına geçer. 1974 yılında CHP liderliğinde bir koalisyon hükümetine katılması, 1975'te de Demirel'in başkanlığını yaptığı Milli Cephe Hükümeti'nde Erbakan'ın başbakan yardımcısı olması Milli Görüş felsefesi içerisinde de bir kırılmaya sebep olur<sup>128</sup>.

1981'de diğer partiler gibi kapatılan MSP, 1983'te parti kurulmasına izin verilmesi üzerine bu sefer Refah Partisi ismiyle yeni bir isimle ortaya çıkar. Parti, girdiği 1987 seçimlerinde aldığı düşük oy oranıyla meclise bile giremez. Yaşanan bu durumlar, parti içerisinde bir paradigma değişikliğine gidilmesine sebep olur. Dini söylemlerden daha fazla ekonomi ile alakalı çözümler üretmesi, "adil düzen" sloganı ile girdiği 1991 seçimlerinde oyunu yaklaşık %17'ye taşır. Parti, 1994 seçimlerinde ise İstanbul'da Recep Tayyip Erdoğan'ın, Ankara'da da Melih Gökçek'in belediyeleri kazanması ile neticelenecek kadar başarı elde eder. Bu başarının elde edilmesinde mevcut ekonomik problemlerin parti tarafından değerlendirilmesinin büyük payı vardır<sup>129</sup>.

1990'lardan itibaren neoliberal politikaları takip eden Türkiye'de yeni bir burjuva sınıfı yükselmiştir. Sonuç olarak, yeni oluşan bu sınıf, İslami değer ve pratiklerin kamuoyunda çok daha görünür hale geleceği bir ortam oluşturmuştur<sup>130</sup>.

Türkiye'de İslamcılık serüveni son yıllarda Ak Parti liderliğinde neoliberal ekonomik ve siyasi değerlere dayalı yeni bir toplumsal ve siyasi aşamadan geçmektedir. Bu süreçte Ak Parti'nin kimlik partisinden hizmet partisine dönüştüğü görülmektedir. Türkiye'deki İslâmî

---

127 Kemal Karpat, Kısa Türkiye tarihi 1800-2012, yayına hazırlayan Güneş Ayas, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s.232.

128 Karpat, a.g.e., s.234.

129 Karpat, a.g.e., ss.234-235.

130 Recep Şentürk, a.g.e., 2012, s. 54.

gruplar, kendilerini iktidara taşıyacak tek yolun bu olduğunu anladıkları için yeni demokratik anlaşmaları gönülsüzce bile olsa seküler gruplardan daha fazla desteklemektedirler.<sup>131</sup>

Ak Parti'nin Türk demokratikleşme yolunda gerçekleştirdiği en önemli adımlardan biri askerlerin sivil idareye karışmasına son vermesidir. Anayasa değişikliği konusunda 12 Eylül 2010'da yapılan referandum neticesinde anayasa mahkemesi üyelerinin sayısı ile askeri mahkemelerin yetkileri azaltılarak demokratik bir ortam yaratılmıştır<sup>132</sup>.

Türkiye'de din eğitiminin kökleri Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin en temel eğitim kurumu medreselerdi. Osmanlılar döneminde ilk medrese 1330-31 tarihlerinde kurulan İznik Orhaniye Medresesi'dir. Bundan sonra da Anadolu ve diğer Osmanlı coğrafyasında birçok medrese tesis edilmiştir. 1457 yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında Fatih Medresesi kurulmuş, 1557 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle kurulan Süleymaniye Medresesi ile medreseler zirveye ulaşmıştır. Bahsi geçen bu medreseler Osmanlı tarihinin en önemli medreseleri sayılmaktadır. Bu medreselerden sonra diğer padişahlar ve hayırseverler medrese yaptırma işlerini sürdürmeye devam etmişler. Sonuçta, 1908 yılında toplam 2840 medresenin mevcut olduğu kayıtlarla bilinmektedir.<sup>133</sup> XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki geliştirilmiş çeşitli meslek okulları, genel eğitim ve öğretim müesseselerinden olan rüşdiyeler, idadiler, sultaniler ile muallim mektepleri bütün bu okullar daha sonra isim veya bazı program değişiklikleriyle Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay sonra Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulüyle birlikte, Maarif Vekaleti'nin 11 Mart 1340/1924 tarihli genelgesi ile medreseler kapatılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla 1924'te İmam Hatip Okulları açılmaya başlanmış, 1951'de bu okulların sayısı 7'e yükselmiştir. Özellikle 1973'te bu okulların Lise düzeyine çevirilip mezunlarına üniversiteye giriş hakkı tanındıktan sonra okul sayısı yüzlere, öğrenci sayısı da yüzbinlere ulaşmıştır. Ancak yakın zamana kadar devlet yetkilileri tarafından aleyhlerine ortaya atılan çeşitli iddialardan olumsuz etkilenmişlerdir. İmam Hatip Liseleri kuruluşundan bu yana daima siyasal alanın söylem araçlarından biri olduğu için, bazı insanlar bu liseleri dinî eğitim kurumu olarak değil, bir siyaset aracı olarak değerlendirmektedir.

131 Hakan Yavuz, *Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yay., İstanbul, 2010, ss. 9-10.

132 Karpat, a.g.e., s.264.

133 Mustafa Öcal, "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 6, Sayı 12, 2008, s. 400.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devlet elitleri, toplum elitleri, askerî yapı ve halk sınıfları kendi aralarında birbiri ile mücadele ederken, din eğitimi de bu değişimin içinde farklı şekillere girmiştir. 1930'dan 1950'lilere kadar ülkede din eğitimi kısıtlanırken, çok partili döneme geçişle birlikte din eğitimindeki kısıtlamalar da hafifleme sürecine girmiştir<sup>134</sup>. Askerî müdahalelerin din eğitimine bazen doğrudan bazen de dolaylı bir şekilde etki yaptığı görülmüştür. Şöyle ki askeri ve siyasi müdahaleler 1960 ve 1971 yıllarda dolaylı; 1980, 1997 yıllarında ise doğrudan din eğitimini etkilemiştir<sup>135</sup>.

1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye'nin büyük toplumsal sorunlarla yüz yüze gelmesi ve ülkenin ciddi bir krize girmesi sonucunda 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda, yaşanan toplumsal travmalardan ve ayrışmadan arınmak amacıyla yöneticiler, Türkiye'deki anarşi ve terörü azaltmak için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin ilköğretimden ortaöğretime kadar zorunlu olarak okutulacağına dair karar aldılar. 1982'den günümüze kadar bu derslerin okutulmasına devam edilmektedir.<sup>136</sup>

Ancak bu müdahalelerden din eğitimini en fazla olumsuz etkileyeni 28 Şubat 1997 "postmodern darbe"si sayılabilir. Söz konusu darbenin din eğitimine getirdiği olumsuz etkiler senelerce devam etmiş ve söz konusu etkileri ortadan kaldırmaya yönelik olarak halk ve siyasetçiler çok çaba göstermişlerdir. Darbenin getirdiği bazı değişimler sonucu İmam Hatip okulları tercih edilmeyen bir kuruma dönüşmüş ve kendiliğinden kapanması hedeflenmiştir<sup>137</sup>.

Bu süreçte başörtüsünün yasaklanması, İmam Hatip Okullarından mezun olan öğrencilerin İlahiyat fakültesi dışında bir başka fakülteye girmelerini engelleyen katsayı farkı uygulanması gibi sıkıntılar din eğitimini ciddi etkilemiştir.<sup>138</sup>

---

134 Mehmet Bahçekapılı ve diğerleri, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012) Raporu*, İlke İlim Kültür Eğitim Derneği, İstanbul, 2012, s. 34.

135 Abbas Çelik, "1960 Sonrasında Türkiye'de Din Eğitimi", Atatürk Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 29, Erzurum, 2008, s. 78.

136 Bahçekapılı ve diğerleri, a.g.e., ss. 34-35.

137 Bahçekapılı ve diğerleri, a.g.e., ss. 18-19 ve 24.

138 Bahçekapılı ve diğerleri, a.g.e., ss. 18-19 ve 24.

2002 sonrası siyasi iktidarın değişmesiyle beraber Türkiye’de birçok alanda olduğu gibi din eğitimi alanında da tedrici gelişmeler olmuş, yasal ve kurumsal/uygulamalı alanlarda olumlu değişimler olmuştur. Şöyle ki katsayı farkı uygulamasına son verilmiş, daha sonraki süreçte, imam hatip okullarında, 4+4+4 olarak bilinen 12 Yıllık Zorunlu Eğitim Kanunu ile birlikte ilkokul ve ortaokul bağımsız okullar haline getirilmiştir. Bu düzenlemeler sonrasında İHL’lerin sayısında ciddi artış görülmüştür. Ayrıca, bu kanunun etkisiyle örgün eğitim programlarına yeni din eğitimi dersleri eklenmiştir. Hem genel ortaokulların hem de İmam Hatip ortaokullarının programlarına seçmeli Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersinin konması önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir.<sup>139</sup>

## 2.2. Ürdün’de Sosyo-kültürel Yapı ve Dinî Hayat

Türkiye’de geçen yüzyılda çok büyük ve köklü siyasal ve toplumsal dönüşümler yaşandı. Bunlar içerisinde uzun askeri vesayet döneminde gerçekleşenlerden bazıları çok sert ve kanlıydı. Bütün bunlar kuşkusuz Türk toplumunun dini ve sosyal hayatına doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etki etmiştir. Benzer şekilde Ürdün’de de siyasal ve toplumsal dönüşümler görülmekle birlikte bunlar Türkiye’den farklı olarak daha dar kapsamlı ve yumuşak dönüşümlerdir. Nitekim Türkiye’de oluşan laik ve seküler hayat talebine benzer bir talep Ürdün’de oluşmamıştır. Ürdün’de yönetim genel itibarıyla halkın dindarlığına ve dini sembollerine karşı tavır almamıştır. Bu durumun Ürdün’de yönetim ile halk arasındaki muhtemel gerginlik ve mücadeleyi azalttığını tahmin edebiliriz.

Ürdün Osmanlı idaresine bağlıyken toplumda genel olarak bedevi hayat tarzı yaygındı ve kabilecilik toplumsal yapıyı oluşturan en önemli siyasî unsur kabul edilmekteydi. Ancak kırsal alanlarda oturmaya ilişkin tedricî bir dönüşümle beraber, bedevilerin yaşam tarzında değişimler olmuştur. Nitekim Ürdün kurulurken, askeri yapının çoğunluğunun bedevilerden oluşması, bedevî hayat tarzında istikrara yönelik köklü değişimin oluşmasına katkı sağlamıştır<sup>140</sup>.

139 Bahçekapılı ve diğerleri, a.g.e., ss.19-20 ve 24.

140 Muhanned Mubaydn, “el-Hüviyet’ül-Ürdüniya: et-Tarihü vet-Teşekkülü vel-Mucteme’”, <http://www.thoriacenter.org/projects.asp?id=10&orderby=1&by=&page=3>. Erişim tarihi: 11 mart 2016.

Ürdün toplumu, Birinci Dünya Savaşından sonra dünyanın çoğu yerleri gibi Orta Doğu'ya da tesir eden olayların etkisi altında şekillenmiştir. Ürdün devletinin kurulmasına paralel olarak 1921-1948 yılları arasında sivil örgütlerin birinci neslinin inşasından sonra, Ürdün toplumu ve Filistin toplumunun bütünleşmesi neticesinde çağdaş sivil toplum ortaya çıkmıştır<sup>141</sup>.

Ürdün'de siyasi partilerin İngiltere ile Ürdün arasındaki 1928 senesinde imzalanan anlaşmadan sonra ortaya çıktığı söylenebilir.<sup>142</sup> Ürdün'de en güçlü İslami grup “el-İhvanü'l-Müslimin” denilen Müslüman Kardeşler Cemaati'dir. Bu grup, hastaneleri, okulları, yardımlaşma cemiyetleri ve bütün ülkede yayılan Kur'an kursları gibi inşa ettiği müesseseler sayesinde varlığını açık bir şekilde hissettirmektedir.

Müslüman Kardeşler'in Ürdün üniversitelerindeki öğrenci konseyleri üzerinde de çok büyük etkisi vardır. Ürdün Üniversitesi'nde 1975 senesinde, çoğunlukla, üniversitenin konsey başkanlığını kazanmışlardır. O dönemden beri üniversitenin konseyi onların kontrolü altındadır<sup>143</sup>

Selefi akımlar ise petrol gelirlerinden destek alarak Suudi Arabistan'da 70'li yıllarda yayılmaya başlamıştır. Suudi Arabistan'ın Ürdün'le sınır olması, umre ve hacca giden gruplar, Körfez devletlerinde çalışan Ürdünlülerin sayısının çok olması ve Suudi Arabistan'ın Ürdünlülere sunduğu burslar gibi nedenlerden dolayı Selefilik Ürdün'de kolayca yayılmıştır. Ancak siyasi rejimle sıcak ilişkilerinden dolayı, devlete karşı kızgın olan Ürdün toplumu üzerinde yeterli etkiyi oluşturamamıştır.<sup>144</sup>

Ürdün'de medenî mahkemelerin yanında, vakıflar, yetim malları ve evlenme, boşanma, miras ve benzer aile hukukundaki konular Şer-î (İslamî) mahkemelere bırakılmaktadır.<sup>145</sup>

141 Abdurrahman el-Fevvaz ve diğerleri, *el-Mucteme'u el-Ürdünî*, El-Hamid Yay., Amman, 2012, s.16.

142 Fevvaz Zennun, “Heykelet en-Nizam es-Siyasî fi el-Memleket el-Ürdüniyya”, **Merkezü'd-Dirasat el-İklîmiya**, 8/4, Musul, (t.y), s. 5.

143 Muhammed Abu Rumman ve Diğerleri, *el-Harekâtü'l-İslâmiyya fi'l-Ürdün*, el-Misbar Yay., Dubay, 2012, ss. 213-214.

144 Muhammed Abu Rumman ve Hasan Abu Haniyye, *el-Hall el-İslâmî Fi'l-Ürdün*, Friedrich Ebert Derneği ve Ürdün Stratejik Araştırmaları Merkezi, Ürdün Üniversitesi, Amman, 2012, s.221.

145 Fevvaz Zennun, a.g.m., s. 18.

Ürdün'deki gayr-ı Müslim oranının Türkiye'ye göre daha fazla<sup>146</sup> olmasına karşın, Sünni mezhebi dışındakilerin oranı ise yok denecek kadar azdır.

Ürdün Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti iken Osmanlı eğitim sistemi uygulanmıştır. 1918'den sonra 1939 yılına kadar "Osmanlı Tedrisat Kanunu" çerçevesinde eğitim devam etmiştir. Bununla beraber İngilizler kentsel bölgelerde eğitim dili İngilizce olan bazı okullar açmıştır<sup>147</sup>. 1961 senesinden şüana kadar ilkokuldan itibaren lisenin son sınıfına kadar her sınıfta bir Kur'an-ı Kerim dersi ve iki din eğitimi dersi olmak üzere toplam üç ders hem devlet hem özel okullarda okutulmaktadır<sup>148</sup>.

Din eğitimi alanında Ürdün ile Türkiye arasında birkaç bariz farklılık vardır. İlk olarak Ürdün'de, din dersleri ve Kur'an'ı Kerim okullarda yönetim ve toplum arasında herhangi bir soruna yol açmaksızın haftalık 3 saat ortalama ile bütün sınıflarda zorunlu olarak okutulmaktadır. Öğrenciler din derslerinde, fıkıh, hadis, tefsir, akaid ve İslam'ın bütün esas konularını görmektedirler.

Başka bir husus da içerik olarak özellikle yükseköğretimde şöyle bir fark görebiliriz: Ürdün'de din eğitiminde tasavvufa Türkiye kadar önem verilmemekte ve üniversite düzeyinde tasavvuf dersleri bulunmamaktadır. Türkiye'de ise tasavvuf, ilahiyat fakültelerinde sadece ders değil, yüksek lisans ve doktora bölümleri olarak bulunmaktadır. Diğer yandan Türkiye'deki din eğitimi Ürdün'e nazaran modern bilimlere genel olarak daha yakın;

---

146 Ürdün'de Hristiyanların en büyük azınlık grup olduğu bilinmekle beraber, bu hususta devlet tarafından açıklanan herhangi resmi bir sayı yoktur. Ancak Hristiyan bir din görevlisinin yaptığı araştırmaya göre, bu grubun sayısı 240 bin kişiye ulaşmıştır ve 2015 yılı itibarıyla Ürdün'ün toplam nüfusunun %3,68'ini teşkil etmektedir.

<http://www.abouna.org/holylands/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%A8-%D8%AF-%D8%AD%D9%86%D8%A7-%D9%83%D9%84%D8%AF%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D9%86%D8%B3%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%AF%D9%86%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%8A%D8%AD%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D9%8A%D9%85%D9%8A%D9%86-368->

[Erişim tarihi: 25 Mart 2016.](http://www.abouna.org/holylands/%D8%A7%D9%86%D9%81%D9%88%D8%AC%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D9%83)

147 Mohammad Thalgi, *Ürdün'de Din Eğitimi* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007, s.47.

148 Thalgi, a.g.e., s. 64.

Ürdün’de ise daha klasiktir. Türkiye’de İlahiyat fakültelerinde, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi ve Dini Mûsîki gibi bölümler varken, Ürdün üniversitelerinde bu alanlardan hiç biri okutulmamaktadır. Ayrıca Türkiye’de din felsefesine Ürdün’e nazaran daha fazla önem verilmektedir. Bu durum felsefeye karşı olan sefiliğin Ürdün'deki etkisi olarak yorumlanabilir.

Son olarak aşağıda Türkiye ile Ürdün arasındaki farkları daha iyi anlayabilmek için her iki ülkede modernleşmenin ekonomi, sağlık, aile ve eğitim alanlarındaki bazı göstergelerine ve tez için yararlı olabilecek bilgilere yer vereceğiz.

2018 yılının sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 82 milyon kişiye yakındır. Ülkenin nüfusu en yoğun ve en kalabalık şehri ise İstanbul’dur<sup>149</sup>. Aynı sene yapılan sayıma göre en yoğun ve en kalabalık şehri Amman olan Ürdün’ün ise toplam nüfusu 10 milyonun üzerindedir.<sup>150</sup>.

Türkiye genelinde 2018 yılının 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsizlik oranı %11’e ulaşmıştır<sup>151</sup>. Ürdün'deki işsizlik oranı aynı yılın için %18.6’a ulaşmıştır<sup>152</sup>.

Türkiye’nin genelinde 2010 yılında 3,8 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğünün azalma eğilimi göstererek 2017 yılında 3,4 kişi olduğu görüldü<sup>153</sup>. Ürdün ortalama hane halkı büyüklüğü 2010 yılında 4.78 iken 2017 yılında az yükseliş kaydederek 4,8 kişiye çıkmıştır<sup>154</sup>.

Dünya Bankası tarafından 2017 yılı için yapılan sınıflandırmaya göre, Türkiye gayri safi milli hasıla açısından küresel bazda 852 milyar dolarlık üretim (kişi başına yaklaşık

---

149 <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> Erişim tarihi: 6 mart 2020.

150 Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, el-Kitabü’l-ihsâî’s-senevî el-Ürdünî, Amman, 2018, sayı. 69. s. 15.

<http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/statistical-yearbook2018/> Erişim tarihi:6 mart 2020 .

151 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33778> Erişim tarihi: 6 mart 2020..

152 Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, a.g.e., s. 43.

<http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/statistical-yearbook2018/> Erişim tarihi:6 mart 2020.

153

[http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27589&utm\\_source=feedburner&utm\\_medium=feed&utm\\_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27589&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29)

Erişim tarihi:6 mart 2020.

154 Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, a.g.e., s. C

10.498 dolar, 38660 TL) ve % 7.44 büyüme oranı ile 17. sırada yer almıştır. Ürdün ise aynı sınıflandırmada 40.07 milyar dolarlık üretim (kişi başına yaklaşık 4.095 dolar) ve %1.97 büyüme oranı ile 88. sırada yer almıştır<sup>155</sup>.

2018 yılı Türkiye ihracatı bir önceki döneme kıyasla %7,8 artış göstermiş ve 168 milyar 77 milyon dolar olmuştur. Söz konusu dönemde dış ticaret hacmi ise 397 milyar 626 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye ihracatında en büyük pay ise motorlu kara taşıtları olmuştur. Ürdün'ün ulusal mal ihracatı hacmi ise aynı yıl içinde 5 milyar dinara (8 milyar dolar) seviyesine ulaşmıştır. Ürdün ihracatında ise en büyük payı deri ve tekstil endüstrisi almıştır<sup>156</sup>.

Endüstri çeşitliliği açısından ise iki ülke arasındaki fark çok büyüktür. Türkiye dünyadaki büyük ülkelerle rekabet edebilecek düzeyde tren, askeri teçhizat, makine ve insansız hava aracı gibi ağır sanayi ürünleri üretirken; Ürdün ise günlük tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde hafif ve mütevazı endüstri üzerine yoğunlaşmaktadır. Ürdün'de tarım ve turizm sektörleri güçlü ama sanayi sektörü çok zayıftır<sup>157</sup>.

Türkiye'de 2018 yılı için asgari ücret net 1603 TL (421 dolar), Ürdün'de ise 220 dinar (315 dolar) olarak açıklanmıştır<sup>158</sup>.

Türkiye'de doğuştan beklenen yaşam süresi ortalama 78.4 yıldır (kadın için 81.21 ve erkek için ise 75.57) ve Türkiye bu ortalama ile küresel olarak 52. sırada yer almaktadır.

---

155

[http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825&utm\\_source=feedburner&utm\\_medium=feed&utm\\_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29)

[Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29)

<https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/> Erişim tarihi:6 mart 2020.

156 <https://ticaret.gov.tr/haberler/2018-yili-kasim-ayina-ait-dis-ticaret-ticaret-esnaf-ve-kooperatiflere-iliskin-v> Da'iratül-İhsa'at Al'âmmeh, a.g.e., s. 245.

157 <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> Erişim tarihi:6 mart 2020.

158 [https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1236/2018\\_onikiay.pdf](https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1236/2018_onikiay.pdf) Erişim tarihi:6 mart 2020.

<https://www.haberturk.com/asgari-ucret-ne-kadar-oldu-2018-asgari-ucret-zam-hesaplama-1779663-ekonomi>

<http://alrai.com/article/10425418/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8/%D8%B1%D9%81%D8%B9->

[%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D9%86%D9%89-](http://alrai.com/article/10425418/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8/%D8%B1%D9%81%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D9%86%D9%89-)

[%D9%84%D9%84%D8%A3%D8%AC%D9%88%D8%B1](http://alrai.com/article/10425418/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8/%D8%B1%D9%81%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D9%86%D9%89-%D9%84%D9%84%D8%A3%D8%AC%D9%88%D8%B1) Erişim tarihi:6 mart 2020.

Ürdün’de ise doğuştan beklene yaşam süresi 75.1 yıldır (kadın için 76.82 ve erkek için ise 73) ve bu ortalama ile küresel olarak 95. Sırada yer almıştır<sup>159</sup>.

Bin kişi başına düşen ölüm sayısını ifade eden kaba ölüm hızı, 2018 yılında azalarak binde 5,2 olmuştur. Ürdün’de ise bu oran binde 6’dır. Bin canlı doğum başına düşen bebek ölüm sayısını ifade eden bebek ölüm hızı 2018 yılında binde 9.3’tür. Ürdün’de ise bu oran binde 17’dir<sup>160</sup>.

Bir kadının doğurgan olduğu dönem (15-49 yaş grubu) boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade eden "toplam doğurganlık hızı", 2017 yılında 2,07 çocukken, 2018 yılında 1,99 olarak gerçekleşmiştir. Ürdün’de ise toplam doğurganlık hızı 2018 yılı için 2.7 olarak hesaplanmıştır<sup>161</sup>.

Türkiye’de 2019 yılında boşanma oranı bir önceki yıla göre yüzde 8 artarak 155 bin 47’ye yükselmiştir. Kaba boşanma hızı ise binde 1,88’dir. Ürdün’de ise kaba boşanma hızı binde 2’dir<sup>162</sup>.

Türkiye genelinde 2013 yılında erkeklerde 27,3, kadınlarda 24,1 olan ortalama ilk evlilik yaşı, 2017 erkeklerde 27,7’ye, kadınlarda 24,6’ya çıkmıştır. Buna göre, Türkiye’de son 5 yılda ortalama evlilik yaşı erkeklerde 0,4, kadınlarda 0,5 yaş yükselmiştir. Ürdün’de ortalama ilk evlilik yaşı ise erkeklerde 31 iken kadınlarda 26.6’a kayıt edilmiştir<sup>163</sup>.

159 <https://www.worldometers.info/demographics/life-expectancy/#countries-ranked-by-life-expectancy>. Erişim tarihi:6 mart 2020.

160 <https://www.bik.gov.tr/turkiyenin-2018-olum-istatistikleri-aciklandi/#:~:text=Bebek%20%C3%B6l%C3%BCm%20say%C4%B1s%C4%B1%2C%202017%20y%C4%B1%20C4%B1nda,2018%20y%C4%B1%20C4%B1nda%20binde%209.3%20oldu>  
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> Erişim tarihi:8 mart 2020.

Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, a.g.e., s. C ve 17.

161 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dogum-istatistikleri-aciklandi/1480375> Erişim tarihi:8 mart 2020.

Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, a.g.e., s. 17.

162 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/evlenmeler-azaldi-bosanmalar-artti/1745213> Erişim tarihi:8 mart 2020.

Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, a.g.e., s. 17 <http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/statistical-yearbook2018/> . Erişim tarihi:8 mart 2020.

163 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyede-evlenme-yasi-yukseliyor/1146168>

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/evlenmeler-azaldi-bosanmalar-artti/1745213>

Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, a.g.e., sayfa C. <http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/statistical-yearbook2018/>. Erişim tarihi:8 mart 2020.

2017-2018 öğretim yılı yükseköğretim istatistiklerine göre devlet üniversitelerinde 6 milyon 963 bin 903, vakıf üniversitelerinde 589 bin 307, vakıf meslek yüksekokullarında 7 bin 161 olmak üzere toplam 7 milyon 560 bin 371 öğrenci bulunmaktadır. Lisans öğrenci sayısı 4 milyon 241 bin 841, yüksek lisans 454 bin 673 ve doktora öğrenci sayısı 95 bin 100'dür<sup>164</sup>.

Ürdün'de ise eğitim alanında, 2017-2018 akademik yılında devlet ve özel üniversitelere kaydolun öğrenci sayısı 293.259 öğrenciye ulaşmıştır. Aynı yıl devlet üniversitelerinde lisansüstü eğitime devam edenlerin sayısı 23.756'dır ve bunun % 17.4'ü doktora,% 79.8'i yüksek lisans ve % 2.8'si tezsiz yüksek lisans öğrencileridir<sup>165</sup>.

Türkiye genelinde 6 yaş ve üzeri okuma yazma bilmeyenlerin oranı erkeklerde %1.12 kadınlarda %5.9 olmak üzere Türkiye genelinde %3.5 olarak kaydedilmiştir. Ürdün'de ise aynı yıl için okuma yazma bilmeyenlerin oranı %5.2 olarak açıklanmıştır<sup>166</sup>.

164 <https://istatistik.yok.gov.tr/>

<https://m.bianet.org/bianet/egitim/196720-yok-ten-2017-2018-istatistikleri>

<https://www.ihacom.tr/haber-2017-2018-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri-yayimlandi-724058/> . Erişim tarihi:8 mart 2020.

165 Dâiretü'l-İhsaât el-Âmmeh, a.g.e., sayfa 166-167 <http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/statistical-yearbook2018/> . Erişim tarihi:8 mart 2020.

166 <https://www.ihacom.tr/haber-turkiyede-2-milyon-482-bin-kisi-okuma-yazma-bilmiyor-655525/>

<http://alrai.com/article/10450432/%D9%85%D8%AD%D9%84%D9%8A%D8%A7%D8%AA/%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8%D8%A9---52--%D9%86%D8%B3%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%AF%D9%86-%D9%86%D9%87%D8%A7%D9%8A%D8%A9-2017> . Erişim tarihi:8 mart 2020.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

## ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

### 3.1. Örneklemin nitelikleri, Geçerliliği, Güvenirliği ve Bazı Bulguları

Türkiye ve Ürdün'deki üniversite öğrencilerinin dini hayatını araştıran bu tez için, Türkiye'deki İstanbul Üniversitesi'nden 657, Ürdün'deki Ürdün Üniversitesi'nden 398; toplamda iki üniversiteden 1055 üniversite öğrencisi seçilmiştir. Hem kent olarak İstanbul şehri Amman'a göre, hem üniversite olarak İstanbul Üniversitesi Ürdün Üniversitesi'ne göre daha büyük ve daha fazla öğrenciye sahip olmasından dolayı İstanbul Üniversitesi'nden daha büyük bir örneklem seçilmiştir.

**Tablo 1: Örneklemin Üniversiteye Göre Dağılım**

Üniversite	N	%
İstanbul Üniversitesi	657	62,3
Ürdün Üniversitesi	398	37,7
Toplam	1055	100,0

Anketler 2018 yılı ikinci eğitim dönemi içerisinde, Şubat ile Mayıs aylarında uygulanmıştır.

Anket uygulaması için fakültelere gerekli izin başvuruları yapılmış ancak bütün fakültelerden olumlu yanıt alınamamıştır. Ayrıca bazı fakültelerden izin çıkması uzun zaman almıştır. Anketimiz şu fakültelerde uygulanmıştır:

İstanbul Üniversitesinde Sosyal Bilimleri alanında Edebiyat, İlahiyat, İşletme ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde; Fen Bilimlerinden Fen Bilimleri ve Mühendislik ve Veterinerlik Fakülteleri'nde; Sağlık Bilimleri'nden ise Eczacılık Fakültesi'nde uygulanmıştır.

Ürdün’de ise Sosyal Bilimleri alanında Edebiyat, Eğitim ve İlahiyat Fakülteleri’nde; Fen Bilimleri’nden Fen Bilimleri ve Ziraat Fakülteleri’nde; Sağlık Bilimleri’den Eczacılık Fakültesinde uygulanmıştır.

Anket çalışmamız söz konusu fakültelerde bilhassa dördüncü sınıflarda ve nadiren de üçüncü sınıflarda uygulanmıştır. Dolayısıyla öğrencilerin yaşları birbiriyle çok yakındır.

Anket formunun başında, öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini öğrenmek için sorular hazırlanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

**Tablo 2: Örneklemin Cinsiyet Dağılımı**

Cinsiyet	N	%
Erkek	369	35,0
Kadın	686	65,0
Toplam	1055	100,0

**Tablo 3: Örneklemin Üniversiteye Göre Cinsiyet Dağılımı**

Cinsiyet	İstanbul Üniversitesi		Ürdün Üniversitesi	
	N	%	N	%
Erkek	228	34,7	141	35,4
Kadın	429	65,3	257	64,6
Toplam	657	100,0	398	100,0

1055 kişiden oluşan araştırma örnekleminin yaklaşık üçte biri erkekler ve üçte ikisi kadınlardan oluşmaktadır. Erkek ile kadının yüzdelik oranları, tabloda görüldüğü gibi hem İstanbul Üniversitesinde hem de Ürdün Üniversitesi'nde aşağı yukarı aynıdır.

Her iki örnekleme de öğrencilerin çoğunluğunun kadın olması dikkat çekicidir. Bu durumun nedenleri arasında, ailenin ekonomik sorumluluğunu üstlenmesi nedeniyle erkeklerin daha erken yaşta iş ve meslek hayatına atılması gibi zorunluluklar sayılabilir. Diğer yandan toplumsal hayatın modernleşmesi neticesinde kadınların akademik eğitime yönlendirilmeleri ve bu durumun kadınlar için meslek edinmelerinin zorunlu bir koşul olarak belirlenmesi dile getirilen durumun oluşmasına sağlamıştır.

**Tablo 4: Örneklemin Sosyal Çevreye Göre Dağılımı**

Yaşanılan Yer	N	%
Kentsel	804	76,2
Kırsal	251	23,8
Toplam	1055	100,0

**Tablo 5: Örneklemin Üniversiteye Göre Sosyal Çevre Dağılımı**

Yaşanılan Yer	İstanbul Üniversitesi		Ürdün Üniversitesi	
	N	%	N	%
Kentsel	495	75,3	309	77,6
Kırsal	162	24,7	89	22,4
Toplam	657	100,0	398	100,0

Örneklemini oluşturan katılımcıların büyük çoğunluğu, hayatının çoğunu şehirde geçirdiğini belirtmiştir (804 kişi %76,2). Bu araştırmada önemli olan husus, her iki ülkedeki kentsel kırsal dağılımın birbirine yakın olmasıdır.

Kentleşme konusunda modernleşme ve sanayileşmenin etkisi her iki ülkede de aynı şekilde tesir etmektedir. Her iki ülkede de sosyal yaşam imkanlarına daha çok kentlerde ulaşılabildiği göz önünde tutulmalıdır. Dolayısıyla eğitim öğretim imkan ve kalitesinin şehirlerde daha iyi olmasından ötürü lisans eğitiminin de daha yüksek oranda olduğu düşünülebilir.

**Tablo 6: Örneklemin Üniversiteye Göre Fakülte Dağılımı**

Fakülte	İstanbul Üniversitesi		Ürdün Üniversitesi	
	N	%	N	%
Sosyal Bilimler	359	54,6	190	47,7
Fen ve Sağlık Bilimleri	298	45,4	208	52,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıda verilen örneklemin fakülteye göre oranlarına bakılınca, fen ve sağlık bilimlere bağlı olan fakültelerin sosyal bilimlere bağlı olan fakültelerle yakın oranda olduğu görülmektedir.

**Tablo 7: Örneklemin Annenin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı**

Eğitim Durumu	N	%
Okuryazar değil	44	4,2
İlkokul	274	26,0
Ortaokul	148	14,0
Lise	262	24,8
Üniversite	258	24,5
Lisansüstü	69	6,5
Toplam	1055	100,0

**Tablo 8: Örneklemin Üniversiteye Göre Annenin Öğrenim Durumunun Dağılımı**

Eğitim Durumu	İstanbul Üniversitesi		Ürdün Üniversitesi	
	N	%	N	%
Okuryazar değil	37	5.6	7	1.8
İlkokul	255	38.8	19	4.8
Ortaokul	104	15.8	44	11.1
Lise	157	23.9	105	26.4
Üniversite	92	14	166	41.7
Lisansüstü	12	1.8	57	14.3
Toplam	657	100,0	398	100,0

**Tablo 9: Örneklemin Babanın Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı**

Eğitim Durumu	N	%
Okuryazar değil	19	1,8
İlkokul	171	16,2
Ortaokul	141	13,4
Lise	288	27,3
Üniversite	396	37,5
Lisansüstü	40	3,8
Toplam	1055	100,0

**Tablo 10: Örneklemin Üniversiteye Göre Babanın Öğrenim Durumunun Dağılımı**

Eğitim Durumu	İstanbul Üniversitesi		Ürdün	
	N	%	N	%
Okuryazar değil	7	1.1	12	3.0
İlkokul	146	22.1	25	6.3
Ortaokul	110	16.7	31	7.8
Lise	170	25.9	118	29.6
Üniversite	200	30.4	196	49.2
Lisansüstü	24	3.7	16	4.0
Toplam	657	100,0	398	100,0

Öğrencilerin anne ve babalarının öğrenim durumları, eğitimin sağlıklı olarak aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu durumun dindarlığı da etkilemesi ve ebeveynin eğitim düzeyinin çocuğun dindarlık anlayışına da yansması söz konusudur.

Öğrencilerin ebeveynlerinin genel durumlarına bakılırsa babaların eğitim durumlarının annelerinkinden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Başka bir husus da her iki üniversitenin öğrencileri ebeveynlerinin eğitim düzeyi açısından karşılaştırıldığında, Ürdün Üniversitesi öğrenci ebeveynlerinin eğitim düzeyi oranının İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin ebeveynlerine göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle annelerin öğrenim durumu dikkate alındığında Ürdün Üniversitesi'ndeki örneklemin açık bir biçimde önde olduğu görülmektedir.

Ürdün endüstri ve sanayi bakımından gelişmiş bir ülke olmadığından insanların meslek edinme sahaları daha dar ve çoğunlukla öğretmenlik, mühendislik, sağlık sektörü vb. alanlarla sınırlıdır. Bu durumun lisans eğitimini bir tür zorunlu hale getirdiği düşünülebilir.

Ürdün Üniversitesi örnekleminde annelerin eğitim durumu özellikle lisans üstü seviyede babalara göre daha ileri düzeydedir. Bu sonuç Ürdün'de yüksek eğitimin çok pahalı olmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim toplumda erkekler genellikle ailenin geçiminden sorumlu tutulmaktadır. Bu da erkeklerin yüksek tahsiline bir engel teşkil edebilmektedir. Kadınların ise genel olarak böyle bir sorumlulukları ve de engelleri söz konusu değildir. Tam aksine kadınların eğitim masrafları çoğunlukla babaları ya da eşleri tarafından ödenmektedir. Dolayısıyla kadınlar erkeklere nispetle daha rahat bir şekilde yüksek tahsil görebilmektedir.

**Tablo 11:Örneklemin Ailenin Aylık Gelire Göre Dağılımı**

Ailenin aylık geliri	N	%
Çok fakir (0-1400 TL)- (0-200 JD)	65	6,2
Fakir (1400-2500TL)- (200-400 JD)	224	21,2
Alt orta (2500-4000 TL)- (400-600 JD)	338	32,0
Üst orta (4bin-6bin TL)- (600-1000 JD)	187	17,7
Zengin (6bin-10 bin TL)- (1000-1500 JD)	141	13,4
Üst zengin (10 bin TL den fazla)- (1500 JD den fazla)	100	9,5
Toplam	1055	100,0

**Tablo 12: Örneklemin Üniversiteye Göre Ailenin Aylık Gelir Durumu Dağılımı**

Ailenin aylık geliri	İstanbul Üniversitesi		Ürdün	
	N	%	N	%
Çok fakir	51	7,8	14	3,5
Fakir	148	22,5	76	19,1
Alt orta	230	35,0	108	27,1
Üst orta	119	18,1	68	17,1
Zengin	67	10,2	74	18,6
Üst zengin	42	6,4	58	14,6
Toplam	657	100,0	398	100,0

Öğrencilerin dahil olduğu sosyo-ekonomik tabakayı öğrenmek için her öğrencinin aile geliri sorulmuştur. İstanbul Üniversitesi ile Ürdün arasındaki ekonomik yaşam koşulları dikkate alınarak her ülke için ayrı rakamlar verilmiştir. Verilen rakamlar yukarıdaki tabloya aktarılırken rakamlar ekonomik kategorilere çevrilmiştir. Buna göre öğrencilerin %27,4'ünün fakir, %49,7'sinin orta ve %22,9'unun ise zengin tabakaya ait olduğu anlaşılmaktadır.

Burada yine Ürdün'de yükseköğrenim pahalı olması üniversite öğrencilerin ailelerin gelir durumuna göre öğrenci sayısından anlaşılmaktadır. Gördüğümüz gibi öğrencilerin ebeveynleri çok fakir, fakir ve orta olan öğrencilerin oranı İstanbul Üniversitesinin öğrencilerinde Ürdün Üniversitesinin öğrencilerine göre açık bir şekilde daha fazla iken, bu durum zengin ve üst zengin kategorisinde Ürdün Üniversitesi'nde açık bir şekilde daha fazladır.

**Tablo 13:Örneklemin Alınan Din Eğitimi Nereden Aldığı ile İlgili Dağılımı**

Din Eğitimin Kaynağı	N	%
Din eğitimi almadım	<b>28</b>	2,7
Ailemden	<b>727</b>	68,9
Camiden	<b>322</b>	30,5
Cemaatlerden	<b>132</b>	12,5
Kur'an kursundan	<b>414</b>	39,2
Okuldan	577	54,7
İHL'den	<b>134</b>	12,7
Toplam	1055	100,0

**Tablo 14:Örneklemin Üniversiteye Göre Alınan Din Eğitiminin Durumu Dağılımı**

Din Eğitimin Kaynağı	İstanbul Üniversitesi		Ürdün	
	N	%	N	%
Din eğitimi almadım	23	3,4	5	1,3
Kendim okuyup araştırdım	235	35,2	88	22,1
Ailemden	463	69,3	264	66,3
Camiden	239	35,8	83	20,9
Cemaatlerden	88	13,2	44	11,1
Kur'an kursundan	281	42,1	133	33,4
Okuldan	297	44,5	280	70,4
İHL'den	123	18,4	12	3,0
Toplam	657	100,0	398	100,0

Din eğitimi verme görevi itibariyle çeşitli toplum kurumları arasında aile, en esas ve en eski kurumdur. Aileye yardım eden ve bu konuda rolü sürekli gelişen okul ve cami gibi diğer kurumlar da vardır. Tablodaki örneklemin bulgularına göre, dini eğitim aktarma konusunda, ailenin (68,9) hala bu vazifede canlılığını koruduğu görülmektedir. Ancak Ürdün örnekleminde bu vazifede okul (%70,4), aileyi (%66,3) az farkla geçmiştir. Bunun sebebi Ürdün'deki din derslerinin ilkokuldan lisenin son sınıfına kadar daha fazla olmasıdır. Okul, Türk örneklemini için de aileden sonra ikinci sırada (%44,5) yer alırken Ürdün örneklemini ile oran mukayesesi yapıldığı zaman iki rakamın arasında büyük fark olduğu görülmektedir.

Din eğitimi hizmetinde Kur'an kursu, hem araştırma örneklemini için (%39,2) hem İstanbul Üniversitesi'nin örneklemini için (%42,1) hem de Ürdün Üniversitesi'nin örneklemini için (%33,4) üçüncü sırada yer almaktadır.

Çocuğun içinde büyüdüğü ailenin sosyal yapısı ve biçimi doğal olarak onun sosyal gelişimini etkiler. Çünkü çocuğun ilk sosyalleşme deneyimleri genellikle, içinde bulunduğu aile fertleri ve aile çevresindeki üyelerle özdeşleşme yoluyla gerçekleşir. Dinî inanç ve tutumların şekillenmesine ilişkin bütün araştırma ve gözlemlerde ilk çocukluk dönemindeki aile ilişkilerinin etkili bir faktör olduğu hususu önem arz etmektedir<sup>167</sup>.

Din eğitiminin aktarılmasındaki en büyük rolün aile tarafından oynandığını işaret eden ilgili araştırmaları<sup>168</sup> bu araştırma da teyit etmektedir.

167 Talip Atalay, "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", **Dindarlık Olgusu** (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Aralık 2004, İstanbul, 2006, s. 185-186.

168 Örnek olarak şu araştırmalara bkz: Halil Aydınalp, "Türkiye'de Dini Yapı: Örnek Alanlar Üzerinden Bir Tasvir", *Dindarlık Olgusu sempozyum tebliğ ve müzakereleri*, Kurav Yay., Bursa, 2006, s.317; *Türkiye'de Aile*

### 3.1.1. Anketin Soruları ve Dindarlık ile Alakalı Soruların Güvenilirliği ve Geçerliliği

Çalışmamızın amacı üniversite gençliğinin dindarlığını ölçmek ve İstanbul ile Amman'daki genç kesimin dindarlık durumlarını mukayese etmektir. Bu konudaki hipotezlerimizi daha önce belirtmiştik. Bu bölümde ise hipotezleri test etmek için istatistiksel araçlar vasıtasıyla ulaştığımız bulgular ortaya konup yorumlanacaktır. Öğrencilerin dindarlık durumunu ölçmek için her örneklemin kendi şartlarına göre, konuyla alakalı ölçeklerden istifade ederek ve başka sorular ilave ederek uygun sorular hazırlanmış ve bu soruların geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

Öğrencilerin dindarlığını ölçmek amacıyla iki aşamalı bir işlem yapılmıştır. Birincisi anketin tüm sorularının güvenilirlik testi yapılmıştır. İkincisi ise anketin soruları içinden kesin olarak dindarlığa işaret eden sorular seçilerek dindarlık soruları ayırt edilmiştir. Anketin ve dindarlık soruların geçerliliğini sağlamak için daha önce dindarlık konusunda yapılan ölçekler incelenmiş ve özellikle gençler üzerinde uygulanan ölçekler dikkate alınmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalarla mukayese edilmesine imkân sağlamak adına diğer çalışmalarda önemli görülen ve sık sık sorulan sorulara yer verilmiştir.

Ardından soruların uygunluğu hakkında konuyla ilgili uzmanlardan görüşler alınarak sorular üzerinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Neticede 38 sorudan oluşan bir anket hazırlanmış ve bu anket eczacılık, işletme, ilahiyat ve edebiyat fakültelerinde öğrenim gören 125 üniversite öğrencisi arasında yapılan bir pilot araştırma ile test edilmiştir.

Sorularla ilgili bir soru dışında herhangi bir problem ya da anlaşılmazlık yaşanmamıştır. Problemlili görülen soru daha sonra ankette çıkarılmıştır ve nihayetinde anket 37 sorudan oluşmuştur.

Sonraki aşamada anketteki 37 soru ve dini hayat ile ilgili 19 soru için ayrı ayrı SPSS programında yaygın olan faktör analizi yöntemi kullanılmıştır.

İlk aşamada 31 sorudan oluşan Dini Hayat Anketi sorularından Likert ölçek tipine göre hazırlanmış 29 sorusuna SPSS vasıtasıyla faktör analizi yapılmıştır.

**Tablo 15: Dini Hayat Anketin Güvenirlilik Testi Sonucu**

Cronbach's Alpha	N of Items
,845	29

Testin neticesinde yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi anketteki 29 maddenin Cronbach Alpha değeri,845 çıkmıştır. İstatistik olarak faktör analizi sonucu 70 üzerinde çıktığı zaman ölçülen maddeler güvenilirlik bakımından güvenli kabul edilmektedir. Bu bağlamda anketin güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

İkinci olarak dindarlık ili alakalı soruların güvenilirliğini tespit etmek amacıyla güvenilirlik analizi 19 maddeye 125 anket verisi kullanılarak uygulanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda 19 maddenin Cronbach Alpha değeri 925 çıkmıştır. Ama soruların güvenilirlik puanını son dereceye kadar yükseltmek amacıyla 15. ve 35. soruların Cronbach Alpha değerini negatif yönde (düşürücü) etkilediği için analizden çıkarılmıştır. Kalan 17 madde ile yapılan ikinci güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha değeri 948 çıkmış ancak 16. madde soruların Cronbach Alpha değerini negatif yönde (düşürücü) etkilediği için analizden çıkarılmıştır. Kalan 16 madde ile 3. güvenilirlik analizi yapılmıştır.

3.güvenilirlik analizi sonucunda (aşağıdaki tabloda) kalan 16 maddenin toplam Cronbach Alpha değeri 949 olarak tespit edilirken Cronbach Alpha değerini negatif yönde (düşürücü) etkileyen herhangi bir madde olmadığı tespit edilmiştir. Soruların güvenilirliğinin daha fazla arttırılamayacağı anlaşıldığından tekrar güvenilirlik analizi yapılmamıştır. Aşağıdaki tablolarda son kez yapılan güvenilirlik analizi sonuçları bulunmaktadır.

Yapılan faktör analizi sonucunda dindarlık ile ilgili soruların 2 boyut (16 madde) olarak belirlenmiştir (KMO= ,943; X<sup>2</sup>= 1725.856; p= ,000). Soruların boyutları, inanç-duygu ve ibadet-bilgi-etki olarak isimlendirilmiştir.

**Tablo 16: Dini Hayat ile İlgili Soruların Güvenirlilik Testi Sonucu**

Cronbach's Alpha	N of Items
,949	16

Tablo 16'da da görüldüğü gibi 16 maddenin cronbach alfa değeri ,949 dur. Bu bağlamda soruların güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu söylenilebilir.

**Tablo 17: Güvenilirlik (İç Tutarlılık) Analizinin Sonuçları**

Maddeler	Madde silindiğinde soruların ortalaması	Madde silindiğinde soruların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyonu	Madde silindiğinde C.Alfa
Kur'an-ı Kerimde anlatılanlar her çağ için doğruyu gösterirler ve geçerlidirler.	57,6260	180,941	,780	,945
Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.	57,2439	190,186	,701	,947
İnsanlar öldükten sonra kıyamet gününde tekrar dirilecektir.	57,3740	185,662	,802	,945
Cennet ve cehennem vardır.	57,3333	188,142	,732	,947
Namaz kılma ile ilgili durumunuz nedir?	58,3333	164,306	,875	,942
Evde ya da camide cemaatle namaz kılar mısınız?	59,6423	186,314	,532	,949
Şer'i bir durum (hastalık, yolculuk vs.) olmadığında Ramazan oruçlarını tutar mısınız?	57,7642	173,755	,793	,944
Dine bağlılık, insanın hayatına başka yoldan elde edemeyeceği bir gaye ve anlam kazandırır.	57,8211	180,099	,783	,944
Din ölüm karşısında insana, başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu verir.	57,6667	185,995	,666	,947
Eş seçiminde başka özelliklerin yanı sıra, eşin dindar olması da önemlidir	58,1870	169,596	,847	,943
İbadetlerinizi sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeniz için gerekli olan bilgi düzeyiniz nedir?	57,9268	187,200	,597	,948
Kur'an-ı Kerim'i, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?	59,2114	179,529	,672	,947
Televizyon, gazete, dergi ve internet gibi iletişim araçlarındaki dini konularla alakalı yayınlara ilgi dereceniz nedir?	58,9106	177,476	,634	,948
Faiz konusunda tutumunuz nedir?	57,8293	179,438	,671	,947
Herhangi bir konuda karar verirken dine uygun olup olmadığına dikkat ederim.	58,3089	172,133	,867	,942
Dinimi savunur ve tebliğ etmeye çalışırım.	58,6992	176,245	,722	,946

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 16 maddeden herhangi biri güvenilirlik katsayısını negatif yönde etkilememektedir. Ayrıca tabloda düzeltilmiş madde toplam korelasyonları da görülmektedir.

**Tablo 18: Dindarlık ile İlgili Soruların Faktör Analizinin Sonuçları**

Rotated Component Matrix<sup>a</sup>

Boyutun Adı	Maddenin Adı	Component	
		1	2
İnanç- Duygu Boyutu	Cennet ve cehennem vardır.	.914	
	Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.	.911	
	İnsanlar öldükten sonra kıyamet gününde tekrar dirilecektir.	.904	
	Kur'an-ı Kerimde anlatılanlar her çağ için doğruyu gösterirler ve geçerlidirler.	.762	
	Şer'î bir durum (hastalık, yolculuk vs.) olmadığında Ramazan oruçlarını tutar mısınız?	.682	
	Dine bağlılık, insanın hayatına başka yoldan elde edemeyeceği bir gaye ve anlam kazandırır.	.664	
	Din ölüm karşısında insana, başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu verir.	.539	
İbadet-Bilgi-Etki Boyutu	Kur'an-ı Kerim'i, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?		.805
	Evde ya da camide cemaatle namaz kılar mısınız?		.757
	Namaz kılma ile ilgili durumunuz nedir?		.729
	Herhangi bir konuda karar verirken dine uygun olup olmadığına dikkat ederim.		.710
	Eş seçiminde başka özelliklerin yanı sıra, eşin dindar olması da önemlidir.		.700
	Dinimi savunur ve tebliğ etmeye çalışırım.		.680
	Televizyon, gazete, dergi ve internet gibi iletişim araçlarındaki dini konularla alakalı yayınlara ilgi dereceniz nedir?		.668
	Faiz konusunda tutumunuz nedir?		.539
	İbadetlerinizi sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeniz için gerekli olan bilgi düzeyiniz nedir?		.515

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 3 iterations.

### 3.1.2. Genel Dindarlık Profili

Geçen bölümde dindarlık ile ilgili soruların, güvenilirlik ve geçerliliği yapıldıktan sonra 16 maddeden oluştuğu beyan edilmişti. Bu bölümde dindarlığı temsil eden 16 maddeyi baz alarak İstanbul Üniversitesi ile Ürdün Üniversitesi arasında dindarlık seviyesinin mukayesesi yapılacaktır. Mann Whitney-U -testi vasıtasıyla İstanbul Üniversitesi ve Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin dindarlık toplamı, inanç-duygu ve ibadet-bilgi-etki boyutları puanları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

**Tablo 19: Üniversiteye Göre Dindarlık Toplam Puanların Karşılaştırması**

		İst. Ü (n=657)	Ürd. Ü (n=398)	<sup>a</sup> p
<b>Dindarlık Toplam</b>	<b>Ort±Ss</b>	3,607±0,98	4,238±0,54	<b>0,001**</b>
	<b>Min-Max (Median)</b>	1,00-5,00 (3,87)	1,44-5,00 (4,37)	
<b>İnanç-Duygu</b>	<b>Ort±Ss</b>	4,18±1,02	4,74±0,41	<b>0,001**</b>
	<b>Min-Max (Median)</b>	1,00-5,00 (4,71)	1,28-5,00 (4,85)	
<b>İbadet-Bilgi-Etki</b>	<b>Ort±Ss</b>	3,15±1,03	3,84±0,74	<b>0,001**</b>
	<b>Min-Max (Median)</b>	1,00-5,00 (3,33)	1,22-5,00 (4,00)	

<sup>a</sup>Mann Whitney U Testi \* $p < 0,05$  \*\* $p < 0,001$

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere grupların arasındaki farklar iki üniversite arasında hem dindarlık toplamında hem de iki boyutunun her birinde dindarlık puanlarında istatistiksel olarak anlamlılık göstermiştir ( $p=0,001$ ;  $p>0,05$ ).

Anketin diğer maddeleri gibi, dindarlık ile ilgili sorularda bulunan 16 maddenin her birine 5 puan verilmiştir. Mesela namaz kılmanın sıklığı sorusuna bir öğrencinin cevabı ilk sık (her gün kılıyorum) olduğu zaman 5 puan üzerinden 5 alır. Aynı soruya diğer bir öğrencinin cevabı (hiç namaz kılmıyorum) olduğu zaman 5 puan üzerinden 1 alır.

Buna göre İstanbul Üniversitesi'nin örneklemini temsil eden öğrencilerin dindarlık puan ortalaması yukarıda görüldüğü gibi 3,607'dir. Buna karşın Ürdün üniversitesinin örneklemini temsil eden öğrencilerin dindarlık puan ortalaması da 4,238'dir. Bu puanların yüzdelikleri hesaplandığında İstanbul Üniversitesi öğrencileri için %72,1, Ürdün Üniversitesi öğrencileri için %84,7 olarak çıkmaktadır.

Örnekleme dindarlığın diğer boyutlarının puanlarına bakıldığı zaman, her iki üniversitenin puanlarının inanç-duygu boyutunda daha fazla yüksek olduğunu açıkça görebiliriz. Bu durum bütün araştırmalarda ortaya çıkan bir durumdur. İnanç sadece tasdik

isterken, dinin ibadet ve davranışı temsil eden pratik kısmı sürekli çaba istemektedir. Bu çabayı gösterenler ise daha az olmaktadır.

Sonraki bölümde, cinsiyet ve sosyal çevre gibi sosyo-demografik bağımsız değişkenler ile dindarlık arasındaki ilişkileri tespit etmek için dindarlık soruları ile bağımsız değişkenler arasında mukayese yapılacaktır.

### **3.1.3. Dindarlık ile Sosyo-demografik Değişkenler**

#### **3.1.3.1. Dindarlık ile Cinsiyet İlişkisi**

Cinsiyet değişkeni dindarlık araştırmalarındaki en önemli bağımsız değişkenlerden biri sayılmaktadır. Batı'da yapılan araştırmalara göre kadınların genelde erkeklere nazaran daha dindar olduklarına dair bulgular yaygındır. Türkiye'de yapılan araştırmalarda ise bazen erkekler daha dindar bazen de kadınlar daha dindar bulgulanmıştır. Ama araştırmaların çoğunluğu itibariyle genellikle kadınların, özellikle de dinin pratik ve duygu boyutlarında daha dindar olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.<sup>169</sup> Kanaatimizce toplumlarda erkeklerin ya da kadınların dindar olmalarında toplumsal sebepler vardır. Örneğin dini eğitim alma imkânı hususunda bazı toplumlar, erkeklere ayrıcalık vermektedir. Özellikle erkeklere mahsus faaliyetlerin veya din eğitimi ortamlarının daha fazla olması, ya da erkeğe mahsus olan ibadet yerlerinin daha serbest olması gibi farklar dindarlıkta cinsiyet farkını ortaya çıkarmaktadır. Buna karşın bazı toplumlarda da kadının çalışmaması durumu, daha fazla ibadet etmesi açısından erkeğe göre daha fazla imkân vermektedir.

Cinsiyete göre dindarlığın farklılaşmasına etki eden diğer önemli faktörlerden biri de toplumdaki örf ve âdetlerdir. Örf ve adetler bazen kadınların bazen de erkeklerine leh ve aleyhinde olarak bazı ibadet ve eylemlerin yapılmasında kısıtlamalar ya da kolaylıklar getirir. Bunun bir örneği alkol kullanma konusudur. Bu konuda daha önce yapılan araştırmalara göre Müslüman toplumlarda alkol kullanımı konusunda kadınlar üzerinde erkeklere göre daha

---

169 Köktaş, a.g.e., 1993, s. 214; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, DEM Yay. İstanbul, 2004 ss. 160-161; Onay, a.g.e., ss. 101-102; Nurten Kımtır, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2008, ss.191-192; Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, Marmara Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, 2009, İstanbul, s. 120; Asım Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çukurova, 17:2, 2012, s. 8.

fazla etkilidir. Özellikle yaşadığımız Ortadoğu toplumlarında ataerkil eğilimler hala büyük ölçüde etkindir<sup>170</sup>.

**Tablo 20: Örneklem Cinsiyet ile Dindarlık İlişkinin Karşılaştırması**

		<i>Erkek (n=369)</i>	<i>Kadın (n=686)</i>	<i>p</i>
<i>Dindarlık</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,83±0,92	3,84±0,88	
<i>Toplam</i>	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,13-5,00 (4,06)	1,00-5,00 (4,12)	<b>0,863</b>
<i>İnanç-Duygu</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,35±0,92	4,42±0,87	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (4,71)	1,00-5,00 (4,85)	<b>0,233</b>
<i>İbadet-Bilgi-Etki</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,44±1,03	3,40±0,96	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (3,55)	1,00-5,00 (3,66)	<b>0,498</b>

<sup>a</sup>Mann Whiteny U Testi

İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin cinsiyet ile dindarlık durumları arasındaki ilişki aşağıdaki tabloda incelenecektir:

**Tablo 21: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Cinsiyet ile Dindarlık Karşılaştırması**

		<i>Erkek (n=228)</i>	<i>Kadın (n=429)</i>	<i>p</i>
<i>Dindarlık</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,59±0,95	3,61±0,99	
<i>Toplam</i>	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,13-5,00 (3,81)	1,00-4,94 (3,93)	<b>0,491</b>
<i>İnanç-Duygu</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,16±1,03	4,20±1,02	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (4,57)	1,00-5,00 (4,71)	<b>0,348</b>
<i>İbadet-Bilgi-Etki</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,15±0,99	3,15±1,05	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (3,22)	1,00-4,89 (3,33)	<b>0,751</b>

<sup>a</sup>Mann Whiteny U Testi

Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin cinsiyetler ile dindarlık durumları arasındaki ilişki aşağıdaki tabloda ele alınmaktadır:

**Tablo 22: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Cinsiyet ile Dindarlık Karşılaştırması**

		<i>Erkek (n=141)</i>	<i>Kadın (n=257)</i>	<i>p</i>
<i>Dindarlık</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,236±0,723	4,239±0,41	
<i>Toplam</i>	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,44-5,00 (4,43)	2,81-5,00 (4,31)	<b>0,034*</b>
<i>İnanç-Duygu</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,65±0,58	4,78±0,26	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,28-5,00 (4,85)	3,57-5,00 (4,85)	<b>0,566</b>
<i>İbadet-Bilgi-Etki</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,91±0,92	3,81±0,61	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,22-5,00 (4,22)	2,00-5,00 (3,88)	<b>0,007**</b>

<sup>a</sup>Mann Whiteny U Testi      \*p>0,05      \*\*p>0,001

170 Bu çalışmada “Dini Yasaklardan Sakınma” bölümündeki “Alkol Kullanma” maddesi, Ortadoğu bölgesinden örnek olarak Türkiye ve Ürdün’deki alkol kullanma oranları, erkeklerde kadınlara göre daha fazla olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere, hem örneklemin tamamında hem de onu oluşturan iki grupta (İstanbul Üniversitesi ve Ürdün Üniversitesi öğrencileri) kadınların aldığı toplam dindarlık ortalaması, erkeklere göre daha fazladır.

Kadınlarla erkekler arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit için Mann Whitney-U- testi kullanılmıştır. Analiz neticesinde hem örneklemin tamamı, hem onu oluşturan İstanbul Üniversitesi öğrencileri hem de Ürdün'ün öğrencileri dindarlık genelinde ve her bir boyutunda farkların anlamlı olmadığı ( $p>0.05$ ) tespit edilmiştir. Buna göre kadınlar ile erkeklerin dindarlık seviyesi aynıdır. Bu bulgular, “*Cinsiyet bakımından iki örneklem grupları arasında dindarlık düzeyinde anlamlı bir fark olmamaktadır*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Bazı çalışmalarda dindarlık ile cinsiyet arasında farklılıklara ulaşılsa da bu çalışmada araştırılan kişilerin üniversite öğrencileri olmaları, iki cins arasında bir farklılık olmamasında etkindir. Çünkü üniversite öğrencilerinin yüksek eğitime sahip olmalarının yanı sıra bu durumları dini eğitim görmeye engel olmamıştır.

Köktaş'ın yaptığı çalışmada da kadınlar ile erkekler arasında dindarlık bakımından bir fark olmadığına ulaşılmış ve bunu şöyle yorumlamıştır: “*Örneklemini oluşturan denekler arasında kadınların erkeklere oranla daha çok ilk yaş gruplarında bulunmaları ve daha çok üniversite öğrencisi olmaları bunun nedeni olabilir*”<sup>171</sup>.

Erkekler ile kadınlar arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşan üniversite öğrencilerinin dindarlığını araştıran birkaç çalışma daha vardır. Örnek olarak şu çalışmaları verebiliriz: Adem Şahin<sup>172</sup>, Kemalettin Taş<sup>173</sup>, Asım Yapıcı<sup>174</sup>, Ferdi Kırış<sup>175</sup> ve Haldun Nalbant<sup>176</sup>.

---

171 Köktaş, a.g.e., 1993, s. 214.

172 Adem Şahin, *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1999, s. 133.

173 Kemalettin Taş, “Dindarlığa Etki Eden Faktörler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Derneği**, Isparta, 2004/2. Sayı 13. S.65.

### 3.1.1.2. Sosyal Çevre

Dindarlığa etki eden ve onu farklı kılan diğer önemli faktör de sosyal çevredir. Her insanın sosyalleşme sürecinde, kırsal ya da kentsel, yetiştiği çevreye göre o çevrenin kültür ve normları içselleştirilmekte ve sosyal hayatı ona göre teşekkül etmektedir. Dindarlığın şekli ve seviyesi de bunlardan etkilenip o çevreye göre tipleşmektedir.

Kent ve köy arasında modernleşmenin yol açtığı farklar, dindarlığın bütün boyutları üzerinde etkilidir. Aslında modernleşmenin temel nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda Amman'ın, tüm toplumsal kurumlar düzeyinde İstanbul'a nazaran modernleşmenin etkisine daha az maruz kaldığı görülmektedir.

Her iki ülkenin geçirdiği modernleşme sürecinin sonucunda medeni ve kamu hukukundaki farklılaşma, her iki ülke arasındaki iktisadi kalkınma oranlarında oluşan büyük farklar, eğitim-öğretimdeki müfredat farklılaşması gibi etkenler sosyal çevrenin oluşumunda farklı tezahürlere yol açmıştır.

Çalışmamızda sosyal çevre şıklarını ankete yazarken İstanbul Üniversitesi'nin öğrencilerine, ilçe ve köy olmak üzere üç seçenek sunulmuştur. Ürdün Üniversitesi öğrencilerine sadece il ve köy olmak üzere iki seçenek sunulmuştur. Çünkü Ürdün'de ilçe kavramı yaygın olmayıp, öğrencilere verildiği takdirde öğrencilerin çoğunun ilçe ile köyü ayırt edemeyecekleri tahmin edilmektedir. Sonrasında İstanbul Üniversitesi'nin öğrencileri örnekleminde köy ile ilçe, kırsal şikkı altında toplanmıştır.

Aşağıda tabloda örneklemin yaşadığı çevreye göre dindarlık ilişkisiyle ilgili dağılımları sunulmaktadır.

---

174 Asım Yapıcı, "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Çukurova üniversitesi, ilahiyat fakültesi dergisi*, Çukurova, Ocak- Haziran 2006, Sayı 1. Cilt 6, s. 85.

175 Ferdi Kırış, *Dindarlık eğilimi, varoluşsal kaygı ve psikolojik sağlık*, (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 110.

176 Haldun Nalbant, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık İle Başarı Algısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Makü Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, , Isparta, 2010, s. 74.

**Tablo 23: Örneklemin Sosyal Çevre Dindarlık İlişkisiyle ilgili Karşılaştırması**

		<i>Köy (n=251)</i>	<i>İl-İlçe (n=804)</i>	<i>“p</i>
<i>Dindarlık</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,91±0,89	3,82±0,89	
<i>Toplam</i>	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,13-5,00 (4,12)	1,00-5,00 (4,06)	<b>0,083</b>
<i>İnanç-Duygu</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,42±0,86	4,38±0,90	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (4,85)	1,00-5,00 (4,71)	<b>0,266</b>
<i>İbadet-Bilgi-Etki</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,51±1,00	3,38±0,98	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (3,66)	1,00-5,00 (3,55)	<b>0,065</b>

<sup>a</sup>Mann Whiteny U Testi

**Tablo 24: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Çevreleriyle Dindarlıklarının Karşılaştırması**

		<i>Köy (n=228)</i>	<i>İl-İlçe (n=429)</i>	<i>“p</i>
<i>Dindarlık Toplam</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,67±0,97	3,58±0,98	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,13-5,00 (4,00)	1,00-5,00 (3,81)	<b>0,240</b>
<i>İnanç-Duygu</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,22±0,99	4,17±1,04	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (4,71)	1,00-5,00 (4,57)	<b>0,505</b>
<i>İbadet-Bilgi-Etki</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,24±1,03	3,12±1,03	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	1,00-5,00 (3,44)	1,00-4,89 (3,22)	<b>0,169</b>

<sup>a</sup>Mann Whiteny U Testi

**Tablo 25: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Çevreleriyle Dindarlıklarının Karşılaştırması**

		<i>Köy (n=89)</i>	<i>İl-İlçe (n=309)</i>	<i>“p</i>
<i>Dindarlık Toplam</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,33±0,51	4,21±0,54	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	2,94-5,00 (4,43)	1,44-5,00 (4,31)	<b>0,036*</b>
<i>İnanç-Duygu</i>	<i>Ort±Ss</i>	4,78±0,29	4,72±0,44	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	3,71- 5,00 (5,00)	1,28-5,00 (4,85)	<b>0,566</b>
<i>İbadet-Bilgi-Etki</i>	<i>Ort±Ss</i>	3,98±0,75	3,80±0,73	
	<i>Min-Max (Medyan)</i>	2,00-5,00 (4,11)	1,22-5,00 (4,99)	<b>0,038**</b>

<sup>a</sup>Mann Whiteny U Testi      \*p>0,05      \*\*p>0,001

Yukarıdaki tabloya bakıldığında örneklemin sosyal çevreleri ile dindarlık düzeyleri (hem toplam hem alt boyutlar) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir (p>0.05). Hayatının çoğunu kentlerde geçirenlerle köylerde geçirenler arasında dindarlık bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablolarda görüldüğü üzere bütün örneklemin çapında dindarlık ile sosyal çevre arasında ilin ortalama puanı (x=3,82) iken köyün ortalama puanı (x=3,91) daha yüksek olmakla birlikte iki çevrenin arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir (p>0.05).

Üniversite (Ülke) değişkenine göre bakıldığı zaman, İstanbul Üniversitesi'nde sosyal çevre ile dindarlıkları arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı (p>0.05) görülürken, Ürdün

Üniversitesi öğrencilerinin sosyal çevreleri ile dindarlıklarının arasındaki ilişkinin, hem dindarlık toplamında hem de ibadet-bilgi-etki boyutunda anlamlı olduğunu görmekteyiz ( $p < ,05$ ). Bu bulgulara göre daha önce bu noktada, “*Hayatının çoğunu kırsal alanlarda geçiren öğrencilerin kentsel alanlarda geçiren öğrencilere göre dindarlık seviyeleri daha yüksektir*” şeklinde hipotezimiz, hem örneklem toplamı için hem de İstanbul Üniversitesi örneklemini için doğrulanmamaktadır. Ancak Ürdün örneklemini için bu hususun doğrulandığını görmekteyiz.

Örnekleme göre dindarlık ile sosyal çevre arasındaki farkın anlamlı olmaması, sosyal bilimlerde, geleneksel toplumlarda bir dereceye kadar kırsal dindarlık, modern toplumu temsil eden kentsel dindarıktan daha kuvvetlidir<sup>177</sup> şeklinde yaygın olan hipotezin bu hipotezin zıddıdır. Bu konuda üniversite öğrencilerinin dindarlığını araştıran başka çalışmalara da şu örnekleri verebiliriz: Mevlüt Kaya<sup>178</sup>, Şahin<sup>179</sup> ve Onay<sup>180</sup> çalışmalarında kent ve köyde yaşayan öğrencilerin, ilçede yaşayan öğrencilere göre dindarlığının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Bener<sup>181</sup> ve Mutlu<sup>182</sup> çalışmalarında köy kökenli öğrencilerin dindarlığının, kent kökenli öğrencilerin dindarlığından anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Nalbant tezinde<sup>183</sup> beldede yaşayan öğrencilerin il, köy ve ilçede yaşayan öğrencilere göre dindarlık bakımından anlamlı bir farkla daha düşük puanlara sahip olduklarını tespit etmiştir.

Dindarlığı inceleyen araştırmaların bazılarında köy ile kent dindarlığı arasında anlamlı farkın olduğu, bazılarında da köy ile kent arasında anlamlı farkın olmadığı görülmektedir. Bu araştırmaların birbirini desteklememesinin ardındaki sebebin, araştırılan kent ile köy arasındaki farkın büyüklüğünden kaynaklandığı düşünülebilir. Yaşadığımız toplumdaki

---

177 Günay, a.g.e., 2000, s. 357.

178 Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yay., Samsun, 1998, ss. 120-121.

179 Adem Şahin, a.g.e., s. 134.

180 Ahmet Onay, a.g.e., ss.120-121.

181 Muhammet Bener, *Dindarlık-Eş Seçimi İlişkisi (Sdü Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2011, s.83.

182 Kayhan Mutlu, “Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Tartışma”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İslami Araştırmalar**, Cilt: 3, Sayı: 4, Ekim 1989, s. 197.

183 Haldun Nalbant, a.g.e., s 80.

kent ile köy arasındaki farkların eskisi gibi olmaması ve gittikçe bu farkın azalmasının neticesinde iki sosyal çevre arasındaki dindarlığın da farklılaşmamasına yol açmaktadır. Modernleşmenin artık ulaşamadığı yer dünya çapında çok azdır. Dolayısıyla eski toplumlardaki sosyal çevrelerin arasındaki farklar bu zamanda büyük derecede azalmıştır.

Çevre ile dindarlık arasındaki farkın Ürdün'de çıkıp İstanbul Üniversitesi'nde çıkmamasının sebeplerinden en önemlisi, Ürdün'deki kentlerle köyler arasındaki farkın, İstanbul Üniversitesi'ndeki kentlerle köyler arasındaki farktan çok daha büyük olmasıdır. Türkiye, Ürdün'e göre daha gelişmiş ve sanayileşmenin etkilerinin daha fazla ortaya çıktığı bir ülkedir. Buna mukabil Ürdün'ün daha az gelişmiş bir ülke olması ve bu ülkede sanayileşmenin etkilerinin daha az görülmesinden dolayı kentleri ve köyleri arasında söz konusu bu fark çok daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle bazı köylerin çölün etrafında ya da ortasında bulunabilmesi, kentlerle köyler arasındaki farkı daha fazla arttırmaktadır.

### 3.1.3.3. Dindarlık ve Fakülte İlişkisi

Fakülte ortamlarının orada okuyan öğrencilerin dindarlığına etki ettiği, bu sahadaki çalışmaların neticelerinden anlaşılan bir husustur. Özellikle okudukları sınıf derecesi yükseldikçe öğrenciler, fakültenin atmosferinden daha fazla etkilenme fırsatı bulurlar.

Yapılan araştırmalara göre İlahiyat Fakültesi diğer fakültelere göre dindarlık bakımından en olumlu fakültedir<sup>184</sup>. Dindarlık sıralamasında en düşük puan alan fakülteler ise bazı araştırmalarda sosyoloji ve psikoloji bölümleri<sup>185</sup> bazılarında göre ise de sağlık bilimleri çıkmaktadır<sup>186</sup>.

Bu bölümde araştırılan çeşitli fakültelerin öğrencileri arasında karşılaştırma yapılacak ve dindarlık ile fakülteler arasındaki ilişki ortaya konacaktır.

---

184 Örnek olarak şu araştırmaları verebiliriz: Mevlüt Kaya, a.g.e., s.119; Mehmet Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 2.baskı, Yediveren Kitap, Konya, 2011, s.198; Şahin, a.g.e., s. 131; kımter, a.g.e., s. 185.

185 Şahin, a.g.e., s. 131.

186 Bayyigit, a.g.e., 2011, s. 198; Şahin, a.g.e., s. 131.

**Tablo 26: Örneklemin Fakülterele Göre Dindarlık Düzeyi Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı					farklar
	n	Ort±Ss	Min-Mak (medyan)	<sup>b</sup> p	
	<i>Eczacılık</i>	107	3,95±0,74	1,63-4,94 (4,18)	0,000**
	<i>İşletme</i>	73	3,00±0,91	1,31-4,75 (2,93)	
	<i>İlahiyat</i>	150	4,57±0,32	3,25-5,00 (4,62)	
	<i>Edebiyat</i>	226	4,04±0,67	1,25-4,63 (4,18)	
	<i>Siyasal</i>	56	3,42±0,93	1,25-4,63 (3,71)	
<i>Fakülte</i>	<i>Fen</i>	194	3,88±0,80	1,00-4,94 (4,06)	
	<i>Mühendislik</i>	69	3,61±0,87	1,13-4,81 (3,81)	
	<i>Veteriner</i>	100	2,86±1,00	1,00-4,94 (2,87)	
	<i>Ziraat</i>	36	4,17±0,45	2,44-4,81 (4,18)	
	<i>Eğitim</i>	44	4,11±0,65	1,44-4,94 (4,25)	
					A: B, C, E, G, H
					B: A, C, D, E, F, G, I, J
					C: A, B, D, E, F, G, H, I, J
					D: B, C, E, G, H
					E: A, B, C, D, F, H, I, J
					F: A, B, C, E, G, H
					G: A, B, C, D, E, F, H, I, J
					H: A, C, D, E, F, G, I, J
					I: B, C, E, G, H, J
					J: B, C, E, G, H, I

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Yukarıdaki tablonun sonuçlarına göre örneklemin neredeyse bütün fakülteleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Ortalama hakkında ise en yüksek ortalaması olan fakülte İlahiyat Fakültesi iken en az ortalama Veterinerlik Fakültesi'nde ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu iki fakültenin arasındaki ortalama farkı neredeyse iki kat olarak gözükmemektedir (İlahiyat: 4,57, Veterinerlik: 2,86).

**Tablo 27: Örneklemin Fakülterele Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç					Farklar
	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	
	<i>a)Eczacılık</i>	107	4,56±0,70	1,57-5,00 (4,85)	0,000**
	<i>b)İşletme</i>	73	3,70±1,04	1,00-5,00(3,85)	
	<i>c)İlahiyat</i>	150	4,88±0,21	3,57-5,00 (5,00)	
	<i>d)Edebiyat</i>	226	4,60±0,57	1,57-5,00 (4,85)	
	<i>e)Siyasal</i>	56	4,12±1,05	1,00-5,00 (4,64)	
<i>Fakülte</i>	<i>f)Fen</i>	194	4,45±0,85	1,00-5,00(4,71)	
	<i>g)Mühendislik</i>	69	4,27±0,95	1,00-5,00 (4,71)	
	<i>h)Veterinerlik</i>	100	3,39±1,22	1,00-5,00 (3,57)	
	<i>ı)Ziraat</i>	36	4,80±0,32	3,28-5,00 (4,85)	
	<i>j)Eğitim</i>	44	4,64±0,55	1,71-5,00 (4,78)	
					A: B, C, E, G, H,
					B: A, C, D, E, F, G, I, J
					C: A, B, D, E, F, G, H, I
					D: B,, C, E, G, H, I
					E: A, B, C, D, F, H, I, J
					F: B, C, D, E, H, I
					G: A, B, C, D, H, I
					H: A, C, D, E, F, G, I, J
					I: B, C, D, E, F, G, H
					J: B, E, H

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Yukarıdaki inanç-duygu boyut tablosu, fakülteler arasındaki farkları tüm örneklemin tablosuna göre hem daha az hem de her fakültenin aldığı ortalama puanı daha yüksek göstermektedir. Bu durum bize en yüksek ortalama puana sahip fakülte ile en düşük puan alan fakülteler arasındaki farkın oldukça azaldığını göstermektedir (İlahiyat: 4.88- Veterinerlik: 339). Halbuki bu boyutta ortalama puanların yükselmesi beklenen bir durumdur.

Çünkü inançlar sadece zihinde oluşturan bir fikir ve kanaat olurken diğer boyutlar (ibadet, etki ve bilgi boyutları) insandan hayat boyunca çaba isteyen ve daha fazla ilgi gösterilmesi beklenen boyutlardır.

**Tablo 28: Örneklemın Fakülterele Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	FARKLAR
<i>a)Eczacılık</i>	107	3,48±0,85	1,33-4,89 (3,66)	0,000**	A: B, C, E, G, H
<i>b)İşletme</i>	73	2,45±0,90	1,11-4,56 (2,33)		B: A, C, D, E, F, G, I, J
<i>c)İlahiyat</i>	150	4,34±0,47	2,56-5,00 (4,44)		C: A, B, D, E, F, G, H, I, J
<i>d)Edebiyat</i>	226	3,61±0,84	1,00-5,00 (3,77)		D: B, C, E, G, H
<i>e)Siyasal</i>	56	2,87±0,94	1,00-4,56 (3,05)		E: A, B, C, D, F, H, I, J
<i>f)Fen</i>	194	3,44±0,86	1,00-4,89 (3,55)		F: B, C, E, G, H
<i>g)Mühendislik</i>	69	3,10±0,91	1,00-4,78 (3,11)		G: G, B, C, D, F, H, I, J
<i>h)Veterinerlik</i>	100	2,45±0,91	1,00-4,89 (2,33)		H: A, C, D, E, F, G, I, J
<i>ı)Ziraat</i>	36	3,67±0,64	1,78-4,67 (3,83)		I: B, C, E, G, H, J
<i>j)Eğitim</i>	44	3,70±0,85	1,22-4,89 (3,94)		J: B, C, E, G, H, I

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Yukarıdaki bulgulara göre fakülteler ibadet-bilgi-etki boyutunda çok daha az ortalama puanlar almaktadırlar. Açıkladığımız gibi, ibadet ve bilgi sürekli bir çaba istediğinden, bu boyutların sonuçları o şekilde tezahür etmiştir.

**Tablo 29: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Fakülterele Göre Dindarlık Düzeyi Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar
<i>a) Eczacılık</i>	66	3,77±0,84	1,63-4,94 (4,06)	0,000**	A: B, C, D, E, F, H
<i>b) İşletme</i>	73	3,00±0,91	1,31-4,75 (2,93)		B: A, C, D, E, F, G
<i>c) İlahiyat</i>	82	4,44±0,33	3,25-5,00 (4,50)		C: A, B, D, E, F, G, H
<i>d) Edebiyat</i>	148	4,02±0,73	1,25-5,00 (4,25)		D: A, B, C, E, F, G, H
<i>e) Siyasal</i>	56	3,42±0,93	1,25-4,63 (3,71)		E: A, B, C, D, H
<i>f) Fen</i>	63	3,39±1,01	1,00-4,81 (3,43)		F: A, B, C, D, H
<i>g) Mühendislik</i>	69	3,61±0,87	1,13-4,81 (3,81)		G: B, C, D, H
<i>h) Veterinerlik</i>	100	2,86±1,00	1,00-4,94 (2,87)		H: A, C, D, E, F, G

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 30: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Fakülterele Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar
<i>a) Eczacılık</i>	66	4,40±0,84	1,57-5,00 (4,78)	0,000**	A: B, C, E, F, H
<i>b) İşletme</i>	73	3,70±1,04	1,00-5,00(3,85)		B: A, C, D, E, F, G
<i>c) İlahiyat</i>	82	4,85±0,22	3,57-5,00 (5,00)		C: A, B, D, E, F, G, H
<i>d) Edebiyat</i>	148	4,57±0,67	1,57-5,00 (4,85)		D: B, C, E, F, G, H
<i>e) Siyasal</i>	56	4,12±1,05	1,00-5,00 (4,64)		E: A, B, C, D, H
<i>f) Fen</i>	63	3,97±1,15	1,00-5,00(4,28)		F: A, B, C, D, H
<i>g) Mühendislik</i>	69	4,27±0,95	1,00-5,00 (4,71)		G: B, C, D, H
<i>h) Veterinerlik</i>	100	3,39±1,22	1,00-5,00 (3,57)		H: A, C, D, E, F, G

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 31: İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinin Fakülterele Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar
<i>a) Eczacılık</i>	66	3,29±0,93	1,33-4,89 (3,44)	0,000**	A: B, C, D, E, F, H
<i>b) İşletme</i>	73	2,45±0,90	1,11-4,56 (2,33)		B: A, C, D, E, F, G
<i>c) İlahiyat</i>	82	4,13±0,48	2,56-5,00 (4,22)		C: A, B, D, E, F, G, H
<i>d) Edebiyat</i>	148	3,59±0,87	1,00-5,00 (3,77)		D: A, B, C, E, F, G, H
<i>e) Siyasal</i>	56	2,87±0,94	1,00-4,56 (3,05)		E: A, B, C, D, H
<i>f) Fen</i>	63	2,93±0,98	1,00-4,78 (3,00)		F: A, B, C, D, H
<i>g) Mühendislik</i>	69	3,10±0,91	1,00-4,78 (3,11)		G: B, C, D, H
<i>h) Veterinerlik</i>	100	2,45±0,91	1,00-4,89 (2,33)		H: A, C, D, E, F, G

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

İstanbul Üniversitesi'nin sonuçları, yine neredeyse her iki fakülte arasında anlamlı farklar göstermektedir. Fakültelerin arasındaki farklar ibadet-bilgi-etki boyutunda, diğer tablolardan daha fazla ortaya çıkmıştır. Yine ibadet boyutunda ortaya çıkan ortalamaların puanları, diğer boyutlara nazaran en düşük puanlar olarak şekillenmiştir.

**Tablo 32: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Fakülterele Göre Dindarlık Düzeyi Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	FARKLAR
<i>a) Eczacılık</i>	41	4,23±0,39	2,44-4,69 (4,31)	0,000**	A: B
<i>b) İlahiyat</i>	68	4,73±0,21	3,94-5,00 (4,75)		B: A, C, D, E, F
<i>c) Edebiyat</i>	78	4,09±0,53	2,88-5,00 (4,12)		C: B
<i>d) Fen</i>	131	4,12±0,54	1,47-4,94 (4,18)		D: B
<i>e) Ziraat</i>	36	4,17±0,45	2,44-4,81 (4,18)		E: B
<i>f) Eğitim</i>	44	4,11±0,65	1,44-4,94 (4,25)		F: B

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Ürdün Üniversitesi'nin genel dindarlık tablosunda ortaya çıkan sonuçlar, fakülteler arasında sadece İlahiyat Fakültesi'ne göre diğer fakülteler arasında anlamlı farklar göstermiştir.

**Tablo 33: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelere Göre İnanç-Duygu Boyutunun Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farlar	
Fakülte	a) <i>Eczacılık</i>	41	4,80±0,24	3,85-5,00 (4,85)	0,000**	A: B, C
	b) <i>İlahiyat</i>	68	4,91±0,18	4,14-5,00 (5,00)		B: A, C, D, E, F
	c) <i>Edebiyat</i>	78	4,66±0,31	3,71-5,00 (4,71)		C: A, B, D, E
	d) <i>Fen</i>	131	4,68±0,52	1,28-5,00 (4,85)		D: B, C
	e) <i>Ziraat</i>	36	4,80±0,32	3,28-5,00 (4,85)		E: B, C
	f) <i>Eğitim</i>	44	4,64±0,55	1,71-5,00 (4,78)		F: B

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 34: Ürdün Üniversitesi Öğrencilerinin Fakültelere Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutunun Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar	
Fakülte	a) <i>Eczacılık</i>	41	3,78±0,93	1,33-4,56 (4,00)	0,000**	A: B
	b) <i>İlahiyat</i>	68	4,58±0,48	3,56-5,00 (4,66)		B: A, C, D, E, F
	c) <i>Edebiyat</i>	78	3,65±0,87	1,78-5,00 (3,66)		C: B
	d) <i>Fen</i>	131	3,69±0,98	1,78-4,89 (3,77)		D: B
	e) <i>Ziraat</i>	36	3,67±0,91	1,78-4,67 (3,83)		E: B
	f) <i>Eğitim</i>	44	3,70±0,91	1,22-4,89 (3,94)		F: B

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Ürdün Üniversitesi'nin bütün tablolarına bakarsak İlahiyat Fakültesi bütün boyutlarda diğer fakültelere nazaran anlamlı farkın sahibi olurken Edebiyat Fakültesi İnanç-Duygu boyutunda da diğer çoğu fakültelere göre anlamlı farkın sahibi olduğunu göstermektedir. Bu durum İlahiyat Fakültesi'nin bütün dindarlık boyutlarında üniversite öğrencilerinin üzerinde olumlu yönde etki gösterirken Edebiyat Fakültesi'nin özellikle İnanç-duygu boyutunda olumsuz yönde etkisini göstermektedir.

Yukarıda verilen tabloların sonuçları, daha önce bu noktada “*Fakülteler arasında ilahiyat öğrencileri dindarlık konusunda en fazla puan alan öğrenciler olurken, sağlık bilimlerine bağlı fakültelerin öğrencileri dindarlık konusunda en az puanı almaktadırlar*” şeklindeki hipotezimizi kısmen doğrulamaktadır.

Bulgulara göre dikkati çeken birkaç husus bulunmaktadır. Bu hususların en önemlisi, fakülteler arasındaki farklılıklara bakıldığında İstanbul Üniversitesi'ne bağlı fakülteler arasında bütün dindarlık boyutları düzeyinde neredeyse bütün fakülteler arasında anlamlı bir farkın çıkmasıdır. Buna karşın Ürdün Üniversitesi'nde durum tam tersidir. Bütün fakülteler arasında sadece İlahiyat Fakültesi'nde diğer fakültelere göre farkın anlamlı olduğu görünmektedir. Bunun yanında Ürdün Üniversitesi'nde de Edebiyat Fakültesi'nin inanç-duygu boyutunda diğer fakültelere kıyasla aldığı ortalama ve medyan puanları anlamlı bir şekilde daha düşüktür. Bu durum şu şekilde yorumlanabilir: Ürdün Üniversitesi öğrencileri, üniversiteye girmeden önceki dindarlığa dair düşünce, tutum ve davranışlarını, üniversiteye girdikten sonra da büyük ölçüde kaybetmemektedirler. Zira üniversite öncesi orta öğretimde tüm öğrenciler aynı dini dersleri müfredatta okumakta oldukları için dini açıdan bilgi düzeyleri hemen hemen aynıdır. Denekler üniversite öğrenimlerinde bu eğitimin üzerine farklı bir din öğrenimi almadıklarından bir farklılaşma ortaya çıkmamaktadır. Diğer bir ifadeyle –İlahiyat Fakültesi hariç- Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin üniversite atmosferinin dindarlık bakımından kayda değer bir etkisinden bahsedilemez. Buna göre İlahiyat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi hariç, bütün Ürdün Üniversitesi fakültelerinin dindarlık ortalama puanları birbirine yakın çıkmıştır. İlahiyat ve daha sonra da Arapça bölümünü okumak isteyen öğrencilerin genelde dindar öğrenciler olması beklenmektedir. Sonuç itibarıyla genel olarak üniversite ortamı İstanbul Üniversitesi'nin öğrencilerini anlamlı bir şekilde etkilerken Ürdün Üniversitesi'nin öğrencilerini etkilememektedir.

İkinci husus, Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi örneğinde ikinci sırada yer alırken, Ürdün Üniversitesi'nde bu fakülte son sırada yer almıştır. Bunun sebebi İstanbul Üniversitesi'nden alınan örneğin yarısı hemen hemen Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden oluşmaktadır. Ürdün Üniversitesi'ndeki Edebiyat örneği ise hemen hemen yarısı Felsefe bölümünden alınmıştır. Türkiye'de genellikle dindar kesimler diğer kesimlere göre Arapça okumaya daha meyillidirler. Arapça bilmeleri de onları dini literatüre daha yakın hissettirmektedir. Dolayısıyla bu bölüme girenlerin büyük kısmı için tercih sebebi Arapçanın Kur'an-ı Kerim'in dili olmasıdır. Ürdün Üniversitesi'nin örneğine gelince daha önce beyan ettiğimiz gibi dindarlık bakımından en düşük puan alan fakülteler Sosyoloji ve Psikoloji Bölümleridir. Felsefe de bu bölümlere yakın sayılır. Felsefe bölümünden müteşekkil olan bu örneğin yarısı, Edebiyat fakültesini diğer bölümler arasında en düşük puan sahibi yapmıştır.

Görüldüğü gibi her iki üniversitenin örneklemelerinde İlahiyat Fakültesi dindarlık bakımından ilk sırayı alırken, İstanbul Üniversitesi'nde Veterinerlik Fakültesi; Ürdün Üniversitesi'nde ise Felsefe bölümünü içeren Edebiyat Fakültesi en son sırada yer almaktadırlar. Buna göre daha önce yapılan araştırmalara paralel olarak İlahiyat Fakültesi dindarlık bakımından en yüksek puan alan fakülte çıkmıştır. Bazı araştırmalara göre Sağlık Bilimleri fakültelerinin en düşük puan alan fakülteler olması da, Veterinerlik Fakültesi'nin tabiatı itibarıyla bu araştırmayı destekleyecek mahiyetteki bulgulardır. Bu bulguları destekleyen diğer bir husus ise bu araştırmayı yaparken İstanbul Üniversitesi'nden Matematik ve Biyoloji bölümlere aynı sayıda anket uygulamama rağmen iki bölümün dindarlık düzeyi arasında Matematik bölümü öğrencileri lehine dikkate değer bir farkın çıkmasıdır.

### 3.1.3.4. Ebeveynin Eğitim Durumu

Aile ve çevresi, gelişimi boyunca çocuğun düşünce ve anlatım biçimlerini, tavır ve alışkanlıklarını belirlerken, öte yandan çocuğun içinde bulunduğu toplumun kültürüne, ahlakına, sanatına, hukukuna, diline, dinine ve diğer normlarına uyum sağlaması için ona donanım da kazandırmaktadır.<sup>187</sup>

Sosyalleşme sürecinde anne ve babalar, yetiştirdiği çocuklarına eğitimle ilgili beklentilerini aktarırlar ve çocuklar ailenin büyükleri özellikle de anne ve babadan aktarılan eğitimin şekline göre yetişmektedirler. Dolayısıyla anne ve babadan aldıkları eğitim durumlarıyla çocukların sosyo-kültürel şahsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır<sup>188</sup>.

Bunun yanında eğitim düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişki konusunda Türkiye'de yapılan araştırmaların çoğuna göre eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlıkta azalma görülmektedir.<sup>189</sup> Bu durumda ebeveynin eğitim düzeyi yükseldikçe çocuklarının dindarlık durumları azalma mı göstermektedir? Bu sorunun cevabını öğrenmek için dindarlık ile ebeveynin eğitim seviyesi ilişkisi araştırılmış; testin neticesi aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

187 Talip Atalay, a.g.e., s. 185.

188 Zeki Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri", *Dindarlık Olgusu: Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Ed. Hayati Hökeleli, Kurav Yay., Bursa, 2006, s. 255.

189 Köktaş, a.g.e., 1993, s. 215; Mehmedoğlu, a.g.e., s.167; Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset*, TESEV Yay., 2006, s. 43.

**Tablo 35: Örneklemin Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Dindarlık Düzeylerinin Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı		n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	44	3,93±0,82	1,75-4,94 (4,18)	0,132
	<i>İlkokul</i>	274	3,92±0,82	1,25-5,00 (4,18)	
	<i>Ortaokul</i>	148	3,94±0,78	1,38-5,00 (4,12)	
	<i>Lise</i>	262	3,71±0,98	1,06-5,00 (3,96)	
	<i>Üniversite</i>	258	3,79±0,94	1,00-5,00 (4,12)	
	<i>Lisansüstü</i>	69	3,98±0,85	1,13-5,00 (4,18)	

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis \*p<0,05 \*\*p<0,001**Tablo 36: Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar	
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	44	4,48±0,85	2,00-5,00 (4,85)	0,017*	----
	<i>İlkokul</i>	274	4,47±0,81	1,00-5,00 (4,85)		B: D, E
	<i>Ortaokul</i>	148	4,52±0,67	1,28-5,00 (4,85)		C: D
	<i>Lise</i>	262	4,25±1,01	1,00-5,00 (4,71)		D: B, C
	<i>Üniversite</i>	258	4,33±0,96	1,00-5,00 (4,71)		E: B
	<i>Lisansüstü</i>	69	4,52±0,77	1,00-5,00 (4,85)		----

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001**Tablo 37: Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	44	3,51±0,87	1,44-4,89 (3,72)	0,232
	<i>İlkokul</i>	274	3,49±0,92	1,00-5,00 (3,66)	
	<i>Ortaokul</i>	148	3,48±0,96	1,33-5,00 (3,55)	
	<i>Lise</i>	262	3,29±1,06	1,00-5,00 (3,44)	
	<i>Üniversite</i>	258	3,36±0,99	1,00-5,00 (3,66)	
	<i>Lisansüstü</i>	69	3,56±0,99	1,22-5,00 (3,66)	

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 38: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dindarlık Düzeylerinin Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı						
		n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	37	3,86±0,86	1,75-4,81 (4,18)	0,000**	A: D, E, F
	<i>İlkokul</i>	255	3,87±0,83	1,25-5,00 (4,18)		B: D, E, F
	<i>Ortaokul</i>	104	3,79±0,80	1,38-5,00 (4,12)		C: D, E, F
	<i>Lise</i>	157	3,30±1,02	1,06-4,94 (3,96)		D: A, B, C
	<i>Üniversite</i>	92	3,12±1,12	1,00-5,00 (4,12)		E: A, B, C
	<i>Lisansüstü</i>	12	2,99±1,26	1,13-4,75 (4,18)		F: A, B, C

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 39: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç		n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	37	4,40±0,91	2,00-5,00 (4,85)	0,000**	A: D, E, F
	<i>İlkokul</i>	255	4,45±0,83	1,00-5,00 (4,85)		B: D, E, F
	<i>Ortaokul</i>	104	4,41±0,75	1,28-5,00 (4,71)		C: D, E, F
	<i>Lise</i>	157	3,91±1,15	1,00-5,00 (4,28)		D: A, B, C
	<i>Üniversite</i>	92	3,67±1,23	1,00-5,00 (3,92)		E: A, B, C
	<i>Lisansüstü</i>	12	3,46±1,28	1,00-5,00 (3,64)		F: A, B, B

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 40: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet		n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	37	3,44±0,88	1,44-4,67 (3,55)	0,000**	A: D, E
	<i>İlkokul</i>	255	3,43±0,91	1,00-5,00 (3,66)		B: D, E, F
	<i>Ortaokul</i>	104	3,31±0,95	1,33-5,00 (3,44)		C: D, E
	<i>Lise</i>	157	2,83±1,03	1,00-4,89 (2,77)		D: A, B, C
	<i>Üniversite</i>	92	2,70±1,10	1,00-5,00 (2,50)		E: A, B, C
	<i>Lisansüstü</i>	12	2,62±1,31	1,22-4,56 (1,88)		F: B

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 41: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dindarlık Düzeylerinin Karşılaştırması"- <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001**

Dindarlık Toplamı						
		n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	7	4,30±0,49	3,56-4,94 (4,37)	0,005**	---
	<i>İlkokul</i>	19	4,48±0,50	3,06-4,94 (4,68)		B: D, E, F
	<i>Ortaokul</i>	44	4,27±0,61	2,81-5,00 (4,50)		C: E
	<i>Lise</i>	105	4,32±0,48	2,19-5,00 (4,37)		D: B, E
	<i>Üniversite</i>	166	4,15±0,55	1,44-5,00 (4,25)		E: B, C, D
	<i>Lisansüstü</i>	57	4,18±0,55	2,44-5,00 (4,25)		F: B

**Tablo 42: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	7	4,89±0,15	4,57-5,00 (4,85)	0,190
	<i>İlkokul</i>	19	4,79±0,33	3,85-5,00 (4,85)	
	<i>Ortaokul</i>	44	4,76±0,35	3,71-5,00 (4,71)	
	<i>Lise</i>	105	4,77±0,37	2,14-5,00 (4,28)	
	<i>Üniversite</i>	166	4,70±0,48	1,28-5,00 (3,92)	
	<i>Lisansüstü</i>	57	4,74±0,34	3,57-5,00 (3,64)	

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 43: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Annelerinin Eğitim Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar	
Anne Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	7	3,84±0,80	2,78-4,89 (3,88)	0,003**	---
	<i>İlkokul</i>	19	4,24±0,74	2,00-4,89 (4,55)		B: D, E,F
	<i>Ortaokul</i>	44	3,90±0,86	2,00-5,00 (4,22)		---
	<i>Lise</i>	105	3,98±0,67	1,78-5,00 (4,00)		D: B, E
	<i>Üniversite</i>	166	3,73±0,70	1,22-5,00 (3,88)		E: B, D
	<i>Lisansüstü</i>	57	3,75±0,80	1,33-5,00 (3,77)		F: B

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Yukarıda verilen tablolara bakıldığı zaman hem İstanbul Üniversitesi örneklemini hem de Ürdün Üniversitesi örneklemlerinde genel dindarlık ile annenin eğitimi arasında anlamlı bir ilişkinin bariz olduğunu görmekteyiz. Ortaya çıkan bu fark hakkında genelleme yapmak istersek annenin eğitimi düştükçe dindarlıkta artış olduğunu söyleyebiliriz. Bu dindarlık artışı Türk örnekleminde bütün boyutlarıyla açık bir şekilde belli olmaktadır. Ancak bu durum, Ürdün Üniversitesi örnekleminde sadece İbadet-Bilgi-Etki boyutunda anlamlı olduğu halde annenin eğitim seviyeleri düzleminde çoğunlukla anlamlı farklar gözlemlenmektedir.

Bütün örneklemin annelerin eğitim düzeyine göre dindarlık puanlarının tablosuna baktığımız zaman lisansüstü ortalama puanlarının yüksek olduğunu görürüz (3,98) . Onun sebebi bu kategorideki Ürdün örnekleminin temsili Türk örnekleminin temsilinden çok daha fazla olmasından kaynakladığını işaret etmek istiyoruz (Türk öğrencilerin anneleri 12 iken Ürdünlü öğrencilerin anneleri 57'dir). Bildiğimiz üzere Ürdünlü öğrencilerin aldığı dindarlık puanları Türk öğrencilerin aldığı puanlarına göre daha yüksektir.

**Tablo 44: Örneklem Babanın Eğitim Durumu Değişkenine Göre Genel Dindarlık Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p
<i>Okuryazar Değil</i>	19	4,07±0,95	1,44-4,88 (4,50)	0,163
<i>İlkokul</i>	171	3,88±0,89	1,13-5,00 (4,12)	
<i>Baba Eğitimi</i>	141	3,85±0,90	1,00-5,00 (4,12)	
<i>Lise</i>	288	3,86±0,86	1,00-5,00 (4,09)	
<i>Üniversite</i>	396	3,83±0,85	1,13-5,00 (4,06)	
<i>Lisansüstü</i>	40	3,38±1,29	1,13-5,00 (3,68)	

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 45: Örneklem Babanın Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p
<i>Okur-Yazar Değil</i>	19	4,45±0,94	1,71-5,00 (4,85)	0,255
<i>İlkokul</i>	171	4,42±0,86	1,00-5,00 (4,85)	
<i>Baba Eğitimi</i>	141	4,39±0,91	1,00-5,00 (4,85)	
<i>Lise</i>	288	4,40±0,84	1,00-5,00 (4,71)	
<i>Üniversite</i>	396	4,42±0,85	1,00-5,00 (4,71)	
<i>Lisansüstü</i>	40	3,84±1,35	1,00-5,00 (4,42)	

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 46: Örneklem Babanın Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p
<i>Okur-Yazar Değil</i>	19	3,78±1,00	1,22-4,78 (4,22)	0,123
<i>İlkokul</i>	171	3,47±1,00	1,00-5,00 (3,66)	
<i>Baba Eğitimi</i>	141	3,43±0,98	1,00-5,00 (3,55)	
<i>Lise</i>	288	3,45±0,96	1,00-5,00 (3,66)	
<i>Üniversite</i>	396	3,38±0,95	1,00-5,00 (3,55)	
<i>Lisansüstü</i>	40	3,03±1,32	1,00-5,00 (3,00)	

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 47: İstanbul Üniversitesi Örneklem Babanın Eğitim Düzeyine Göre Genel Dindarlık Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar
<i>Okuryazar Değil</i>	7	3,72±0,99	1,75-4,50 (4,06)	0,013*	---
<i>İlkokul</i>	146	3,79±0,91	1,13-5,00 (4,06)		B: D, E, F
<i>Baba Eğitimi</i>	110	3,71±0,93	1,00-5,00 (3,96)		C: F
<i>Lise</i>	170	3,57±0,93	1,00-4,94 (3,75)		D: B, F
<i>Üniversite</i>	200	3,51±0,899	1,13-5,00 (3,75)		E: B, F
<i>Lisansüstü</i>	24	2,89±1,38	1,13-4,75 (2,56)		F: B, C,D, E

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 48: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar	
Baba Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	7	4,18±1,00	2,14-5,00 (4,71)	0,018*	---
	<i>İlkokul</i>	146	4,35±0,91	1,00-5,00 (4,71)		B: D, E, F
	<i>Ortaokul</i>	110	4,27±0,98	1,00-5,00 (4,71)		C: F
	<i>Lise</i>	170	4,18±0,97	1,00-5,00 (4,57)		D: B, F
	<i>Üniversite</i>	200	4,12±1,06	1,00-5,00 (4,57)		E: B, D, F
	<i>Lisansüstü</i>	24	3,34±1,50	1,00-5,00 (3,57)		F: B, C, D, E

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 49: İstanbul Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar	
Baba Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	7	3,36±1,06	1,44-4,33 (3,33)	0,008**	---
	<i>İlkokul</i>	146	3,35±0,99	1,00-5,00 (3,55)		B: D, E, F
	<i>Ortaokul</i>	110	3,27±0,99	1,00-5,00 (3,38)		C: F
	<i>Lise</i>	170	3,11±0,98	1,00-4,89 (3,16)		D: B, F
	<i>Üniversite</i>	200	3,04±1,03	1,00-5,00 (3,11)		E: B, F
	<i>Lisansüstü</i>	24	2,54±1,34	1,00-4,56 (2,00)		F: B, C, D, E

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 50: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre Genel Dindarlık Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı						
	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar	
Baba Eğitimi	<i>Okuryazar Değil</i>	12	4,28±0,91	1,44-4,88 (4,50)	0,001*	A: E
	<i>İlkokul</i>	25	4,46±0,53	2,94-5,00 (4,68)		B: D, E
	<i>Ortaokul</i>	31	4,35±0,51	2,44-4,88 (4,50)		C: E
	<i>Lise</i>	118	4,28±0,52	1,47-5,00 (4,37)		D: B, E
	<i>Üniversite</i>	196	4,16±0,51	2,19-5,00 (4,25)		E: A, B, C, D
	<i>Lisansüstü</i>	16	4,12±0,66	2,81-5,00 (4,12)		---

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 51: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar	
Baba Eğitimi	<i>Okur-Yazar Değil</i>	12	4,60±0,92	1,71-5,00 (4,85)	0,048*	---
	<i>İlkokul</i>	25	4,85±0,26	4,00-5,00 (5,00)		B: E
	<i>Ortaokul</i>	31	4,82±0,36	3,28-5,00 (5,00)		C: E
	<i>Lise</i>	118	4,73±0,43	1,28-5,00 (4,85)		---
	<i>Üniversite</i>	196	4,73±0,37	2,14-5,00 (4,85)		E: B, C
	<i>Lisansüstü</i>	16	4,59±0,50	3,71-5,00 (4,85)		---

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 52: Ürdün Üniversitesi Örneklemin Babanın Eğitim Düzeyine Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar	
<i>Baba Eğitimi</i>	<i>Okur-Yazar Değil</i>	12	4,03±0,92	1,22-4,78 (4,22)	0,002**	A: E
	<i>İlkokul</i>	25	4,15±0,79	2,00-5,00 (4,55)		B: E
	<i>Ortaokul</i>	31	3,99±0,68	1,78-4,78 (4,22)		C: E
	<i>Lise</i>	118	3,94±0,69	2,00-5,00 (4,00)		D: E
	<i>Üniversite</i>	196	3,72±0,72	1,33-5,00 (3,83)		E: A, B, C, D
	<i>Lisansüstü</i>	16	3,76±0,92	2,11-5,00 (3,88)		

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Yukarıdaki tablolara baktığımız zaman örneklemin genelinde dindarlık (hem toplam hem alt boyutlar) ile öğrencilerin babalarının eğitim durumu arasında ilişki bulunmamıştır. Ama ortalama ve medyan puanlarına bakarsak hem İstanbul Üniversitesi hem de Ürdün Üniversitesi örneklerinde, üniversite mezunu ve lisansüstü eğitime sahip babaların çocukları olan öğrenciler dindarlık konusunda en düşük puana sahip görülmektedir. Bu durumun İstanbul Üniversitesi ve Ürdün Üniversitesi örneklerinde devam ettiği görülmekle birlikte bu kez babanın eğitimi ile öğrencilerin bütün boyutlarıyla dindarlıkları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Dindarlık ile babanın eğitim seviyesi arasındaki ilişki konusunda Kaya<sup>190</sup> da üniversite öğrencilerinin anne ve babalarının aldığı eğitimin seviyesi yükseldikçe, öğrencilerin dini tutum düzeyinin kısmen düşüş gösterdiği bulgusuna ulaşmıştır.

Türkiye’de dini hayatı inceleyen araştırmaların çoğu, eğitim seviyesi ile dindarlık arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yani eğitim seviyesi yükseldikçe dindarlık düzeyinde düşüş görülmektedir.<sup>191</sup> Bu çalışmada da ulaşılan sonuç, söz konusu genellemeye uyumlu bir şekilde ortaya çıkmıştır.

190 Kaya, a.g.e., ss. 124-127.

191 Bu konuda daha fazla bilgi için BKZ: Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dini Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)”, **Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Adana, Cilt. 9. Sayı 2. Temmuz-Aralık. 2009. S.5-6.

### 3.1.3.5. Dindarlık ile Sosyo-Ekonomik Durum İlişkisi

Ekonomik durum da dindarlığa etki eden önemli değişkenlerden birisi sayılmaktadır. Yapılan araştırmalara bakıldığında toplumda dindar kesimi genellikle orta tabakadaki insanların oluşturduğu görülmektedir. En üst ve en alt tabakada yer alanların insanların dinle olan ilişkisinin daha düşük veya kısıtlı hatta çoğunlukla dinle tamamen ilgisiz tabakalardan oluştuğu tespit edilmiştir.<sup>192</sup>

Ekonomik durum, özellikle çağımızda ihtiyaçları gidermenin yanında kişinin toplumdaki statüsünü belirleyen önemli bir göstergedir. Öğrencilerin ailelerinin aylık gelirine göre tasnifleri yapılarak dindarlık ile ilişkileri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

**Tablo 53: Örneklem Gelir Durumuna Göre Dindarlık Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar	
Aile Geliri	Çok fakir (0-1400 TL)	65	4,03±0,79	1,25-5,00 (4,25) (a:	0,000**	A: D,E
	Fakir (1400-2500TL)	224	3,95±0,89	1,13-5,00 (4,18)		B: D,E,
	Alt orta (2500-4000 TL)	338	3,93±0,79	1,00-5,00 (4,18)		C: D,E
	Üst orta (4bin-6bin TL)	187	3,62±1,04	1,00-4,94 (4,00)		D: A, B, C
	Zengin (6bin-10 bin TL)	141	3,64±0,96	1,13-5,00 (3,93)		E: A,B,C
	çok zengin	100	3,87±0,74	1,69-5,00 (3,93)		-----

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 54: Örneklem Gelir Durumuna Göre İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar	
Aile Geliri	çok fakir	65	4,47±0,79	1,57-5,00 (4,85)	0,009*	----
	fakir	224	4,43±0,89	1,00-5,00 (4,85)		B:D, E
	alt orta	338	4,50±0,72	1,00-5,00 (4,85)		C: D, E
	üst orta	187	4,19±1,12	1,00-5,00 (4,71)		D: B, C
	zengin	141	4,22±1,03	1,00-5,00 (4,71)		E: B,C
	çok zengin	100	4,50±0,63	2,14-5,00 (4,71)		-----

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

192 Zeki Arslantürk, *Kutsalın Dönüşü*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998, s. 75.

**Tablo 55: Örneklemin Gelir Durumuna Göre İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar
<i>çok fakir</i>	65	3,68±0,88	1,00-5,00 (3,77)	0,000**	A: D, F
<i>fakir</i>	224	3,57±0,98	1,00-5,00 (3,77)		B: D,E
<i>alt orta</i>	338	3,49±0,94	1,00-5,00 (3,66)		C: D, E
<i>üst orta</i>	187	3,18±1,07	1,00-4,89 (3,44)		D: A, B, D
<i>zengin</i>	141	3,19±1,00	1,00-5,00 (3,33)		E: B,C
<i>çok zengin</i>	100	3,44±0,92	1,33-5,00 (3,44)		F: A

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 56: İstanbul Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile Genel Dindarlık Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı					
	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	farklar
<i>Çok fakir (0-1400 TL)</i>	51	3,94±0,84	1,25-5,00 (4,12)	0,000**	A: D, E, F
<i>Fakir (1400-2500TL)</i>	148	3,71±0,96	1,13-5,00 (4,06)		B: D, E,
<i>Alt orta (2500-4000 TL)</i>	230	3,76±0,85	1,00-4,94 (4,00)		C: D, E
<i>Üst orta (4bin-6bin TL)</i>	119	3,27±1,12	1,00-4,94 (3,62)		D: A, B, C
<i>Zengin (6bin-10 bin TL)</i>	67	3,18±1,05	1,13-4,94 (3,25)		E: A,B,C
<i>Üst zengin (10 binden fazla TL)</i>	42	3,58±0,88	1,69-5,00 (3,62)		F: A

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 57: İstanbul Üniversitesi Örneklemi Aylık Gelir Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar
<i>Çok fakir (0-1400 TL)</i>	51	4,42±0,87	1,57-5,00 (4,85)	0,000**	A: D, E
<i>Fakir (1400-2500TL)</i>	148	4,24±1,00	1,00-5,00 (4,71)		B: C, E
<i>Alt orta (2500-4000 TL)</i>	230	4,38±0,82	1,00-5,00 (4,71)		C: B, D, E
<i>Üst orta (4bin-6bin TL)</i>	119	3,87±1,29	1,00-5,00 (4,42)		D: A, C
<i>Zengin (6bin-10 bin TL)</i>	67	3,76±1,17	1,00-5,00 (4,00)		E: A, B, C
<i>Üst zengin (10 binden fazla TL)</i>	42	4,22±0,80	2,14-5,00 (4,57)		-----

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 58: İstanbul Üniversitesi Örnekleme Aylık Gelir Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar
<i>Çok fakir (0-1400 TL)</i>	51	3,58±0,91	1,00-5,00 (3,77)		A: C, D, E, F
<i>Fakir (1400-2500TL)</i>	148	3,31±1,00	1,00-5,00 (3,31)		B: D, E
<i>Alt orta (2500-4000 TL)</i>	230	3,27±0,96	1,00-4,89 (3,27)		C: A, D, E
<i>Aile Geliri Üst orta (4bin-6bin TL)</i>	119	2,80±1,07	1,00-4,89 (2,80)	0,000**	D: A, B, C
<i>Zengin (6bin-10 bin TL)</i>	67	2,73±1,04	1,00-4,89 (2,73)		E: A, B, C
<i>Üst zengin (10 binden fazla TL)</i>	42	3,09±1,04	1,33-5,00 (3,09)		F: A

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 59: Ürdün Üniversitesi Örnekleme Aylık Gelir Durumu ile Genel Dindarlık Toplamı Karşılaştırması**

Dindarlık Toplamı	n	Ort±Ss	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p	Farklar
<i>çok fakir</i>	14	4,32±0,48	2,94-4,81 (4,43)		A: E
<i>Fakir</i>	76	4,40±0,50	2,19-5,00 (4,53)		B: D, E, F
<i>alt orta</i>	108	4,30±0,48	2,19-5,00 (4,43)	0,000**	C: E, F
<i>üst orta</i>	68	4,25±0,45	2,88-4,94 (4,34)		D: B
<i>zengin</i>	74	4,05±0,66	1,44-5,00 (4,15)		E: A, B, C
<i>çok zengin</i>	58	4,09±0,54	2,44-5,00 (4,21)		F: B, C

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 60: Ürdün Üniversitesi Örnekleme Aylık Gelir Durumu ile İnanç-Duygu Boyutu Karşılaştırması**

İnanç	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan)	<sup>b</sup> p.	Farklar
<i>çok fakir</i>	14	4,68±0,34	4,00-5,00 (4,78)		-----
<i>fakir</i>	76	4,80±0,41	2,14-5,00 (5,00)		B: C, D, E, F
<i>alt orta</i>	108	4,77±0,31	2,71-5,00 (4,85)	0,000**	C: B
<i>üst orta</i>	68	4,77±0,27	3,71-5,00 (4,85)		D: B
<i>zengin</i>	74	4,64±0,63	1,28-5,00 (4,85)		E: D
<i>çok zengin</i>	58	4,70±0,35	3,71-5,00 (4,85)		F: D

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

**Tablo 61: Ürdün Üniversitesi Örnekleme Aylık Gelir Durumu ile İbadet-Bilgi-Etki Boyutu Karşılaştırması**

İbadet	n	Ort±Ss.	Min-Mak (Medyan).	<sup>b</sup> p	Farklar	
Aile Geliri	<i>çok fakir</i>	14	4,04±0,68	2,11-4,67 (4,27)	0,000**	A: E,F
	<i>fakir</i>	76	4,09±0,70	2,22-5,00 (4,22)		B: D, E, F
	<i>alt orta</i>	108	3,94±0,70	1,78-5,00 (4,11)		C: E, F
	<i>üst orta</i>	68	3,84±0,66	1,78-4,89 (3,88)		D: B, E
	<i>zengin</i>	74	3,60±0,76	1,22-5,00 (3,61)		E: A, B, C, D
	<i>çok zengin</i>	58	3,61±0,77	1,33-5,00 (3,66)		F: A, B, C

<sup>b</sup>Kruskall-Wallis - <sup>c</sup>Mann-Whitney \*p<0,05 \*\*p<0,001

Yukarıda verilen tablolara göre aylık gelir ile dindarlık (genel ve iki alt boyut) arasında hem İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde hem de Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir. Hem İstanbul Üniversitesi hem de Ürdün Üniversitesi örneklemelerinin ortak noktası, en düşük üç gelir sahibi hanelerin dindarlık puanlarının, en üst üç gelir sahibi hanelere göre daha yüksek olmasıdır. Bu bulgular, bu noktada “*Ailesi yüksek gelir sahibi öğrencilerin dindarlık düzeyi, ailesi orta gelir sahibi öğrencilere göre düşüş göstermektedir*” şeklinde hipotezimizi kısmen doğrulamaktadır.

Türkiye’de yapılan çoğu araştırmaya göre sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe dindarlık düzeyinde negatif bir ilişki bulunmaktadır. Fakat bu durum batıdaki araştırmalara göre tam bir zıtlık göstermektedir.<sup>193</sup>

Üniversite öğrencilerinin dindarlığı ile sosyo-ekonomik düzeyler arasındaki ilişkiyi araştıran şu çalışmalarını örnek olarak verebiliriz:

Şahin çalışmasında<sup>194</sup> sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığına ulaşmıştır. Nalbant da çalışmasında<sup>195</sup> gelir düzeyi ile dindarlık arasındaki farkın anlamlı olmadığını tespit etmiştir.

Yapıcı araştırmasında<sup>196</sup> dinin etkisinin, aileleri üst düzey gelir sahibi olan öğrencilerin üzerinde diğer gruplara göre daha az olduğunu ortaya koyar. Onay’ın çalışmasına göre<sup>197</sup> en fazla dindar öğrenciler, aileleri orta gelire mensup olanlardır.

193 Köktaş, a.g.e., 1993, s. 214; Ayten, a.g.e., 2009, s. 141.

194. Şahin a.g.e., s.134.

195 Nalbant, a.g.e., s. 82.

196.Yapıcı, a.g.e., 2006 s. 86.

197 Onay, a.g.e., ss. 115-116.

Akabinde düşük gelir sahibi aileler ve dindarlık seviyesi en az olan yüksek gelir sahibi ailelere mensup öğrenciler çıkmıştır.

Bener'in çalışmasına göre<sup>198</sup> dindarlık bakımından en yüksek puana sahip ailelerin ekonomik durumları "çok kötü" olanlar oldukları ortaya çıkmıştır. Buna karşın dindarlık bakımından en düşük puan sahibi ailelerin ekonomik durumları "çok iyi" olanlar oldukları da tespit edilmiştir. Söz konusu grupların arasındaki farklar da anlamlıdır.

Fırat araştırmasında (1977) öğrenci ailelerinin gelir düzeyinin, inanç ve duyguların şekillenmesinde belirleyici rol olduğuna ulaşmıştır. Ona göre öğrenci ailelerinin gelir düzeyi düştükçe öğrencilerin irrasyonel inançları artmakta, gelir düzeyi arttıkça öğrencilerin inançsızlığı ve agnostikliği de artmaktadır<sup>199</sup>.

Buna karşın zenginlik ile dindarlığın olumlu yönde olduğu çalışmalar da vardır. Kaya çalışmasında<sup>200</sup> ailesi zengin olan öğrencilerle dindarlık arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki olduğuna ulaşmıştır. Aynı sonuca Kimter de çalışmasında<sup>201</sup> ulaşmıştır.

---

198 Bener, a.g.e., ss. 83-84.

199.Aktaran: Şahin, a.g.e., s. 115.

200 Kaya, a.g.e., s. 122.

201 Kimter, a.g.e., s. 196.

## 3.2. Araştırmanın Anketi ile İnanç Boyutu ile İlgili Bulguları

Bu bölümde ankette yer alan soruların sonuçları ve bu sonuçlara göre yapılan analiz ve yorumlara yer verilmektedir.

### 3.2.1. Allah İnancı:

İnsanlık tarihi boyunca inanma olgusu her toplumda görülmüştür. İnanç sistemleri insanların hayati ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İnsanların hayatlarını anlamlandırma, yaşam haritalarını çizme ve bireyin kişilik bütünlüğüne ve sağlığına olumlu katkılarda bulunma, inanç sistemlerinin gördüğü en önemli işlevlerden sayılmaktadır<sup>202</sup>.

İnanç sistemleri, insanların hayatını anlamlandırma ihtiyacını karşılayabilmekte ve onlara bir yaşam haritası sunabilmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda, dinin bireyin kişilik bütünlüğüne olumlu katkılarda bulunduğu görülmekte olup dindar kişilerin psikolojik uyum sağlamada daha başarılı oldukları, hayatta karşılaşılan kriz ve bunalımlara, özellikle ölüm olgusuna karşı daha rahat göğüs gerebildikleri anlaşılmaktadır.

İslam dininde bütün inançlar ve inançlardan kaynaklanan ibadetler Allah inancına dayanmaktadır. İnançlar sağlam olmadan ibadetler ve davranışlar da sağlam olmaz. Dolayısıyla inançlar ve özellikle Allah inancı dindarlığın zeminini teşkil etmektedir.

İslam dini tevhid dinidir. Allahu teala Kur-an'ı Kerim'de Müslümanlara, hiçbir ortak koşmamak şartıyla tek bir Allah'a inanmalarını ve Ahirette kurtuluş yolu olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Allah'a ve nübüvveteye inanmak ya da inkar etmek konusunda üç türlü insana rastlanabilir; birinci tür ne Allah'a ne de O'nun dinine inananlar, ikincisi Allah'ın varlığına inandıkları halde bir peygamber gönderdiğini inandırmayanlar dolayısıyla onun şeriatını inkar edenler ve üçüncüsü hem Allah'a inananlar hem de gönderdiği peygamberine inananlardır. Birinci tür "ateistler", ikinci tür "deistler" ve üçüncü tür ise "teistler"dir<sup>203</sup>.

202 Mevlüt Kaya, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2011, sayı: 30, s.16.

203 Hasan Peker, "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", **7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kilis, 2018/1, Cilt: 5, Sayı: 8, s.18.

Gerek Türkiye’de gerekse Ürdün’de, Allah inancıyla ilgili yapılan araştırmalar, öğrencilerin çoğunun Allah’a inandığını göstermektedir. Buna göre bu araştırmada öğrencilerin çoğunun Allah’a inandığı varsayılmıştır.

Bununla birlikte deist ve teistlerin oranlarını öğrenmek için belirleyici seçenekler ankette yer almıştır. Ayrıca bu konuda tereddüt ya da şüpheyeye düşen öğrenciler olabilir, dolayısıyla bu tür inançların hepsi ankette göz önüne bulundurulmuştur. Özellikle bu çalışmada araştırılan insanlar üniversite öğrencileridir. Bulgular aşağıdaki tabloda yer almıştır.

**Tablo 62: Örneklemin Allah İnancı Dağılımı**

Soru: Allah hakkındaki inancınızı aşağıdaki ifadelerden hangisi en uygun bir şekilde ifade eder?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her şeyi yoktan yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten bir Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyorum.	521	79,3	385	96,7
Allah'ın varlığına inanıyorum, fakat bazı şüphelerim var.	49	7,5	7	1,8
Kâinatın Allah tarafından yaratıldığına inanıyorum, fakat daha sonra olanlara müdahale etmediğine inanıyorum.	34	5,2	1	,3
Allah'ın varlığı-yokluğu konusuna ilgi duymuyorum.	25	3,8	3	,8
Allah'ın varlığına inanmıyorum. Her şey tabiat kanunlarına göre gerçekleşir.	13	2,0	2	,5
Her türlü dinî inanca karşıyım.	15	2,3	0	0
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda en önemli bulgu kesin inanç gösteren birinci hanedir (İst Ü. %79,3, Ürd.ü %96,7). Tablonun ikinci satırı ise şüpheli inanç durumunu göstermektedir. Bazı araştırmacılar şüpheli inanç bulgularını da kesin inanç kapsamına dahil etmektedirler. Böylece inançlıların oranını, kesin ve şüpheli olanların toplamı şeklinde tespit etmektedirler. Ancak şüphe inancın tabiatına aykırı olduğundan biz bu tutumu benimsemiyoruz.

Tablodaki üçüncü satırı teşkil eden müdahaleci olmayan Allah inancı, inançsızlığa daha yakın düşünülebilir. Çünkü bu inanç türü, şeriat, nübüvvet ve dindarlığı yok saymaktadır. Dolayısıyla bu esas işlevini kaybetmiş bir inanç şeklidir. Başka bir deyişle bu, geçersiz ve yükümlülüklerden yoksun bir inanç türüdür. Bu durum İslam dinine göre pratik açıdan ateizmden farksız görülmekte ve inançsızlık olarak kabul edilmektedir. Bulguları buna göre değerlendirdiğimizde, inançsızlık oranı İstanbul Üniversitesi örnekleminde 13,2 Ürdün Üniversitesi’nde ise 1,5 çıkmaktadır.

Sonuç itibariyle Allah'a inanç konusunda, daha önce “Ürdün Üniversitesi öğrencileri, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre Allah'a inanç konusunda daha olumlu bir yönelime sahiptirler” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır

Türkiye’de üniversite öğrencilerine yönelik Allah inancıyla ilgili daha önce yapılan araştırmalardan biri Fırat’ın Ankara’da 1977 senesinde yaptığı “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu” başlıklı doktora tezidir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin %40,4’ü rasyonel inanç; %11,2’si irrasyonel inanç ve %2,6’sı taklitçi inanca sahip iken toplam %54,2’si Allah’a inanmaktadır. Kararsız inanca sahip öğrenciler ise %13,1’dir. Buna karşın örneklemin %6’sı agnostik; %4,5’i dine karşı ilgisiz; %16,7’si inançsız ve %2,3’ü inanç aleyhtarı olmak üzere toplam %29,5’i Allah’a inanmamaktadır.<sup>204</sup>

Bayyığıt’in 1988 ve 2001 senesinde yapmış olduğu iki aşamalı çalışmasının<sup>205</sup> birinci aşamasında, öğrencilerin %87.6’sının Allah inancı bakımından rasyonel ve irrasyonel bir inanca sahip oldukları tespitine ulaşmıştır. Kararsız (problemlili) ve taklitçi olan öğrenciler %8.1’lik oranı meydana getirirken, Allah’ın varlığına ilgi duymayan ve inanmayanlar da % 3.6’dır. Her iki zaman diliminde de inanç aleyhtarı tespit edilmemiştir. Soruyu yanıtsız bırakanların ise, Allah inancı konusunda henüz bir karara varmamış veya çelişki içinde oldukları varsayılabilir.

Araştırmasının ikinci aşamasında ise irrasyonel inançta artma (% 41,2), ilgisiz-inançsızlıkta gerileme, ancak sorunlu yani Allah’ın varlığına inanmakla birlikte, bu konuda sorunlarının olduğunu belirtenlerin oranında (%11,1) artış vardır.

Koştaş tarafından Ankara ve Gazi Üniversiteleri gençliği üzerine yapılan çalışmada<sup>206</sup> sorumuza benzer bir soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin %60’ı kesin olarak inananlar ve %22 oranında şüpheli inananlar olarak toplam %82’si Allah’a inanmaktadır. Örneklemin %2’si müdahaleci olmayan Allah’a inanç, %8’i inançsız, %4’ü ilgisiz ve %4’ü Allah aleyhtarı olarak toplam %18’i Allah’a inanmamaktadır.

204 Aktaran: Münir Koştaş, “Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış” Türkiye Diyanet Vakfın yayınlar, Ankara, 1995, s. 32.

205 Bayyığıt, a.g.e., 2011,s.88

206 Koştaş, a.g.e., s. 30-31.

Kaya Samsun şehrindeki yaptığı çalışmada <sup>207</sup> üniversite öğrencilerine “*Allah gerçekten mevcuttur*” fikrini sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %89,2’si bu önermeye kesinlikle katılmakta, %4,6’sı katılmakta; %1,4’ü kısmen katılmakta; %2,1’i katılmamakta ve %2,7’si kesinlikle katılmamaktadırlar.

2009 senesinde Isparta’da, Koçar tarafından yapılan araştırmada <sup>208</sup>, üniversite öğrencilerine, “*Allah vardır, birdir ve evrenin yaratıcısıdır*” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %85,2’si tamamen katılmakta, %10,8’i katılmakta, %1,3’ü kararsız, %1,3’ü katılmamakta ve %1,3’ü hiç katılmamaktadırlar.

Mutlu ve Kahraman tarafından, Ankara’da üniversite öğrencileri üzerine 1998-2008 arasında ara ara yapılan araştırmalarında <sup>209</sup> “*Allah var*” şikkı şöyle cevap almıştır:

	Allah Var			
	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
1998	331	87	47	12
2002	363	84	65	15
2007	355	80	74	17
2008	290	85	50	14

Araştırmacı, uygulanan anketin son zamanlarında ortaya çıkan sonuçların yükselip düşmesinin sebebi olarak o zamanda vuku bulan Laikçiler ile İslamcılar arasındaki gerilime, İslam ile terör tartışmasına ve İslam aleyhine söylemlerin gündeme getirilmesi gibi meselelerden kaynaklandığı görüşündedir.

Yine Isparta’da üniversite öğrencileri üzerinde Bener’in yaptığı araştırmada <sup>210</sup> öğrencilerin %75,5’i Allah’ın varlığı inancına hiçbir şüphe duymadan kesinlikle katılıyorlar; %10’u katılıyorlar; %6,3’ü bu konuda fikirleri yok; %0,8’i katılmıyorlar ve %7,4’ü hiç katılmıyorlar.

Yukarıdaki sunulan araştırmalara göre Allah inancı konusunda ortaya çıkan farklarda mekan ve zaman farklılığının büyük bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

207 Kaya, a.g.e., s. 261.

208 Musa Koçar, *Üniversite Gençliğini Dini İnançlar*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta, 2009, s.83.

209 Kayhan Mutlu ve Yavuz Kahraman, “Değişim Yönetimi: Üniversite Öğrencilerinin İnanç Sistemindeki Değişimler”, *Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Manisa, 2012, cilt: 19, sayı: 2, s. 226.

210 Bener, a.g.e., s. 67.

Zamanın değişikliğiyle ilgili Türkiye'de yapılan araştırmalara baktığımızda, yetmişlerden itibaren şuanda yaşadığımız zamana kadar Allah inancının açık bir şekilde tedrici bir artış kazandığı görülebilmektedir. Fırat'ın yaptığı çalışmada inançsızlık oranının %29,5 seviyesinde en yüksek orana sahip olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi Türkiye'nin o zamanlarda dünyada yayılan komünizm dalgasından etkilenmesi ve üniversite öğrencilerinin ideolojik akımlara daha çok kapılmış olmasıdır. Sonrasında Koştaş'ın araştırmasında bu oranın %18' e gerilediğı görülmektedir. Son olarak İstanbul'da yapılan bu çalışmada üniversite öğrencileri arasındaki inançsızlık oranında %13,2'e kadar düşüş kaydedilmiştir.

Mekan ve mekanın yarattığı atmosferin farklılığından bahsederek Türkiye'de yapılan araştırmalar arasında farkı yaratan en belirgin faktör şehirleşme faktörüdür. Dolayısıyla bu çalışmanın ancak İstanbul gibi büyük bir şehir olan Ankara'da yapılmış bir çalışmayla mukayesesi yapılabilir. Bu iki şehirdeki çalışmalara baktığımız zaman Allah'a inancın zamanla yükseldiğini de görüyoruz. Türkiye'nin diğer şehirlerinde yapılan çalışmalarda ise sonuçların Allah inancı bakımından daha olumlu yönde olduğunu görmekteyiz. Nitekim Bayyigit'in Konya'da yaptığı araştırmanın sonuçları Ürdün Üniversitesi örnekleminin sonuçlarına çok benzemektedir.

Amman'da şehirleşme düzeyinin İstanbul'dan daha düşük olmasının yanı sıra Amman'ın farklı kurumlar ve tarihi geçmişi içeren bir şehir olması dindarlık seviyesinin daha yüksek olmasına yardımcı olmuştur.

Ürdün'ün tarihi geçmişi Türkiye'nin tarihiyle ortaklık arz etse de Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti ve Ürdün Krallığı farklı tarihi tecrübeler edinmişlerdir.

Söz konusu iki ülkenin yaşadığı büyük farklılardan bir tanesi dinin devletle ve toplumla olan ilişkisi ve bu kurumlar üzerinde sahip olduğu rol ile alakalıdır. Bu konuda dinin ve din kurumlarının Türkiye'de maruz kaldığı değişimler ve kısıtlamalar, özellikle tek parti döneminde ve daha sonraları da Türkiye'nin yaşadığı askeri darbeler ve artçı etkilerinin sürdüğü dönemlerde dine karşı takınılan tutumların ve uygulamaların bilhassa eğitim ve medya sahalarında günümüze olumsuz yansımaları halen devam etmektedir.

Nitekim dinin ve dini kurumların maruz kaldığı değişmeler halka da yansımıştır. Dini ve dini değerleri öne çıkaran siyasi oluşumların iktidara gelmesiyle birlikte tekrar dine yeniden yönelme konusunda artan bir dönüşümün yaşandığı görülmektedir.

Ürdün’de ise kuruluşundan itibaren dini hayat konusunda yaşanan problemler Türkiye’den farklı olarak gerçekleşmiş ve özellikle kamu sahasında Türkiye’de olduğu kadar gerginlik yaşanmamıştır. Ürdün’deki dinle ilgili sorunlar eğitim ve medyadan ziyade siyasi sorunlar olarak kalmıştır. Dolayısıyla bu sorunlar eğitim ve medya alanlarında halkın dindarlığı önünde engel teşkil etmemiş ve Ürdün halkı bu sorunlardan Türkiye’de olduğu kadar fazla etkilenmemiştir.

Araştırma sonucunda gözlemlenen bir diğer husus da İstanbul Üniversitesi örneğinde bulguların şüpheli inanç oranının Ürdün örneğine göre daha yüksek olmasıdır (%7,5- 1,8). Türkiye’nin Ürdün’e göre daha modern bir ülke olmasının bu farkta önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Nitekim Türkiye’de modernizmin etkisi dogmatik meselelerde dahi şüphecilik ve soruşturmacı anlayışa kapı aralamaktadır.

Son olarak temas etmemiz gereken bir konu da, felsefi görüşlerle Allah’ın varlığını harmanlayan bir inanç türü olan ve öğrenciler arasında nadir rastlanan “deizm”in İstanbul Üniversitesi öğrencilerin arasında önemli bir farkla sonuçlanmasıdır (Ürdün Üniversitesinde sadece 1 kişi (%0,3) kendisini deist olarak belirtirken İstanbul Üniversitesinde bu rakam 34 kişiye (% 5,2) çıkmaktadır). Türkiye’de felsefi fikirlerin tesirinin yaygınlığına büyük bir ihtimalle delalet etmektedir. Özellikle son yüzyılda modernleşmenin etkisiyle birlikte sosyal hayatta tartışmalarını hissettiren deizm akımının<sup>211</sup> Türkiye’de yayılmasına yardımcı olan zemini hazırlanmıştır. Bu zeminin hazırlanmasında özellikle Osmanlı Devleti’nin sonlarında ve Türk Cumhuriyeti’nin başlarında, mucize ve metafizik olaylarını reddeden pozitivizm ve materyalizm fikrini savunan ve yaymaya çaba gösteren aydınlar büyük bir rol oynamıştır<sup>212</sup>. Ayrıca İstanbul Üniversitesi örneği arasında felsefe bölümünün olmaması, bu ankette kendisini deist olarak tanıtan öğrencilerin sahip olduğu bu düşüncelerin felsefe okumaktan kaynaklanmadığı ihtimalini göstermektedir. Ancak araştırmaya konu olan öğrencilerin büyük kısmının halk arasında bir moda biçiminde yayılmış bulunan deizm akımından bilinçli bir inceleme neticesinde olmadan etkilenmiş olduklarını söylemek mümkündür.

---

211 Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009, s. 501.

212 Dorman, a.g.e., ss. 190-191.

### 3.2.2. Kutsal Kitap Olan Kur'an-ı Kerim'in Geçerliliğine İnanç

İslam dinine göre Kur'an-ı Kerim'in dindarlığın ilk ve esas bilgi kaynağı olması tartışmasız bir meseledir. Bu kaynağın Allah tarafından indiğine inanmak kadar, bütün insanlar için ve her çağ için geçerliliğine inanmak da önemlidir. Aksi takdirde Kur'an-ı Kerim'in kendi varlığına inanıp ancak eski çağa ya da belli bir kavim için geçerli olduğunu iddia etmek inancın esasına aykırıdır ve Kur'an-ı Kerim'i indirildiği aslı işlevinden çıkarır.

Bu araştırmada öğrencilere, sadece, Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından indiğini ve bize olduğu gibi ulaştığını sorsaydık öğrencilerin katılım oranı daha fazla olurdu. Ama Kur'an-ı Kerim'in bu çağda geçerliliği konusunda özellikle son yaşadığımız asırda din karşıtı söylemlerin gündemde kalması, şüphelerin daha çok ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bazı kişiler tarafından, Kur'an-ı Kerim "Bizim için inmemiştir ve içerdiği hükümler bize uygun değildir" iddiasında bulunulmuştur. Bu iddiaya göre Kur'an-ı Kerim tarihin müzesine koyulmakta ve ona iman etmek fiilen faydasız olmaktadır.

Bu ve benzeri yaklaşımlar dikkate alınarak üniversite öğrencilerine Kur'an-ı Kerim'in geçerliliği sorulmuştur. Aşağıda verilen tabloda sorunun detayları ve sonuçları sunulmuştur.

**Tablo 63: Örneklemin Kur'an-ı Kerim'in Geçerliliğine Dair İnanç Dağılımı**

Soru: Kur'an-ı Kerimde anlatılanlar her çağ için doğruyu gösterirler ve geçerlidirler	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	367	60	373	93,7
Katılıyorum	124	18,9	21	5,3
Fikrim yok	54	8,2	2	,5
Katılmıyorum	72	11	1	,3
Hiç katılmıyorum	39	5,9	1	,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görüldüğü gibi Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin tamamına yakını verilen ifadeye katılırken %99, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde bu oran %78,9'a ulaşmaktadır. Bu konuda kararsızlık ve katılmama noktasında iki örneklemin oranları arasında da büyük farklar çıkmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in geçerliliği konusunda iki örneklem arasında çıkan fark, Allah inancı konusundaki farktan daha büyüktür. İstanbul Üniversitesi örneğinde çıkan sonucun iki önemli sebebi olabilir. Birincisi Kur'an-ı Kerim'in geçerliliğine inanmak dini hükümlerin

uygulanmasını kabul etmek anlamına gelecektir. Bu durum da dinin insanların gündelik hayatlarına müdahalesinin yani çeşitli kısıtlama ve düzenlemelerin önünü açacaktır. İkincisi ise özellikle Türkiye’de Kur’an-ı Kerim’in geçerliliği ile siyasi ve ideolojik bir ayrışma ve hatta çatışmanın enstürümanı olarak şeriat kavramı arasında kurulan zihni bağdır.

Kur’an-ı Kerim’de yer alan hükümlerin her çağda geçerli olduğu konusunda İslam’ın doğuşundan beri âlimler arasında ittifak olmasına karşı İslam literatüründe ilk defa geçen yüzyılın sonlarında bu fikre karşı çıkanlar olmuştur. Kur’an-ı Kerim’in tarihselliğini, yani içerdiği hükümlerin sadece indirildiği çağda geçerli olup daha sonra geçerliliğini yitirdiği fikrini daha ziyade Batı ülkelerinde eğitim gören Fazlur Rahman, Hasan Hanefi, Muhanimed Arkoun ve R. Garaudy gibi düşünürler öne sürmektedir<sup>213</sup>. Bu fikrin gerek ilim adamları gerekse Müslüman toplumlar tarafından çoğunlukla kabul edilmediği açıktır. Yaşadığımız dönemde, rasyoneliteyi dünyanın merkezi olarak tanımlayan ve insanı yeni kutsallığın esası yapan modernitenin bu konuda da bazı Müslümanların fikir değiştirmesine sebep olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca modernitenin evrimcilik ve yenilik arzusunun ilahiyat sahasındaki söyleminde izleri görünmektedir. Bu durum, özellikle İstanbul üniversiteleri öğrencileri arasında bu fikrin kısmen yayıldığını göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim’in geçerliliğini Koştaş çalışmasında<sup>214</sup> deneklere sormuştur. Alınan cevaplar şöyledir: Örneklemin %64’ü katılırken, %28’i katılmamaktadırlar. Geri kalan öğrencilerin %6’sı kararsız, yani şüpheli bir tutum içinde bulunmaktadırlar ve %2’si ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Kaya’nın yaptığı çalışmada<sup>215</sup> üniversite öğrencilerine “*Kur’an-ı Kerim’in haber verdiği her şey doğrudur*” ifadesine ait fikirleri sorulmuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %79’6’sı kesinlikle katılmakta, %8.9 ‘u katılmakta, %5.9’u kısmen katılmakta, %2’i katılmamakta ve %3.6’sı kesinlikle katılmamaktadır.

Bizim araştırmamızla Koştaş’ın araştırmasını karşılaştırdığımız zaman, önceki soruda gördüğümüz gibi Türkiye’de Allah inancında artış görünmesine paralel olarak Kur’an-ı

---

213 Şevket Kotan, “Kur’anın Tarihselliği Tartışması”, I. Kur’an Sempozyumu (Ekim 2006), İslami İlimler Dergisi Yay., 2007, s.53.

214 Koştaş, a.g.e., s. 40.

215 Kaya, a.g.e., s. 264.

Kerim'e olan inançta da bir artış olduğunu anlıyoruz. Hatta Kur'an-ı Kerim'in geçerliliğinde görünen artış Allah inancında görünen artıştan daha fazladır.

Bu araştırmada Allah'a inanmayanların oranı %13,2 iken, Kur'an-ı Kerim'in geçerliliğine inanmayanların oranı %16,9'dur (%3,7 fark vardır). Ancak Koştaş'ın araştırmasında Allah'a inanmayanların oranı %18 iken, Kur'an-ı Kerim'in geçerliliğine inanmayanların oranı %28'dir (%10 fark vardır).

**Tablo 64: Örneklem Kur'an-ı Kerim'in Geçerliliğine Dair İnanç Mann Whitney-U - Testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Kur'an-ı Kerimde anlatılanlar her çağ için doğruyu gösterirler ve geçerlidirler.	İstanbul	656	4,07	5,00	1,269	,000
	Ürdün	398	4,91	5,00	,359	

İstanbul Üniversitesi ile Ürdün Üniversite öğrencileri arasında bu konudaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit için Mann Whitney-U- Testi kullanılmıştır. Analiz neticesinde Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanlarının ( $x=4,91$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=4.07$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Bu bulgular, daha önce “*İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin, Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre Kur'an-ı Kerim'deki anlatılanların her çağ için geçerli olduğuna İnanç oranı daha düşüktür*” şeklinde ifade ettiğimiz hipotezi doğrulamaktadır.

### 3.2.3. Peygamber İnanç

Vahye dayanan bütün dinler gibi, İslam dininin inanç esaslarından bir tanesi de Allah tarafından gönderilen ve müminlere bütün dini esasları nakleden peygambere inanmaktır. Semavi dinlerde peygambere iman, inancın önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Nitekim hem inanç sistemi hem de ibadet ve davranış sistemleri yani dinin içeriği ancak peygamber ile öğrenilir. Bu bakımından peygamberleri Allah'ın habercisi kabul etmek dini açıdan önemlidir.<sup>216</sup>

Öğrencilerin Hz. Muhammed'e olan inançlarını test etmek için aşağıdaki tabloda yer alan soru sorulmuştur.

<sup>216</sup> Habil Şentürk, *İbadet Psikolojisi, Hz Peygamber Örneği*, İz Yay., İstanbul, 2000, ss. 23-24.

**Tablo 65: Örneklemin Hz. Muhammed'e İnançlarıyla ilgili Dağılımı**

Soru: Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	478	72,7	384	96,5
Katılıyorum	95	14,5	10	2,5
Fikrim yok	39	5,9	2	0,5
Katılmıyorum	17	2,6	0	00
Hiç katılmıyorum	28	4,3	2	0,5
Toplam	657	100,0	398	100,0

“Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir” fikrine katılanlar İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde %87,2 iken bu oran Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde %99'a kadar çıkmaktadır.

Verilen yanıtlarda iki ülkenin arasında dikkate değer bir fark görülmektedir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Ürdün örnekleminin cevaplarında kesinlik oranı yüksek olduğu halde İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin cevaplarındaki düşük oran dikkat çekici bir husustur.

İstanbul Üniversitesi öğrencilerde Hz. Peygambere inanmayanların oranı Allah inancı kısmındaki oran ile paralellik arz etmekle beraber aynı örnekleimde Kur'an-ı Kerim'in geçerliliğine inanmayanlardan daha az olduğu görülmüştür. Bu durum gösteriyor ki İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde dinî aidiyet duygusuyla ilgili inançlar, yükümlülük ve ideolojik çatışmalara neden olabilecek inançlardan daha yüksektir.

Hz Peygambere inanç oranlarının Ürdün Üniversite öğrencilerinde İstanbul Üniversite öğrencilerine göre genel olarak çok daha yüksek çıkmasının ardındaki nedenler konusunda önceki bölümlerde işaret ettiğimiz hususlar burada da geçerlidir.

Bu çalışmadaki soruya yakın bir soru daha önce Koştaş'ın araştırmasında<sup>217</sup> sorulmuş ve araştırmamızdaki İstanbul Üniversitesi örneklemine yakın bir sonuç elde edilmiştir. Ona göre örneklemin %89'u Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmekte, %8'i onu büyük bir insan olarak görmekte, %3'ü ise, böyle bir kimsenin yaşadığından bile emin olmadığını belirtmektedir.

---

217 Koştaş, a.g.e., s. 35.

Bener'in<sup>218</sup> araştırmasında üniversite öğrencilerine “*Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inanıyor, bu konuda hiçbir şüphe duymuyorum*” ifadesine kesinlikle katılıyorum diyenler %75,5, katılıyorum diyenler %0, bu konuda fikri olmayan öğrencilerin oranı %16,2, katılmayanların oranı %0,8 ve hiç katılmayanların oranı da 7,4'tür.

**Tablo 66: Örneklem Hz. Muhammed'e İnanç Mann Whitney-U -Testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.	<i>İstanbul</i>	656	4,48	5,00	1,018	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,94	5,00	,350	

Türk ile Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin arasında bu konudaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U-Testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=4,94$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=4.48$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, tezimizin giriş kısmında belirlediğimiz “*Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre Peygamber Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve son peygamberi olduğuna inançları daha yüksektir*” hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.2.4. Kıyamet İnancı

Allah inancından sonra en önemli inanç esaslarından biri ahiret inancıdır. Ölümden sonra sonsuz bir hayata inanma, hayatı son bulacak olan insana, bu dünyada her zorluğa karşı bir teselli verir ve iyi insan olması için kişiyi motive eder.

Bu hayatta her insan her türlü musibet ve nimet ile karşılaşabilir. Bu musibetlere karşı güçlü bir irade sahibi olmaya ihtiyacı olduğu gibi nimetlere karşı da dengeli ve adaletli bir şekilde davranması gerekmektedir. İnanan insan iradesine hakim olabilir ve şükredebilme davranışına sahip olabilir. Bu durum onun dengeli, zevkle dolu ve stressiz bir hayat yaşayabilmesini sağlayabilir.<sup>219</sup>

<sup>218</sup> Bener, a.g.e., s. 67.

<sup>219</sup> Muhsin Çelebi, *İslam'da Ahiret İnancı ve İnsan Üzerindeki Tesirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 1999, s. 101.

İnsan, kendi içinde “yaşama arzusu” fitratına sahiptir. Bu fitratı tatmin etmek için dini inancında güçlü bir kaynak bulabilmektedir.<sup>220</sup> Dinin, insanın işlediği amelden dolayı vadettiği ödüller ve cezalar insanın hayatında işlevseldir. Kıyamet olgusu da bu açıdan önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda öğrencilere kıyamet günüyle ilgili iki soru sorulmuştur.

**Tablo 67: Örneklemın Kıyamet Günü İnancı Karşılaştırması**

Soru: İnsanlar öldükten sonra kıyamet gününde tekrar dirilecektir.	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	435	66,2	376	94,5
Katılıyorum	98	14,9	14	3,5
Fikrim yok	72	11	6	1,5
Katılmıyorum	22	3,3	2	,5
Hiç katılmıyorum	30	4,6	0	0
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tablo 67’de görüldüğü gibi İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden ahirete inanç konusunda katılanların oranı %81,1, katılmayanların oranı da %7,9’dur. Kararsız olanlar ise %11’dir. Kararsız olanlar inançlarında henüz kesinlik olmadığı için inanmayanlara daha yakın sayılmaktadır.

Ürdün Üniversitesi öğrencilerine gelince öğrencilerin %98’i inanmakta, %0,5’i inanmamakta ve %1,5’i kararsızlık içerisinde.

Daha önce iki ülke arasındaki Allah inancı konusunda oluşan fark, bu soruda da ortaya çıkmıştır. Çünkü Allah ve ahiret inancı birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde.

Koştaş’ın Ankara’da yaptığı araştırmasında<sup>221</sup> benzer bir soru sorulmuştur. Buna göre örneklemın %71’i ahirete inanmakta, %15’i ahirete inanmamaktadır. Kararsızların oranı %11’dir. Örneklemın %3’ü ise soruyu cevapsız bırakmışlardır.

Bener ise Isparta’da yaptığı araştırmada<sup>222</sup> “Ahiret gününe ve öldükten sonra tekrar dirileceğime inanıyor ve bu konuda hiç şüphe duymuyorum” ifadesini üniversite öğrencilerine sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %65,6’sı kesinlikle katılmakta, %19,8’i

220 Hökelekli, a.g.e., 1993, s. 97.

221 Koştaş, a.g.e., s. 41.

222 Bener, a.g.e., s. 67.

katılmakta; %4,6'sının bu konuda fikirleri yok, %11,7'si katılmamakta ve %4,7'si hiç katılmamaktadır.

Kaya<sup>223</sup> Samsun'da yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerine “Ölümden sonra hayat vardır” fikrini sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %80'7'si kesinlikle katılmakta; %8.2 'si katılmakta; %4.8'i kısmen katılmakta; %2.8'i katılmamakta ve %3.5'i kesinlikle katılmamaktadır.

Mutlu ve Kahraman tarafından, Ankara'da yapılan araştırmada<sup>224</sup> “Kıyamet ve Mahşer Vardır” fikrine şöyle cevap alınmıştır:

	Kıyamet ve Mahşer Vardır.			
	evet		Hayır	
	N	%	N	%
1998	331	87	45	12
2002	363	84	65	15
2007	<b>309</b>	<b>70</b>	<b>118</b>	<b>26</b>
2008	<b>250</b>	<b>74</b>	<b>90</b>	<b>26</b>

Koştaş, Mutlu ve Kahraman'ın araştırmalarının sonuçlarını yaptığımız araştırma sonuçları ile mukayese ettiğimiz zaman yine Türkiye'de ahirete olan inancın oranında artış olduğunu gözlemliyoruz. Diğer illerde yapılan araştırmalar ise İstanbul gibi büyük şehir olmadıkları için genelde zaten dindarlık lehine olarak sonuçlanmaktadır. Ancak Bener'in araştırmadaki soruda hiç şüphe duymamak şartı koşulduğu için inanmayanların oranı biraz daha yüksek çıkmıştır.

**Tablo 68: Türkiye-Ürdün Örneklemi Kıyamet Gününe İnanç Mann Whitney-U - Testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
İnsanlar öldükten sonra kıyamet gününde tekrar dirilecektir.	<b>İstanbul</b>	656	4,34	5,00	1,094	,000
	<b>Ürdün</b>	398	4,91	5,00	,366	

İstanbul Üniversitesi ile Ürdün Üniversite öğrencileri arasında bu konudaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U-Testi kullanılmıştır. Analiz neticesinde Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanlarının ( $x=4,91$ ), İstanbul

223 Kaya, a.g.e., s. 261.

224 Mutlu ve Kahraman, a.g.m., s. 226.

Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=4.34$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Yukarıdaki öğrencilere, kıyamet gününe olan inançları hakkında sorular sorulmuştur. Daha detaylı olarak kıyamet gününde ceza ve ödüllendirmeye olan inançları sorulmuştur.

**Tablo 69: Türkiye-Ürdün Örneklemi Cennet ve Cehenneme İnanç Dağılımı**

Soru: Cennet ve cehennem vardır.	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	454	69,1	376	94,5
Katılıyorum	104	15,8	14	3,5
Fikrim yok	55	8,4	6	1,5
Katılmıyorum	20	3	1	,3
Hiç katılmıyorum	24	3,7	1	,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında sonuçların önceki sorunun cevaplarına benzediği, ancak Türk örneğinde inancın lehine azımsanmayacak bir artış görülmektedir.

Esasen bu soruda verilen cevapların önceki soruyla aynı olması ya da arada dikkate almayı gerektirmeyecek kadar küçük bir fark olması beklenir. Çünkü ahirette ceza ve ödüle inanma kıyamete inanmayı içermektedir. Öte yandan toplumda ölümden sonra dirilişe inanıp cehennemin varlığına inanmayan az sayıda insana rastlanabilir. Bu tür insanlar, herkesin cennete gideceğini düşünürler. Ancak insanın ahiret hayatında yeniden dirilişe inanmadan ceza ya da ödülle karşılaşacağını düşünmesi çelişkili ve mantıksızdır. Bundan hareketle son iki soruda ortaya çıkan bulguların, Ürdün Üniversitesi örneğinde hemen hemen aynı olmasına karşın İstanbul Üniversitesi örneğinde az da olsa farklılık arz etmesi ya Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin sorulara daha dikkatli cevaplar verdiğini ya da bu konuda bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan bu durum İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden bazılarının kıyamet günüyle ilgili soruyu tam olarak anlamamış olabilecekleri ihtimalini de akla getirmektedir.

Kaya Samsun'da yaptığı çalışmada<sup>225</sup> üniversite öğrencilerine “*Cennet ve cehennem diye bir şey yoktur*” fikrini sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %5’9’u kesinlikle

225 Kaya, a.g.e., s. 265.

katılmakta; %2.2 ‘si katılmakta; %3.6’sı kısmen katılmakta; %7.2’si katılmamakta ve %81.1’i kesinlikle katılmamaktadırlar.

Mutlu ve Kahraman tarafından, Ankara’da yapılan araştırmalarında<sup>226</sup> sorumuza benzer bir soru sorulmuştur. Alınan cevaplar şoyledir:

	Cennet, Cehennem Vardır.			
	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
1998	329	87	45	12
2002	359	82	55	13
2007	<b>309</b>	<b>70</b>	<b>118</b>	<b>26</b>
2008	<b>250</b>	<b>74</b>	<b>90</b>	<b>26</b>

**Tablo 70: Örneklemin Cennet ve Cehenneme İnançlarıyla ilgili Mann Whitney-U -Testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Cennet ve cehennem vardır.	<i>İstanbul</i>	657	4,43	5,00	1,017	0,00
	<i>Ürdün</i>	398	4,91	5,00	,389	

İstanbul Üniversitesi ile Ürdün Üniversite öğrencileri arasında bu konudaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -Testi kullanılmıştır. Analiz neticesinde Ürdün Üniversitesi’nin öğrencilerinin ortalama puanlarının ( $x=4,91$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=4,43$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Bu sonuç ile önceki sorunun sonucu bu konudaki hipotezimizi desteklemektedir.

Kıyamet günü ile ilgili iki sorunun bulguları, “*İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre âhiret inancı daha düşüktür*” şeklinde daha önceki hipotezimizi doğrulamaktadır.

İnanç bölümünde İstanbul Üniversitesi ile Ürdün Üniversitesi’nin öğrencilerinden elde edilen bulguların bu şekilde çıkmasının altında yatan nedenin iki örneklem arasındaki farklar olduğu düşünülmektedir. Teorik çerçevede iki ülkenin arasında özellikle son yüzyılda modernleşmenin gidişat farkı ve özellikle Türkiye’de eğitim kurumunu olumsuz yönde etkileyen olaylar söz konusu sebeplerden biridir. Modernleşmenin en belirgin özelliklerinden biri boyutuyla hissedilebilen şeyler ve fiziksel olaylara odaklanıp metafiziksel olayları önemsememektir. Bu özellik, metafizikle ilişkili bir insanın kendi toplumunda din olgusuna

226 Mutlu ve Kahraman, a.g.m., s. 226.

karşı çıkmakta ve insanı gücü yettiği kadarıyla maddi isteklerine ve arzularına bağlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla insan, Allah, kutsal kitaplar, cennet ve cehennem gibi gaip ile ilgili şeyleri inkar etmektedir. Ayrıca Türkiye'de yavaş yavaş toparlanan din eğitiminin yakın zamana kadar gördüğü sıkıntıların şimdiki nesil üzerinde hala etkileri vardır ve bu olgudan kurtulmak kolay olmamaktadır. Dini bilgi boyutu diğer dini boyutları etkilediği gibi dini bilgi zayıflığı öğrencilerin inançlarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Sonuç olarak iki örneklemin arasındaki dindarlık olgusunda ortaya çıkan bu farkların sebeplerinin bahsettiğimiz şartlardan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

### 3.3. Araştırmanın İbadet Boyutu ile İlgili Bulguları

#### 3.3.1. İbadet- İnanç İlişkisi

İnançlar dindarlığın zeminini teşkil etmekle birlikte ibadetler kişinin dindarlığını davranışsal boyutta göstermektedir. Nitekim salt inanç dinin buyruklarını karşılamakta yetersizdir. Bu anlamda ibadetler, inançların canlılığının korunması ve arttırmasında esas ve önemli bir rol oynamaktadır. Bunun için sosyologlar, ibadetsiz bir dinin varlığını sürdürebileceğine kuşkuyla bakmaktadırlar.<sup>227</sup>

Buna göre öğrencilerin ibadetlerini yerine getirme oranları ya da şekillerini ortaya çıkartmadan önce öğrencilerin ibadet konusuna bakışlarını ve kendi hayatlarında ibadete inanç düzeylerini ortaya çıkartmak amaçlanmıştır. Bunun için öğrencilere ibadetin cennete girebilmek için gerekli olup olmadığı sorulmuştur.

**Tablo 71: Örneklemin İbadetin Gerekliliğine Olan İnançlarıyla İlgili Dağılımı**

Soru: İbadet etmemize gerek yok; kalbimizdeki iman veya kalbimizin temizliği bize yeter.	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	45	6,8	11	2,8
Katılıyorum	84	12,8	25	6,3
Fikrim yok	100	15,2	49	12,3
Katılmıyorum	174	26,5	127	31,9
Hiç katılmıyorum	254	38,7	186	46,7
Toplam	657	100,0	398	100,0

227 Günay, a.g.e., 2000, s.226.

Tablo 71’de verilen ifadeye katılmama oranı İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde %65,2 iken bu oran Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde %78,6’ya yükselmektedir. Yani öğrencilerin büyük kısmı verilen ifadeye inanmamaktadırlar. Ancak verilen ifadeye katılan öğrencilerin oranı özellikle İstanbul Üniversitesi örneğinde düşük değildir. Zaten Allah, ahiret ve ahiretteki cezaya inanma oranının düşmesi doğal olarak ibadetin gerekliliğine olan inancı da etkiler. Öte yandan bütünüyle aynı oranların yansımaları da beklenemez. Çünkü toplumda Allah ya da ahiret inancına sahip olduğu halde ibadetin gerekli olduğunu düşünmeyip yalnızca kalp temizliğine önem veren insanlara rastlanabilir.

Koştaş’ın araştırmasında<sup>228</sup> “*İbadet etmesek de kalbimizdeki iman bize yeter*” fikrini tamamiyle doğru bulanların oranı %21, kısmen doğru bulanlar %12, tamamiyle yanlış bulanlar %55, kısmen yanlış bulanlar %10 ve cevap vermeyenlerin oranı %2’dir.

Koştaş’ın araştırma sonuçları bu araştırmadaki Türk örnekleme sonuçlarına çok yakın çıkmıştır. Buna göre üniversite gençlerinde inanç ve ibadet konularında ilerleme görülürken, din anlayışlarında da modernleşmenin etkisi fark edilmiştir.

İbadet ve kalp temizliği ile ilgili sorduğumuz soru Kahramanmaraş ve Kocaeli şehirlerindeki üniversite öğrencileri üzerine araştırma yapan Kirman tarafından da <sup>229</sup> sorulmuştur. Bu araştırmaya göre öğrencilerin %24,4’ü verilen ifadeye kesinlikle katılmakta, %31,1’i kısmen katılırken, %21,8’i katılmadığını, 12,6’si de kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Örneklemin % 10,1’i ise bu konuda herhangi bir fikir belirtmemiştir. Buna göre kalbin temizliğinin yanında ibadet etmeyi şart gören öğrencilerin oranı %34,4’tür. İbadetin önemli olmadığını ifade eden öğrencilerin oranı ise %55,5’i oluşturmaktadır.

**Tablo 72: Türkiye-Ürdün Örneklemleri İbadetin Gerekliliğine İnanç Mann Whitney-U-Testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
İbadet etmemize gerek yok; kalbimizdeki iman veya kalbimizin temizliği bize yeter.	İstanbul	657	2,22	5,00	1,271	,000
	Ürdün	398	1,86	5,00	1,036	

228 Koştaş, a.g.e., s. 52.

229 Mehmet Kirman, *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Karahan Yay., Adana, 2005, s. 129.

Türk ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında bu konudaki farkı gösteren Mann Whitney-U -Testi kullanılmıştır. Görünen sonuca göre yukarıda verilen ifadeye katılımda İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanları ( $x=2,22$ ) Ürdün Üniversite öğrencilerinin puanlarından ( $x=1,86$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Buna göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri ibadetleri daha fazla gerekli bulmaktadırlar.

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre ibadetlerin yapılması gerekliliğine dair inançları daha yüksektir*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.3.2. Namaz Kılma

Müslümanlara göre namaz, yaratıcı ile kurulan tabiatüstü ilişkinin belli söz ve davranış kalıpları çerçevesinde şekillendirilmesi, insanın yaratıcıya olan samimiyetini, bağlılığını, yakınlığını, sevgisini, saygısını, şükran ve minnettarlığını ifade etmek için uyguladığı belli bir fiziksel ibadet tecrübesidir<sup>230</sup>.

Namaz kılma bütün peygamberler tarafından yapılan bir ibadettir<sup>231</sup> ve İslam dinine göre en önemli ibadettir. Onun önemi, zikir, Kur'an okuma, dua etme, huşu gibi çeşitli ibadetleri bir arada içeren ve sıklık olarak en fazla tekrarlanan bir ibadet olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla namaz kılmak, kul ile Allah arasındaki ilişkiyi canlı tutmaktadır. Namaz kılmak için şart olarak abdest almak (temizlenmek) ve namaz esnasında hareket etmek de sağlık ile namaz arasında ilişkilendirilir.

Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla ifade olunduğu üzere namaz Allah tarafından yerine getirmemiz istenen en başlıca ibadettir. Hz. Peygamber efendimiz namazı “Dinin direği” diye niteleyerek onu yıkan kişi dini yıkmış olur ifadesinde bulunmuştur. Namaz kılmak bireyin sorumluluk hissini kuvvetlendirir ve bütün olumsuz kişilik özelliklerini düzelterek kişiyi, güzel karakter sahibi ve toplum için faydalı birisi yapmaktadır<sup>232</sup>. Namaz ibadetinin gündelik

230 Kasapoğlu, a.g.e., ss.11,12.

231 Metin Yiğit, “Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011, Cilt: 47, Sayı: 1, s. 30.

232 Mustafa Geredeli, *Namazın sosyo – Psikolojik Tahlihi ve Kişilik Gelişimine Etkisi*, Yüksek lisans tezi, Selçuk üniversitesi, Konya, 2008, s. 104.

işler dediğimiz beşeri yaşantıya da tesiri büyüktür. Birey tarafından yerine getirilen namazın her gün en azından beş kez kılması Allah'ın emrine boyun eğmek kabilinden olduğu için, teorik olarak, namazın dışındaki yaşantısında da Allah'a itaat etmeye da yardımcı olmaktadır<sup>233</sup>.

Müslüman toplumunda namaz kılan bir insan dindar ya da muhafazakâr olarak nitelendirilir. Dolayısıyla namaz kılmak, diğer ibadetlerden ayrı olarak dindarlığın simgesine haiz olmuş önemli ibadetlerden biridir.

Aşağıdaki tabloda İstanbul Üniversitesi ve Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin namaz kılma sıklığı ele alınmaktadır:

**Tablo 73: Örneklemın Namaz Kılma Dağılımı**

Soru: Namaz kılma ile ilgili durumunuz nedir?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her gün kılıyorum	189	28,8	231	58
Bazen kılıyorum	94	14,3	93	23,4
Ara sıra kılıyorum	30	4,6	48	12,1
Sadece Cuma ve Bayram namazını kılıyorum	153	23,1	11	2,8
Hiç Kılmıyorum	191	29,1	15	3,8
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görüldüğü gibi iki örneklem arasındaki farklar çok yüksek çıkmıştır. Türkiye'de ara sıra olsa da günlük namaz kılanların oranı 47,7 iken bu oran Ürdün örneğinde 93,5'e çıkmaktadır.

Sonuçta dikkat çeken bir husus ortaya çıkmıştır. Bu husus, sadece Cuma ve Bayram namazlarını kılma alışkanlığıdır. Sadece bu namazların kılınmasıyla ilgili oranlar, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde %23,1 iken Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde bu oran %2,8'e düşmektedir. Bu durum gösteriyor ki sadece Cuma namazı ya da Bayram namazına gitmenin Türk toplumunda kökleşmiş bir yeri olup ve bu alışkanlık Ürdün'de çok nadir rastlanmıştır. Bu da Türk toplumunda Bayram ve Cuma namazlarında ibadetten ziyade geleneğin daha ağır bastığını göstermektedir.

İnanç boyutuyla ilgili soruların hepsinde Ürdün Üniversitesi öğrencilerine lehine anlamlı bir fark görülmektedir. İki örnekte ortaya çıkan farkların sebeplerine daha önce

<sup>233</sup> Kasapoğlu, a.g.e., ss. 21,22.

inanç boyutunda değinmiştik. Mahalle baskısının iki örnekleme de etkisi olabileceğini ancak İstanbul'un yaşam tarzı Amman'a göre daha modern olduğunu göz önünde bulundurarak söz konusu baskının Ürdün Üniversitesi öğrencilerine etkisinin daha fazla olduğu düşünüyoruz.

Koştaş'ın çalışmasına<sup>234</sup> göre her gün beş vakit namaz kılanların oranı %6.2'dir. Farz namazların bazılarını kılanların oranı %4.'dür. Ara sıra namaz kılanların oranı %5'tir. Örneklemin %12'si Sadece Cuma, %17'si sadece Bayram namazlarını kılmaktadır. Hiç namaz kılmayanların oranı %48'dir. Her hangi bir şekilde cevap vermemiş olanlar da buna ilave edildiğinde, örneklemin %55'i namaz kılmamaktadır.

Koştaş'ın araştırmasında, daha önce inanç konusunda oluşan farklar namaz kılma konusunda da görülmektedir. Koştaş'ın araştırması büyük şehirde gerçekleştiği için bizim araştırmamızla mukayeseye imkan vermektedir ve aradaki zaman farkı önemli ölçüde açıklanabilir. Bu araştırma ile mukayese yapıldığı zaman Türkiye'de inanç düzeylerinin yükselmesine paralel olarak pratik düzeyde de yükseldiği anlaşılmaktadır.

Bayyigit 1988 ve 2001 senelerinde yapmış olduğu iki aşamalı araştırmasında,<sup>235</sup> namaz kılmakla ilgili oldukça ayrıntılı bir soru sormuştur. Söz konusu araştırmada sırayla her iki senede çıkan cevaplara göre düzenli olarak namaz kılanların oranları (%27,9-%30,8); bazen kılanların oranları (%43,9-%42,5), cevapsız bırakanlar da katılırsa hiç namaz kılmayanların oranları (%28.2-%26.6) 'dır. Bayyigit'in çalışması Konya ilinde olduğu için namaz kılanların oranları İstanbul örneklemine göre daha olumlu yönde farklı çıkmıştır.

Isparta'da Bener'in yaptığı araştırmada<sup>236</sup> üniversite öğrencilerine “*Beş vakit namazımı düzenli olarak kılıyorum*” ifadesini sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %24,4'ü kesinlikle katılıyorlar, %4,7'si katılıyorlar, %51,8'i katılmıyorlar ve %19,1'i hiç katılmıyorlar.

Dini hayatı araştıran Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi “SEKAM”ın<sup>237</sup> Türkiye'nin çeşitli yaş ve meslek grubuna mensup gençleri araştıran bir çalışmasına göre namaz kılma durumuyla ilgili katılımcıların %24,3'ü düzenli olarak beş vakit namaz kıldığını ifade ederken, %49,6'sı ise ara sıra da olsa namaz ibadetini

234 Koştaş, a.g.e., s. 54.

235 Bayyigit, a.g.e., 2011, s. 113.

236 Bener, a.g.e., s. 67.

237 Vatandaş ve Diğerleri, a.g.e., 2013, ss. 339-341.

gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Buna karşın %26,2'lik bir oran ise hiçbir şekilde namaz kılmadığını ifade etmiştir. Cuma namazıyla ilgili alınan cevaplara göre genç erkeklerin %56,6'sının düzenli olarak Cuma namazı kıldıkları tespit edilmiştir. Ara sıra sıklığında Cuma namazı kılanların oranı ise %30,6'dır. Cuma namazını hiç kılmayanların oranı %12,9'dur ve son derece düşüktür.

SEKAM'ın çalışmasının bizim çalışmamızdan yer, yaş ve meslek olarak farklı olması sebebiyle farklı sonuçlara ulaşmış olması doğaldır.

**Tablo 74: Türkiye-Ürdün Örneklemi Namaz Kılma Mann Whitney-U -Testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Namaz kılma ile ilgili durumunuz nedir?	<i>İstanbul</i>	657	2,90	2,00	1,638	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,29	5,00	1,033	

Türk ile Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin arasında namaz kılma konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -Testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,29$ ), İstanbul öğrencilerin puanlarından ( $x=2.90$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

### 3.3.3. Cemaatle Namaz Kılmak

İslam dininde namaz ibadeti, hem önemli bir sosyal kurum olan (cami ve mescit) hem de belli bir mekan ve zamanda sürekli toplanan sosyal grup (cemaat) niteliği gösteren bir özellik de kazanmaktadır.<sup>238</sup> Bu ibadetle ilgili en önemli kurumlardan olan camiler Müslüman toplumlarında ibadet yeri olmakla birlikte ilmi ve sosyal çeşitli aktivitelerin merkezi olmuştur. Cemaat namazından önce ya da sonraki vaaz hutbe ve ilmi dersler gibi Müslümanların bilinç, tezkiye ve ilmi seviyelerini yükseltmede büyük rol oynamıştır.

Üniversite öğrencilerinin cemaatle namaz kılma sıklıklarını tespit etmek için aşağıdaki tabloda yer alan soru sorulmuştur:

<sup>238</sup> Zeki Arslantürk, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009, s. 179.

**Tablo 75: Türkiye-Ürdün Örneklemi Cemaatle Namaz Kılma Dağılımı**

Soru: Evde ya da camide cemaatle namaz kılar mısınız?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	35	5,3	60	15,1
Çoğu zaman	89	13,5	91	22,9
Fikrim yok	15	2,3	8	2
Bazen	354	53,9	160	40,2
Hiçbir zaman	164	25,5	79	19,8
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi cemaatle namaz kılma sıklıklarının namaz kılma sıklıklarından daha az olması beklenen bir sonuçtur. Çünkü namazı camide kılma farz değil sünnettir. Ayrıca bu soruyla asıl muhatap olan erkeklerdir. Dolayısıyla örneklemin yarısı olan hanımlar için namazı cemaat olarak kılmaları erkeklere göre ikinci sırada yer almaktadır. Zira sünnete göre hanımların namazlarını evde kılmaları daha evladır. Bunun yanında Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin bulguları, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre önceki soruda olduğu gibi açık bir şekilde daha fazladır.

Modernleşmenin belirgin özelliklerinden bir tanesi bireyseldir. Bireysellik, toplu olarak yapılan olguların, topluluğunu bozarak bireysel olarak yapılmasını şeklinde etkilemektedir. Namaz ibadeti bu yönde etkilemiş durumda görülmektedir.

**Tablo 76: Türkiye-Ürdün Örneklemi Cemaatle Namaz Kılma Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Evde ya da camide cemaatle namaz kılar mısınız?	İstanbul	657	2,20	2,00	1,119	,000
	Ürdün	398	2,73	2,00	1,400	

Araştırmamızda İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencilerin arasında cemaatle namaz kılma konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -testi uygulanmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=2,73$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=2,20$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Namaz kılmakla ilgili geçen iki sorunun bulguları, daha önce “Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre beş vakit namazın kılınması hususunda hassasiyetleri daha yüksektir ve namazların cemaatle kılınma sıklığı daha fazladır” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.3.4. Oruç Tutmak

İslam dininde bedenle yapılan bu ibadet sene boyunca sadece Ramazan ayının tamamında farz olarak yapılmaktadır. Hemen hemen bütün dinlerde değişik şekil, zaman, mahiyet ve gayetle oruç ya da oruca benzer bir ibadete rastlamak mümkündür<sup>239</sup>.

Müslümanlar için özel kabul edilen Ramazan ayında bütün ibadetler ve özellikle oruç ibadetinin yapılması, dinden ve toplumdan kaynaklanan baskılar ve teşvikler doğrultusunda diğer ibadetlerin yerine getirilmesinde de artış göstermektedir.

Bu ortamda oruç ibadeti diğer ibadetlerden daha fazla toplumsal ve manevi destek bulmaktadır. Buna göre oruç ibadeti diğer ibadetlere göre en fazla yerine getirilen ibadet olarak tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin oruç tutma durumunu öğrenmek için şu tablodaki soru sorulmuştur.

**Tablo 77: Türkiye-Ürdün Örneklemeleri Oruç Tutma Dağılımı**

Soru: Şer'î bir durum (hastalık, yolculuk vs.) olmadığında Ramazan oruçlarını tutar mısınız?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	395	60,1	331	83,2
Çoğu zaman	103	15,7	36	9
Fikrim yok	7	1,1	5	1,3
Bazen	83	12,6	16	4
Hiçbir zaman	69	10,5	10	2,5
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Ürdünlü üniversite öğrencileri İstanbul Üniversitesi'nin öğrencilerine göre oruç konusunda daha olumlu yönde sonuç vermektedirler. Sonuçların bu şekilde çıkması, Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin inançlarının daha kuvvetli olmasından kaynaklanmaktadır. Tabii ki iki ülkenin arasındaki inanç boyutunda bahsettiğimiz dindarlığa etki eden faktörlerin farklılaşması, ibadetlerin farklılaşmasında da rol oynamaktadır. Buna ilaveten oruç tutmak konusunda şöyle bir sebep de vardır ki genel olarak Ürdün halkı, Ramazan ayında gündüz vakitlerinde açıktan yemek yiyip içen hiç kimseye hoşgörü göstermemektedir. Bu durum sadece halkın hoşgörüsüyle ilgili değildir. Ürdün yasaları gereğince, Ramazan ayında gündüz vakitlerinde açıktan yiyip içmeye teşebbüste

239 Veysel Uysal, *Psiko-sosyal Açıdan Oruç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 3.

bulunan kimseye hapis cezası ya da para yaptırımını uygulanmaktadır<sup>240</sup>. Dolayısıyla, hem toplum baskısının hem de ceza yaptırımının Ürdün’de oruç tutma oranını yükseltmede etkili eden faktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki bulgulara göre oruç tutma oranları namaz kılma oranlarından açık bir şekilde daha fazladır. Uysal, Marmara Üniversitesi öğrencileri üzerine yaptığı çalışmasında<sup>241</sup> “*Siz oruç tutuyor musunuz*” sorusunu sormuştur. Alınan cevaplara göre oruç tutanların oranı %55.8, bazen oruç tutanların oranı da %24.9 ve hiç oruç tutmayanların oranı %19.3’tür.

1988 ve 2001 senelerinde Konya’da Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerinde araştırma yapan Bayyığit çalışmasında<sup>242</sup> Ramazan orucuyla ilgili farklı bir şekilde soru yönelmiştir. Sonuçları birinci aşama-ikinci aşama sırasıyla şöyledir: Ramazan’ın tamamında oruç tutan öğrencilerin oranı %66,9-%79,5’tir. Ramazan’ın çoğunu oruç tutarak geçiren öğrencilerin oranı %15,8-%10,9’dur. Ramazan’da ara sıra tutanların oranı %10,3-%4,5’tir. Ramazan’da hiç oruç tutmayanlar %5, 9-%4,6’dır. Cevapsız bırakanlar ise %1,1-0,5’tir.

Koştaş’ın yaptığı araştırmada<sup>243</sup> öğrencilerin %9.8’i ramazan ayının tamamında oruç tutmakta, %31’i engel olmadığı zamanlarda tutmakta, %29’u da ramazanın ayının bazı günlerinde oruç tutmaktadır. Hiç oruç tutmadığını bildirenlerin oranı ise %21.9 cevapsız bırakan öğrencilerin oranı ise %8.7’dir.

---

240 “1960” senesinde çıkan ve hala yürürlükte olan kanununun 274’üncü maddesine göre Ramazan ayında gündüz vakitlerinde açıktan yiyip içmekten yakalanan kimse bir aya kadar hapis cezası ya da 15 Dinara (21 Amerikan doları) kadar para cezasına çarptırılır. Ayrıca Ürdün İçişleri Bakanlığı her Ramazan ayından önce, Ürdün’deki bütün lokantalara, yiyecek ve içecek tesislerine yönelik Ramazan günlerinde akşam ezanından önce yeme ve içme hizmetini sonlandırmalarına ilişkin bir duyuru yapmaktadır.

<http://alrai.com/article/10440373/%D8%A3%D8%A8%D9%88%D8%A7%D8%A8/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D8%A7%D9%87%D8%B1%D8%A9->

[%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B7%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D8%A4%D8%B0-](#)

[%D9%84%D9%84%D9%85%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1-%D9%85%D8%AE%D8%A7%D9%84-](#)

[%D9%84%D9%84%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86](#)

Erişim Tarihi 13-02-20019

241 Veysel Uysa, a.g.e., s. 59.

242 Bayyığit, a.g.e., 2011,s. 120.

243 Koştaş, a.g.e., s. 58.

Bener'in Isparta'da yaptığı araştırmada<sup>244</sup> “*Orucumu aksatmadan tutarım*” ifadesi üniversite öğrencilerine sorulmuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %28,3'ü kesinlikle katılmıştır, %48,1'i katılmamıştır; %4,6'sı katılmamıştır ve %19,1,i hiç katılmamıştır.

SEKAM'ın araştırmasına göre<sup>245</sup> oruç ibadetinin (%85,1) düzenli olarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Hiç oruç tutmayanların oranı son derece düşüktür (%2,7). Ara sıra oruç tutanların oranı ise %12,2'dir.

Zaman, mekan, bireyin yaşı ve meslek farkı, yukarıda işaret ettiğimiz araştırmaların sonuçlarını farklı kılmaktadır. Uysal ve Koştaş'ın araştırma sonuçları ile bizim araştırmamızın sonuçlarını mukayese ettiğimizde dindarlık seviyesinin Türkiye'de yükseldiğini de söyleyebiliriz.

**Tablo 78: Türkiye-Ürdün Örneklemi Oruç Tutma Mann Whitney-U -Testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Şer'î bir durum (hastalık, yolculuk vs.) olmadığında Ramazan oruçlarını tutar mısınız?	İstanbul	657	4,02	5,00	1,437	,000
	Ürdün	398	4,66	5,00	,890	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında oruç tutma konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -Testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin ramazan orucunu tutma sıklıklarını gösteren puanlarının ( $x=4,66$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=4,02$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesinin öğrencileri İstanbul Üniversitesinin öğrencilerine göre Ramazan orucunu daha sık tutmaktadırlar*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.3.5. Sadaka Vermek

İslam'da ibadetler hayatın bütün yönlerini kapsayacak şekilde çeşitlilik arz etmektedir. İbadetlerin bazıları beden ile yapılırken bazıları mal ile yapılır ve bazıları da hem

244 Bener, a.g.e., s. 67.

245 Vatandaş ve Diğerleri, a.g.e., 2013, s. 343.

beden ile hem mal ile yapılmaktadır. Mal ile yapılan ibadetlerin, zenginlerin üstüne belli mal miktarıyla yapılan zekat ibadetlerin başında gelmektedir. Ama bunun dışında insan zengin olmasa da mali yardımda bulunmasına İslam dini teşvik etmiştir. Bu ibadetin sosyal dayanışmada ve toplumun fertlerinin birbirinin eksiklerini tamamlamasında toplumda çok esas bir görevi vardır. Ayrıca psikolojik olarak sadaka vermek, ihtiyacı olan insanlarla empati kurmayı öğretmek insanın kişiliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Zekat ve sadaka vermeyi meşrulaştıran İslam dininin ekonomik sistemi, Marksizm ile kapitalizmin arasında dengeli bir sistem olmuştur.

Daha önce yapılan araştırmaların çoğunda sadakadan ziyade zekât sorulmuştur. Ancak öğrenciler genel olarak zengin olmadıkları için ve harçlıklarını ailelerinden aldıkları için bu araştırmada sadakayı sormak daha uygun bulunmuştur. Buna göre üniversite öğrencilerine tablodaki sorular sorulmuştur:

**Tablo 79: Türkiye-Ürdün Örneklemi Sadaka Verme Dağılımı**

Soru: Muhtaçlara sadaka verir misiniz?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	72	11	80	20,1
Çoğu zaman	229	34,9	158	39,7
Fikrim yok	21	3,2	20	5
Bazen	302	46	132	33,2
Hiçbir zaman	33	5	8	2
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere örneklemin çoğunun sadaka verme konusunda olumlu bir tutum içinde oldukları gözükmektedir. Yukarıdaki tabloda iki örneklem arasında farkı gösteren en önemli şıkkı “hiçbir zaman” şıkkıdır. Hiçbir zaman sadaka vermeyenlerin oranı İstanbul Üniversitesi’nde (%5) Ürdün Üniversitesi’nden daha fazladır. Esasen daha önce geçen ibadetler ve inançlar konusunda Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin tutumları genellikle daha olumludur. Dolayısıyla bu genel durum sadaka verme konusuna da yansımış gözükmektedir. Ancak burada iki örneklemin arasındaki sonucun farklılaşmasına etki eden bir başka faktör daha vardır. Buna göre Türkiye’deki yaşam seviyesi Ürdün’e göre yüksektir. Ayrıca Türkiye’de yardımlaşma kurumları sayıca daha çoktur ve ülke genelinde yaygın ve bürokratik yöntemlerle yardım organizasyonu gerçekleştirilmektedir. Ürdün’de ise fakirlik ve işsizlik daha fazladır. Ürdün, dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkelerinden biri sayılmaktadır. Sadece Filistinliler, bazı sayımlara göre halkın yarısından fazlasını teşkil

etmektedirler. Ürdün'deki Filistinlilerin kampları yoksulluğun odak noktalarını teşkil etmektedir. Ürdün'de mali yardım toplama halk bazında daha yaygındır. Ürdün'de fakirlik oranının yüksek olması ve yardımlaşmanın halk bazında daha yoğun görülmesi sadakanın yaygınlaşmasında önemli bir faktördür.

**Tablo 80: Türkiye-Ürdün Örneklemi Sadaka Vermek ile İlgili Mann Whitney-U - testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Muhtaçlara sadaka verir misiniz?	<i>İstanbul</i>	657	3,00	4,00	1,204	,000
	<i>Ürdün</i>	398	3,42	2,00	1,197	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında sadaka verme konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -Testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=3,42$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=3,00$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesinin öğrencileri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha sık sadaka vermektedirler*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.3.6. Dua Etmek

Dua, ibadet eden (insan) ile ibadet edilen (Allah) arasında bir iletişim aracını temsil eden bir ibadettir.<sup>246</sup> Dua ibadeti, aşağı yukarı bütün dinlerde güçlü etkisi olan bir vasıttır. Diğer dinler gibi, İslam dininde çoğu işlere duayla başlayıp, duayla bitirmek halk tarafından güzel bir alışkanlık haline gelmiş bir ibadettir<sup>247</sup>.

İslam dininde dua etmenin, ibadetin özünü teşkil ettiğini Hz. Muhammed beyan etmiştir. Dua ile ibadet birbiri içine geçmiş olmuş, birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütün gibidir<sup>248</sup>.

246. Hökelekli, a.g.e., 1993, s. 212

247 Osman Cilâci, *Psiko –sosyal Açısından İlahi Dinlerde Dualar*, Arı Yay., Konya, 1982, s. 28.

248 Cilâci, a.g.e., s. 27.

Dua etmenin en temel sebebi insanın dünya ve ahiret ile ilgili muhtelif ihtiyaçlarıdır. Bu ihtiyaçların yönü her zaman Allah'a doğru olmaktadır. Çünkü insan kendisinden daha güçlü bir varlığa yönelip yakarmaya son derece muhtaç bir varlıktır. Bir kısmı sosyal meselelerden ya da psikolojik durumlardan, bir kısmı ise inanç gereği ya da başka sebeplerden kaynaklanıyor olsa da her birey mutlaka muayyen bir güdü nedeniyle dua etme ihtiyacı duyar. Dolayısıyla dua, insan söz konusu olduğunda onun doğasında yer alan, tabii bir taleptir<sup>249</sup>.

Bir insan müşkül durumda ya da umut ettiği şeyler hususunda Allah'a dua ederse beklentilerini Allah'a yöneltmiş olmaktadır. Ancak bazı kimseler ise yalnız çok sıkıntılı durumlara düştüklerinde ya da büyük bir beklenti ve umut içinde olduklarında Allah'a dua ederler. Bir insan, sadece sıkıntılı durumda ya da dünyevi bir işte umutlandığı zaman değil de, her durumda, her zaman ve hem dünyevi işler için hem de uhrevi işler için Allah'a yönelip dua ettiği zaman bu kişinin Allah ile arası çok sağlam olmaktadır. "Dua ibadetin özüdür" hadisi bu anlama gelmektedir.

Hem Türk hem de Ürdün toplumunda, yemek, içmek ve giyinmek gibi en ufak eylemden, nikah gibi büyük eylemlere kadar dua ile bürünmek toplumun dindarlığının önemli tezahürlerinden birisini temsil etmektedir.

Buna göre üniversite öğrencilerine günlük olarak dua etme sıklıkları sorulmuştur.

**Tablo 81: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dua Etme Dağılımı**

Soru: Ne sıklıkla dua edersin?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	244	37,1	271	68,1
Çoğu zaman	253	38,5	97	24,4
Fikrim yok	13	2	3	,8
Bazen	115	17,5	24	6
Hiçbir zaman	32	4,9	3	,8
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi her iki örnekte öğrencilerin çoğu dua ibadetini yapmaktadırlar. Bu sonuç beklenen bir sonuçtur. Dua sadece uhrevi amaçlar için değil, dünyevi amaçlar için de olmaktadır. Bu ibadetin dünya ile taalluku olduğu için hiçbir zaman

249 Mustafa Doğan, *Dua İman İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006, s.5.

dua etmememe sıklığına bakarsak diğer ibadetlere göre daha az olduğunu görürüz. Nitekim insan elhamdülillah dediği zaman da dua etmiş olur.

Dua ibadetinin sıklığı diğer ibadetlerin yapılmasıyla özellikle namaz kılmakla sıkı bir bağlantı içindedir; çünkü namaz hem kendi içinde hem de sonrasında dua içerir. Dolayısıyla namaz kılan kişinin dua etme sıklığı doğal olarak daha fazla olur. Bundan dolayı Ürdün örnekleminde dini ibadetlerde özellikle de namaz kılma sıklığına bağlı olarak dua etme oranı daha fazla görülmektedir.

Dua etmek ile ilgili olarak araştırmamızda İstanbul Üniversitesi öğrencileriyle ilgili elde ettiğimiz sonuçlara paralel olarak Koştaş<sup>250</sup> yakın bir sonuca varmıştır. Ona göre örneklemin %91.49'u türlü sebeplerle dua etmektedir. Sıkıntılı anlarında dua edenlerin oranı %31.06'dır. Sık sık dua edenler ise %44.45'tir. Dua etmediğini bildirenler ise 4.65'tir. Cevapsız bırakanların oranı ise %3.87'dir.

Bener'in Isparta'da yaptığı araştırmada<sup>251</sup> "*Dua hayatımda önemli bir yere sahiptir*" ifadesini üniversite öğrencilerine sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %28,3'ü kesinlikle katılıyorlar, %48,1'i katılıyorlar; %4,6'sı katılmıyorlar ve %19,1'i hiç katılmıyorlar. Sorunun şekli sonuçlarını çok daha farklı yapmıştır.

SEKAM'ın araştırmasında<sup>252</sup> katılımcı gençler yüksek bir oranda düzenli bir şekilde dua etmektedir (%71,2). Ara sıra dua edenlerin oranı (%27.8) 'tir. Hiç dua etmeyenlerin oranı ise %1'dir.

**Tablo 82: Türkiye-Ürdün Örneklemleri Dua Etme Mann Whitney-U –Testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Ne sıklıkla dua edersiniz?	<i>İstanbul</i>	657	3,85	4,00	1,229	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,53	5,00	,847	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında dua etme konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -Testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=4,53$ ), İstanbul Üniversitesi

250 Koştaş, a.g.e., s. 63.

251 Bener, a.g.e., s. 67.

252 Vatandaş ve Diğerleri, a.g.e., 2013, s. 345.

öğrencilerinin puanlarından ( $x=3,85$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “Ürdün Üniversitesi öğrencileri, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha sık dua etmektedirler” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.4. Araştırmanın Dini Duygusal Boyutu ile İlgili Bulguları

#### 3.4.1. Din ve Anlam Arayışı

İnsanın kendi hayatını ve hayatın içindeki varlığı anlamlandırması, insanı diğer canlılardan ayırt eden ayrılmaz bir varoluşsal özelliğidir. Anlam ve anlamlandırma ihtiyacı, antropolojik verilere göre etkisini eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de hissettirmeye devam etmektedir<sup>253</sup>.

Bazı araştırmalara göre bir anlam ve amaç bulma ya da anlamlı bir hayat felsefesi geliştirme, insanın ilk hedefleri arasında yer almaktadır<sup>254</sup>.

Bu konuda din, insanın varoluşsal sorunlarına karşı sunduğu tatminkâr cevaplarla anlam ihtiyacını karşılayabilecek eşsiz bir sistemdir<sup>255</sup>.

Üniversite öğrencilerinin, hayatta aradıkları anlam ve onların hayatları için bir gaye olarak benimsedikleri şey din midir ya da başka şey midir? Bunu öğrenmek için öğrencilere aşağıdaki tablodaki şu soru sorulmuştur.

**Tablo 83: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dinin Hayata Gaye ve Anlam Kazandırma Dağılımı**

Soru: Dine bağlılık, insanın hayatına başka yoldan elde edemeyeceği bir gaye ve anlam kazandırır	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	270	41,1	218	54,8
Katılıyorum	192	29,2	128	32,2
Fikrim yok	93	14,2	38	9,5
Katılmıyorum	52	7,9	6	1,5
Hiç katılmıyorum	50	7,6	8	2
Toplam	657	100,0	398	100,0

253 Cüneyd Aydın, *İnsanın Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnanışları Arasındaki İlişki*, Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2015, s. 6.

254 Cüneyd Aydın, a.g.e., s. 7.

255 Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yay. İstanbul, 2002, ss. 14-15.

Yukarıda yer alan cevaplara göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin %70,3'ü dinin hayatlarında bir anlam ve gaye teşkil ettiğini ifade etmektedirler. Bu oran Ürdün öğrencilerinde daha fazla %87 olarak yansımaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin çoğu hayatın gayesini dinde bulmaktadırlar. Bunun anlamı, din, Türk ve Ürdün toplumlarında öğrencilerin varoluşsal ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük bir işleve sahiptir.

Modernitenin dinlerin ortadan kalkacağına dair ortaya koyduğu iddiaya karşı postmodernite zaman diliminde, geleneksel dinlerin mensuplarının azalmasıyla bir takım ihtiyaçların karşılanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin, bilimsel ve ekonomik gelişimiyle öne çıkan modernite, insanların hayatlarına bir anlam ve gaye kazandırma işlevini yapamaması açısından eleştirilmiştir. Dünyevileşmenin yarattığı bu krizin göstergelerinden bir tanesi Batıda yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasıdır<sup>256</sup>. Batıdaki geleneksel dinlerin zayıflamasının Müslüman toplumlarına az miktarda sızmasıyla birlikte bu toplumdaki insanlar, bu boşluğu doldurmak için yine alternatif arayışına girmişlerdir. Bu durum, dini piyasada geleneksel dinlere karşı komünizm, hümanizm, liberalizm ve benzeri çeşitli alternatif ve rakip inanç sistemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Daha önce bu soruyu Koştaş araştırmasında<sup>257</sup> sormuş ve bizim Türk örnekleminin ortaya çıkardığı sonuçtan daha olumsuz bir sonuca varmıştır. Araştırmaya göre Örneklemin %31.95'i kesinlikle katılıyor, %30.20 katılmaktadırlar. Katılmayanların oranı %20.5'tir. Kararsız öğrencilerin oranı ise %13.97'dir. Bu sonuca göre Türk toplumunda dinin etkisi geçmişe göre daha güçlü bir işlev kazanmıştır.

Kirman araştırmasında<sup>258</sup> "*Din, insan hayatına anlam ve mana kazandırır*" şeklinde bir soru sormuştur. O ifadeye örneklemin %85.6'si kesinlikle katıldığını, %9.8'i kısmen katıldığını belirtmiş, % 1.7'si katılmadığını, % 0.9'u da kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Örneklemin % 2.0'si ise herhangi bir fikir belirtmemiştir. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere deneklerin tamamına yakını (%95.4), dinin, insanın hayatına anlam ve mana kazandırdığı fikrini onaylamaktadır.

256 Recep Şentürk, Yeni Din Sosyolojileri: Batı'da 1960 sonrası arayışlar, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, ss.56, 57.

257 Koştaş, a.g.e., s. 68.

258 Kirman, a.g.e., 2005, s. 135.

Kirman'ın araştırmasında, çalışmamıza oranla daha olumlu bir sonuca varmıştır. Kirman'ın araştırmasını Kahramanmaraş ve Kocaeli şehirlerinde yürütmüş olması bu sonucun elde edilmesine etki etmiş olabilir. Ayrıca Kirman'ın sorduğu soru bizim sorumuzdan biraz farklıdır. Bu çalışmada ve Koştaş'ın araştırmasındaki soru “*başka yoldan elde edemeyeceği*” ifadesiyle öğrencilere din dışında başka bir alternatifin ihtimali vermemektedir.

Koçar Isparta'da yaptığı araştırmasında<sup>259</sup>, üniversite öğrencilerine, “dini inanç, insanın hayatına, başka bir şeyle doldurulamayacak bir şekilde gaye ve anlam kazandırır” ifadesini sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %49,3'ü tamamen katılmakta; %35,4'ü katılmakta, %10,8'i kararsız; %3,4'ü katılmamakta ve %1,1'i hiç katılmamaktadırlar.

**Tablo 84: Türkiye-Ürdün Örneklemeleri Dinin Hayata Gaye ve Anlam Kazandırma Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Dine bağlılık, insanın hayatına başka yoldan elde edemeyeceği bir gaye ve anlam kazandırır	<i>İstanbul</i>	657	3,88	4,00	1,242	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,36	5,00	,869	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencilerin arasında dinin hayata gaye ve anlam kazandırma konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U - testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,36$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=3,88$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre “dine bağlılık insan hayatına daha fazla gaye ve anlam kazandırır” düşüncesi daha yoğunudur*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.4.2. Ölüm Karşısında Dinin Güvenliği

Ölüm, çoğu insan için yaşamı boyunca kaygı unsuru olmuştur. Ölümün anlamı ve kişilerdeki uyandırdığı tepki farklılık arz etse de, ölüm korkusu ve ölümsüzlük arzusu bütün

259 Koçar, a.g.e., s.144.

insanlar için ortak kabul edilir. Ölümüne karşı gösterilen tepkiler kişilik özelliklerine ve karaktere göre değişiklik arz eder. Bu değişimi sağlayan unsurlardan biri de dindir.<sup>260</sup> Dinlerin çoğunun inanç sistemleri incelendiğinde, ölüm düşüncesinin merkezde yer aldığı görülür. Dinlerin insanoğluna yüklediği sorumluluklar düşünüldüğünde hayatın daha fazla anlam kazandığı görülür.<sup>261</sup> Çünkü birçok dinde olduğu gibi İslam dinine göre de ölüm, insanın sonu değil bilakis ölümden sonra insanın sonsuz hayatının ilk aşamasıdır. Bu da insana hayat boyunca ölümüne karşı büyük bir güven duygusu vermektedir.

Bazı araştırmalar insanlarda ve özellikle üniversite öğrencilerinde ölüm korkusu ile dindarlık arasında olumlu ya da olumsuz bir ilişkinin varlığını gösterirken bahsi geçen olgular arasında hiçbir ilişkinin olmadığını ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur.<sup>262</sup> Buna karşılık üniversiteden sonra ileri yaşlarda dini bağlanmayla ölüm korkusunun insanlarda azalma olduğu görülmektedir. Ne var ki din ile ilgili geliştirilen olumlu davranışın ölüm korkusunu ötelemesi mutlak değildir.<sup>263</sup>

Bu bağlamda, dinin öğrencilerin hayatında ölümüne karşı güven duygusunu kazandırma işlevini test etmek için şu soru sorulmuştur.

**Tablo 85: Türkiye-Ürdün Örneklemi Dinin Ölümüne Karşı Verdiği Güven Duygusu Dağılımı**

Soru: Din ölüm karşısında insana, başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu verir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	306	46,6	241	60,6
Katılıyorum	198	30,1	120	30,2
Fikrim yok	76	11,6	21	5,3
Katılmıyorum	40	6,1	12	3,0
Hiç katılmıyorum	37	5,6	4	1,0
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıda görünen bulgulara göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin %76,7'si verilen ifadeye katılmaktayken Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin %90,8'i katılmaktadır. İki grup

260 Hökelekli, a.g.e., 1993, s. 98.

261 Murat Yıldız, *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998, s. 23.

262 Hökelekli, a.g.e., 1993, s. 99; Kıraç, a.g.e., ss. 71-72 ve 95.

263 Hökelekli, a.g.e., 1993, s. 99.

arasında büyük fark olmakla birlikte her iki ülkenin üniversite öğrencileri üzerinde dinin ölüme karşı önemli ölçüde işlev sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Modernleşmenin maddi özelliğiyle bu meselede etkisinin daha az olduğunu düşünülmektedir.

Daha önce Münir Koştaş'ın araştırmasında bizim sorumuzdan farklı bir şekilde bir soru sorulmuştur. “*Din, sonlu bir hayatta insana, başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu verir*” ifadesine Örneklemin %50.9'u kesinlikle katıldıklarını ve %22'si katıldıklarını belirtirken %19.5'i katılmadıklarını belirtmektedir. Örneklemin %7.7'si kararsız kalmıştır.

Ali Ayten, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile Ürdün'ün İrbid ilinde bulunan Yermuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerine dair araştırmasında, ölüm kaygısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır<sup>264</sup>.

Bener'in Isparta'da yaptığı araştırmada<sup>265</sup> farklı olarak “*Bizim Allah'tan geldiğimizi ve tekrar O'na döneceğimizi hatırladıkça ölümden pek korkmuyorum*” üniversite öğrencilerine sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %23,5'i kesinlikle katılıyorlar, %33,8'i katılıyorlar; %23,5'i katılmıyorlar ve %19,1,i hiç katılmıyorlar.

Bu konudaki bulgular yine din, Türk toplumunda eskiye göre hayatın çeşitli alanlarda daha güçlendiğini göstermektedir.

**Tablo 86: Türkiye-Ürdün Örneklemleri “Dinin Ölüme Karşı Verdiği Güven Duygusu” Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Din ölüm karşısında insana, başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu verir.	<i>İstanbul</i>	657	4,05	4,00	1,153	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,46	5,00	,810	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “Dinin Ölüme Karşı Verdiği Güven Duygusu” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,46$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=4,05$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Buna göre Ürdün Üniversitesinin öğrencilerin arasında

264 Ali Ayten, “Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009:9, sayı: 4, s.105.

265 Bener, a.g.e., s. 67.

Ürdün toplumunda dinin, öğrencilerin hayatlarında ölüme karşı verdiği güven duygusu daha büyük bir işlev sahibidir.

Bu bulgular, daha önce “Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde, dinin ölüm karşısında verdiği güven duygusu, İstanbul Üniversitesinin öğrencilerine nazaran daha fazla bulunmaktadır” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.5. Araştırmanın Dinî Bilgi Boyutu ile İlgili Bulguları

#### 3.5.1. Dini Bilgi Yeterliliği

Dinî bilgi boyutu dindarlığın teorik çerçevesini temsil etmektedir. Bu boyut, bütün inançlar veya ibadetler için bir şart sayılır ve onları etkiler.

Her dinin kendi inançlarına dayandığı bilgilerin bir kaynağı ve bu bilgilerin elde edilmesi veya onun geliştirilmesi için bir sistem mevcuttur. İslam dininde de Kur'an-ı Kerim ve peygamberin sünneti bilginin temelini oluşturmakta, bu iki kaynaktan bilgi almak âlimler tarafından koyulan bir sistem ve kurallar dahilinde şekillenmektedir.<sup>266</sup>

Allah cc. Kuran-ı Kerim’de ilmin, Allah'ın korkmasına yönlendirdiğini<sup>267</sup> söyleyerek, bilgi boyutununun duygu ve inanç boyutlarına zemin teşkil ettiğine işaret etmiştir. Başka ayetler de Allah'ın ancak salih amelleri kabul ettiğini ifade etmektedir.

Öğrencilerin bilgi durumlarını öğrenmek için birkaç soru sorulmuştur. Ama bilgi durumlarını öğrenmeden önce kendi kanaatlerine göre ibadetlerini sağlıklı bir şekilde yapmaları için kendi bilgilerinin yeterliliği sorulmuştur.

**Tablo 87: Örneklem İbadetlerini Sağlıklı Şekilde Yerine Getirmeleri ile İlgili Bilgi Düzeylerine Dair Kanaatlerinin Dağılımı**

Soru: İbadetlerinizi sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeniz için gerekli olan bilgi düzeyiniz nedir?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Yüksek	187	28,5	90	22,6
Orta	332	50,5	252	63,3
Fikrim yok	49	7,5	16	4,3
Zayıf	58	8,8	38	9,5
Hiç yok	31	4,7	1	,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

266 Glock, a.g.m., s. 254.

267 Fatır Suresi: 28.

Tablodaki veriler bu sefer iki ülke arasında bir yakınlık göstermektedir. Ancak dikkat çeken husus hiç bilgisi olmayan iki örneklemin arasında büyük fark göstermektedir (Türkiye 31öğrenci- Ürdün 1 öğrenci).

Genel olarak bu tür sorular öğrencilerin gerçek düzeylerini ölçmeye yeterli olmaz. Çünkü eksik bilgi sahibi, bilgisinin yeterli olduğunu zannedebilir. Dolayısıyla bu sorularla beraber cevaplarını destekleyecek başka sorulara aşağıda başvurulmuştur.

Koştaş'ın araştırmasında <sup>268</sup> öğrencilere İbadetlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeleri için gerekli olan bilgi düzeyleri sorulmuştur. Öğrencilerin %10.2'si çok iyi; 30.4'ü iyi; %39.5'i orta, %12.3'ü zayıf bulmaktadırlar. Öğrencilerin %4.5'inin bilgileri yoktur. Cevapsız bırakanların oranı ise %1.9'dur.

Bener'in Isparta'da yaptığı araştırmada <sup>269</sup> “İbadetlerimi tam olarak yerine getirebilecek kadar bilgiye sahibim” ifadesi üniversite öğrencilerine sorulmuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %23,5'i kesinlikle katılıyorlar, %51,9'u katılıyorlar; %17,1'i katılmıyorlar ve %7,4'ü hiç katılmıyorlar.

**Tablo 88: Örneklemin İbadetlerini Sağlıklı Şekilde Yerine Getirmeleri ile İlgili Bilgi Düzeylerine Dair Kanaatlerinin Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
İbadetlerinizi sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeniz için gerekli olan bilgi düzeyiniz nedir?	İstanbul	657	3,89	4,00	1,061	,771
	Ürdün	397	3,98	4,00	,821	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında dini bilgilerinin yeterliliği konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=3,98$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=3,89$ ) daha yüksek olmasına rağmen arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ( $p>0.05$ ).

268 Koştaş, a.g.e., s. 72.

269 Bener, a.g.e., s. 67.

### 3.5.2. Kur'an-ı Kerim'i okumak

Öğrencilerin dini bilgi düzeylerini öğrenmek için Kur'an-ı Kerim'i okuma durumları bu konuda yardımcı olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'i okumak ibadet sayıldığı gibi inanç, ibadet, ahlak ve diğer konularda da kişiye kazanımlar sağlayacaktır. Kur'an-ı Kerim'i okuyan ile okumayan aynı bilgi seviyesinde olamaz. Bunun için öğrencilere Kur'an-ı Kerim'i okuma sıklıklarını sorulmuştur.

**Tablo 89: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kur'an-ı Kerim'in Okuma Sıklığı Dağılımı**

Soru: Kur'an-ı Kerim'i, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her gün	58	8,8	106	26,6
Çoğu zaman	142	21,6	127	31,9
Fikrim yok	32	4,9	10	2,5
Bazen	348	53	127	34,7
Hiçbir zaman	77	11,7	106	4,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görüldüğü üzere iki örneklemin arasında büyük fark vardır. Belirleme konusunda bu soruda önemli olan son şık Kur'an-ı Kerim'i hiçbir zaman okumamak şıkkıdır. Ona göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin oranı %11,7 iken Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin oranı ise %4,3'tür.

Kur'an-ı Kerim'i okumak ibadet olmasına rağmen bilgi boyutunun yükselmesinde büyük rol oynamaktadır. Buna göre bu sorunun bulgularında ortaya çıkan fark geçen sorunun bulgularıyla örtüşmemektedir.

Bener'in Isparta'da yaptığı araştırmada <sup>270</sup> “*Düzenli olarak Kur'an okuyorum*” üniversite öğrencilerine sorulmuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %23,5'i kesinlikle katılıyorlar, %5,6'sı katılıyorlar; %51,8'i katılmıyorlar ve %19,1'i hiç katılmıyorlar.

SEKAM'ın yaptığı bir araştırmada <sup>271</sup> düzenli olarak Kur'an-ı Kerim'i okuyan gençlerin oranı %13,7 iken ara sıra Kur'an-ı Kerim'i okuyanların oranı görece yüksektir %57,2. Hiç Kur'an-ı Kerim'i okumayanların oranı ise %29,1'dir.

270 Bener, a.g.e., s. 67.

271 Vatandaş ve Diğerleri, a.g.e., 2013, s. 347.

**Tablo 90: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Kur'an-ı Kerim'in Okuma Sıklığı Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Kur'an-ı Kerim'i, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?	İstanbul	657	2,62	2,00	1,196	,000
	Ürdün	398	3,41	4,00	1,315	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında Kur'an-ı Kerim'i okumak konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=3,41$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=2,3627$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “Ürdün Üniversitesi öğrencileri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre Kur'an-ı Kerim'i daha sık okumaktadırlar” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır

### 3.5.3. İletişim Araçlarını Kullanırken Dini İçeriği Aramak

Yaşadığımız dönemde iletişim araçları o kadar gelişmiştir ki bilgi edinme konusunda kitaplarla yarışır hale gelmiştir. Çoğu insan için iletişim araçlarından edindiği bilgiler kitaptan edindiği bilgilerden daha fazla olabilir. Öğrencilere çok fazla iletişim araçları kullandıkları için bu araçları kullanırken dini yayınlara olan ilgi dereceleri sorulmuştur.

**Tablo 91: Türkiye- Ürdün Örneklemlerinde İletişim Araçlarını Kullanırken Dini İçeriği Aramak Dağılımı**

Soru: Televizyon, gazete, dergi ve internet gibi iletişim araçlarındaki dini konularla alakalı yayınlara ilgi dereceniz nedir?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Yüksek	85	12,9	74	18,6
Orta	231	35,2	202	50,8
Fikrim yok	36	5,5	20	5,0
Zayıf	170	25,9	80	20,1
Hiç yok	135	20,5	22	5,5
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıda verilen bilgilere göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin dini yayınlara ilgi derecelerinin daha yüksek olduğunu görebiliriz. Bu bulgular Kur'an-ı Kerim'in okumasının bulgularıyla örtüşmektedir.

**Tablo 92: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinin İletişim Araçlarını Kullanırken Dini İçeriği Aramak Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Televizyon, gazete, dergi ve internet gibi iletişim araçlarındaki dini konularla alakalı yayınlara ilgi dereceniz nedir?	İstanbul	656	2,94	3,00	1,397	,000
	Ürdün	398	3,56	4,00	1,163	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında iletişim araçlarını kullanırken dini içeriği aramak konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U - testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=3,56$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,94$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

### 3.5.4. Dini Kitapları Okumak

Öğrencilerin bilgi düzeylerini daha fazla detaylı bir şekilde incelemek için okudukları dini kitapların türünü beyan etmeleri istenmiştir. Detayları şu tabloda sunulmuştur:

**Tablo 93: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinin Dini Kitapları Okumak Dağılımı**

Soru: Kur'an-ı Kerim dışında ne tür dini kitaplar okursunuz?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tefsir Fıkıh	238	36,2	121	30,4
Sadece dua kitapları	127	19,3	168	42,2
Okumuyorum	292	44,4	109	27,4
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda verilen bulguların arasında en önemli bölüm son bölümdür. Buradan anlaşıldığı üzere, üniversitede okuyan kişilerin din hakkında hiç okumamış olmaları dini bilgi konusuna ilgi göstermediklerine işaret etmektedir. Hiç dini kitap okumayan iki örneklemin arasındaki fark bu durumda büyük çıkmıştır (İstanbul %44,4-Ürdün %27,4). Bu bulgular geçen iki soruyu desteklemektedir.

Arslantürk çalışmasında<sup>272</sup> öğrencilere, dinle ilgili okunan kitapları sormuştur. Cevapları şöyledir: %18'i birinci derecede kaynaklar (Kuran, İncil, Tevrat ve peygamberin

<sup>272</sup> Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 86.

sözleri), %25'i ilmihal kitapları, %29'u okulda okutulan din dersi kitapları, %23'ü çağdaş İslam kitapları ve %4'ü diğerlerini okuduğunu belirtmiştir.

Bu bölümdeki bulgular topluca, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin aldıkları din eğitimi yeterlilikleri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha yüksektir*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır

Bilgi boyutunda İstanbul ile Ürdün üniversiteleri arasında gördüğümüz farklar şu sebeplere bağlanmaktadır:

İlk olarak iki ülke arasındaki dini eğitim kurumlarının talebelere verdiği derslerin miktarı farklıdır. Daha önce teorik çerçevede bahsettiğimiz gibi Türkiye’de çeşitli sınıflarda verilen derslerin sayısı Ürdün’de verilen derslerin hemen hemen üçte biri kadardır. Ayrıca Türkiye’de siyasi sebeplerden kaynaklı din eğitime ilişkin sorun ve kısıtlamalar Ürdün’de görülmemektedir. Tabii ki öğrencilerin gördükleri din eğitimi sadece tek bir kaynaktan gelmemekte, din eğitimi sahasında çeşitli kaynaklara da başvurulmaktadır. Bunların başında aile kurumundan bahsedilebilir. Din eğitiminin aktarımında aile en büyük rolü oynamaktadır. Dolayısıyla din eğitimindeki gelişimler sadece yakın zamana bağlanamaz; daha önce uygulamaya sokulan din eğitiminin etkileri şimdilerde görülmektedir. Bu demektir ki ebeveynlerin edindikleri din eğitiminin düzeyi öğrencileri de etkilemektedir.

İkinci husus ise dil farkıdır. Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin ana dilleri Arapça olduğundan onlar için Kur’an-ı Kerim’in okunması hususunda hiçbir engel yoktur. Ayrıca dini kaynakların ikincisini teşkil eden ve oldukça fazla miktar da olan hadisler de Arapçadır. Hadisleri anlamak için herhangi bir tercüme ihtiyacı olmadığı gibi hadislere ulaşmak için de dil bakımından herhangi bir engel bulunmamaktadır. Hadislerin halkın arasında daha yaygın olması hatta bazı hadislerin halk arasında atasözü yerine geçmesi de Arapların bu kaynaklardan istifade etmesini kolaylaştırmaktadır. Buna karşın Türklerin ana dilinin Arapça olmaması, ilk olarak İslam’ın birinci kaynağı olan Kur’an-ı Kerimi okumakta bir zorluk unsuru olarak tebarüz etmektedir. Türkler için Kur’an-ı Kerimi okuyabilmek belli bir eğitimi gerektirmekte, bu eğitimi alamayanlar ise sadece meallere başvurmak zorunda kalmaktadırlar. İkinci kaynağı olan sünnet, tefsir, fıkıh ve benzeri kaynakların da asıl dilinin Arapça olması dinin bilgi boyutu üzerinde menfi etkileri olabilmektedir.

### 3.6. Sosyo-kültürel Hayat ve Din İlişkisi

#### 3.6.1. Hoşgörü

Çoğulculuk ve diğerini olduğu gibi kabul etme, insanın yaşadığı toplumun içinde kendini diğerlerinin yerine koyması, düşünce, davranış, dini veya etnik farklılıklara karşı olumsuz tavır almama anlamına gelen hoşgörü<sup>273</sup>, toplumların sosyal ilişkilerini sağlıklı bir zeminde yürütmeleri bakımından zaruridir. Çağdaş topluma din nokta-i nazarından baktığımızda Müslüman toplumların geliştikçe ve dini bilgi ve yorumları sağlam kaynaklardan aldıkça kendi dinlerine ait hoşgörü karakterini daha iyi anlayıp uyguladıklarını görmekteyiz. Nitekim Müslüman toplumlar bu dönemde değişik ivmelerle geleneksellikten modernliğe geçiş sürecini yaşarken, hoşgörü konusunda da önemli değişimler yaşamaktadır.

Bir toplumda dini hoşgörü bulunmadığında bunun yerini taassup, din istismarı ve çatışma almaktadır. Bu nedenle özellikle din ve devlet ayırımına vurgu yapan laik sistemi benimsemiş Türkiye'de, şartlar gereği dini hoşgörünün yaygınlaşması ihtimali Ürdün'e göre daha fazladır.

Türkiye ve Ürdün üniversite öğrencileri arasında hoşgörü boyutunu test etmek için önce düşünce ile alakalı bir soru sorulmuştur. Bu soru Müslümanların diğer dinlere mensup insanlara dini bakışıyla ilgilidir.

---

273 İsmail Arıcı ve Behlül Tokur, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 12:10, Ankara, 2017, s.36.

**Tablo 94: Türkiye-Ürdün Örneklemi Gayri Müslimlere Dini Bakışı Dağılımı**

Soru: İyi insanların Müslüman olmasalar bile cennete gideceğine inanıyorum	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	92	14	41	10,3
Katılıyorum	145	22,1	64	16,1
Fikrim yok	189	28,8	159	39,9
Katılmıyorum	111	16,9	52	13,1
Hiç katılmıyorum	120	18,3	82	20,6
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tablo 94’te ortaya çıkan sonuçlara göre İstanbul Üniversitesi öğrencileri bu konuda Ürdün Üniversitesi öğrencilerinden daha olumlu cevaplar vermişlerdir. Verilen ifadeye göre Türk örnekleminde katılan öğrencilerin oranı %36,1’iken Ürdün örnekleminde bu oran 26,4’tür. Her iki örneklemin en büyük kitlesi bu konuda fikri yokken bu hanedeki Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin sayısı İstanbul Üniversitesi öğrencilerine nazaran daha fazladır (Türk: 28,8, Ürdünlü 39,9). Verilen ifadeye göre kararsız kalmak, dinler arası hoşgörünün gerçekleşmesi açısından olumlu anlam içermektedir. Nitekim diğer dinlere mensup insanları küfre sokmamak yerine hükümleri Allah’a bırakmak dinler arasındaki hoşgörü vazifesini yerine getirmek için yeterlidir.

Koştaş’ın araştırmasında<sup>274</sup> “*cennete girebilmek için mutlaka Müslüman olmanın gerekli olup olmadığı*” yönünde bir soru sorulmuştur. Alınan cevaplara göre örneklemin %51’i cennete girebilmek için Müslüman olmayı gerekli görmekte, %19’u bunun yardımcı olabileceğini, %27’si ise Müslüman olmanın şart olmadığını ifade etmektedir.

Bu bulgulara göre Türk toplumundaki hoşgörü boyutunun daha olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır.

**Tablo 95: Türkiye-Ürdün Örneklemi Gayri Müslimlerin Dini Durumuna Bakışı Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
İyi insanların Müslüman olmasalar bile cennete gideceğine inanıyorum.	İstanbul	657	2,96	3,00	1,296	,072
	Ürdün	398	2,82	3,00	1,224	

274 Koştaş, a.g.e., ss. 46-47.

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında gayri Müslimlerin dini durumuna bakış konusundaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=2,96$ ), Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,82$ ) daha yüksek olmasına rağmen, iki örneklem arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ( $p>0.05$ ).

Sosyal ilişkilerde önemli konu başlıklarından olan arkadaş seçimi dindarlık üzerinde etkindir. Arkadaş seçimi konusunda öğrenciler muhataplarının dini inanç, tutum ve davranışlarını dikkate alırlar mı yoksa buna bakmadan mı hareket ederler? Bu konuda öğrencilerin ne ölçüde hoşgörülü olduğunu ölçebilmek için aşağıdaki soru sorulmuştur.

**Tablo 96: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Arkadaş Seçiminde Dindarlığa Bakış Dağılımı**

Soru: Arkadaş seçiminde dindar olmasına dikkat edilmelidir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	61	9,3	77	19,3
Katılıyorum	136	20,7	129	32,4
Fikrim yok	63	9,6	60	15,1
Katılmıyorum	176	26,8	95	23,9
Hiç katılmıyorum	221	33,6	37	9,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin %30'u arkadaş seçiminde dindar olmasına dikkat ederken bu oran Ürdün örneğinde %51,7'ye yükselmektedir. Tablodaki iki örneğin arasındaki farkın zirveye ulaştığı nokta arkadaşlıkta dindarlığa bakmamak noktasıdır (Türk 33,6- Ürdünlü 9,3).

Bu soru sosyal ilişkilerde olduğu için fikri olmayan öğrencilerin oranı önceki soru gibi büyük çıkmamıştır.

Arslantürk, Türkiye'deki çeşitli üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında<sup>275</sup> “arkadaş seçiminde arkadaşınızın dindar olmasına dikkat eder misiniz?” diye bir soru sormuştur. Cevapları şöyledir: %5'i her zaman, %16'ı çoğu zaman, %30'u ara sıra ve %48'i hiçbir zaman diye cevap vermişler. %11'i ise soruyu cevapsız bırakmışlar.

275 Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 91.

Elimizdeki sonuçları Arslantürk'ün çalışmayla karşılaştırdığımızda Türkiye'de üniversite öğrencileri arasında hoşgörünün daha fazla yayıldığı anlaşılıyor.

**Tablo 97: Türkiye-Ürdün Örneklemi Arkadaş Seçiminde Dindarlığı Aramak Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Arkadaş seçiminde dindar olmasına dikkat edilmelidir	<i>İstanbul</i>	657	2,45	2,00	1,376	,000
	<i>Ürdün</i>	398	3,28	4,00	1,276	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “arkadaş seçiminde dindarlığına bakmak” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=3,28$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,45$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Çıkan sonuçtan Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin arkadaş seçiminde dindarlık arayışına daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesi öğrencileri bu konuda Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha hoşgörülüdürler.

Sorulan iki sorunun bulguları, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencileri, arkadaş seçiminde, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre kişinin dindarlığını daha fazla dikkate almaktadırlar*” ve “*İstanbul Üniversitesi öğrencilerindeki hoşgörü eğilimi Ürdün Üniversitesi öğrencilerindeki hoşgörü eğilimine göre daha fazladır*” şeklinde hipotezlerimizi doğrulamaktadır.

Yukarıdaki hoşgörü kısmında ortaya çıkan bulgulara göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha hoşgörülü olduğu görülmüştür. Bu netice, Türk örneklemin dindarlık puanlarının daha düşük çıkması bu konuda dindarlık ile hoşgörünün negatif bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca modernleşmeden daha fazla etkilenen Türk toplumunun daha hoşgörülü olması ile uyumlu bir sonuçtur.

Klasik toplum yapısından modern toplum tipine geçiş sonucunda, modernleşme, toplumun dini, sosyo-kültürel bir çoğulculuğa bürünmüş yeni özellik kazanmıştır. Bu yeni

durum, bütün dünyanın milletlerini, kültürlerini ve dinlerini ilgilendiren bir sorun olarak görülebilmektedir<sup>276</sup>.

### 3.6.2. Toplumsal Yaşamda Cinsiyet ve Din

#### 3.6.2.1. Eş Seçiminde Dindarlığı Aramak

Eş seçimi insanın evlendikten sonraki tüm yaşamını çok kuvvetli bir şekilde etkilediği için dinler genel olarak bu konuya önem vermiştir. Dolayısıyla eş seçimi ile dindarlık arasında sıkı bir ilişki vardır. İslam dininde, eş seçimi konusunda Hz. Peygamber dindar olanla evlenmeyi önermiştir. Bu tavsiyeye göre dindar olan Müslümanların çoğu eş seçerken dindarlık aramaktadırlar. Tabi ki eşin dürüst, ahlaklı, saygılı ve güzel kişilik sahibi olması dinin özünden sayılmakta ve bu özellikleri herkes aramaktadır. Bunun yanında eşin dindar olması, ibadetlerini yerine getirmesini gerektirir. Yani dindarlığın ibadet boyutu burada öne çıkmaktadır.

Üniversite aşamasındaki öğrenciler evlenmek istediği kişi hakkında zihinlerinde karakter özellikleri belirlemektedirler. Aradığı özelliklerin arasında dindarlık da yer alabilmektedir. Tabi ki kültür, aile ortamı, görünen dini eğitim ve arkadaş çevresi gibi birçok etken, insanın zihnindeki ideal eşin özelliklerinde rol oynamaktadır. Öğrencilere, bu etkenlerin yanında eş seçimindeki dinin etkisi sorulmuştur ve cevapları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

**Tablo 98: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Eş Seçiminde Dindarlığı Aramanın Dağılımı**

Soru: Eş seçiminde başka özelliklerin yanı sıra, eşin dindar olması da önemlidir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	211	32,1	195	49,0
Katılıyorum	173	26,3	151	37,9
Fikrim yok	52	7,9	29	7,3
Katılmıyorum	95	14,5	15	3,8
Hiç katılmıyorum	126	19,2	8	2,0
Toplam	657	100,0	398	100,0

276 Ünver Günay, "Türklerin Dini Tarihinde Ve Kültüründe Çoğulculuk Ve Hoşgörü", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, Sayı: 10, s.51.

Tabloda görüldüğü üzere İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre eş seçiminde diğer özelliklerle birlikte dindarlığı da arayanların oranı %59,3'tür. Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde bu oran %86,9'a yükselmektedir. İki grup arasında fark olmakla birlikte her iki Ülkenin öğrencileri üzerinde dindarlık arayışının büyük bir etki sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Koştaş'ın araştırmasında<sup>277</sup> “*eşinizi seçerken onda bulunmasını arzu ettiğiniz nitelikler yanında, dindar olmasını da ister misiniz?*” diye bir soru sorulmuştur. Örneklemin %32.5'i evet, %49,9'u hayır ve geri kalanlar kararsız ya da cevapsız bırakmışlardır.

Koştaş'ın araştırmasının sonuçları bizim araştırmamızın sonuçlarıyla karşılaştırılırsa öğrenciler arasında yapılan bu iki araştırmanın sonuçlarının zaman içerisinde eş seçiminde dindarlığı aramak yönünde değiştiğini göstermektedir.

Arslantürk araştırmasında<sup>278</sup> “*evlenirken eşinizin hangi özelliği sizin için ön planda gelir?*” diye bir soru sormuştur. Alınan cevaplar şöyledir:

Güzelliği %8, zenginliği%10, dindarlığı %12, dindar-zengin ve güzel olması %30, fark etmez %14, diğerleri %17 ve cevapsız %9'dur.

Bener'in Isparta'da yaptığı araştırmada<sup>279</sup> üniversite öğrencilerine eş seçiminde aradıkları özellikleri sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %37,6'sı özelliklerin ilk sırada dindarlık gelmiştir.

Esin'in Ankara'da çeşitli üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, eş seçiminde dindarlık 50 özellik arasında, erkeklere göre 49'cu, kızlara göre 46'cı sırada yer aldığını göstermiştir<sup>280</sup>.

SEKAM'ın araştırmasına göre<sup>281</sup> evlenilecek eşte aranacak özelliklerin arasında dindar olması erkeklere göre %37,9', Kızlara göre de %39,2'dir.

---

277 Koştaş, a.g.e., s. 79.

278 Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 91.

279 Bener, a.g.e., s. 74.

280 Esin Efe, *Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçme Eğilimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2013, s. 53.

281 Vatandaş ve Diğerleri, a.g.e., 2013, ss. 244-245.

Konrad'ın yaptığı yeni araştırmada<sup>282</sup> “*Evleneceğim insanın dini bütün olması benim için önemlidir*” ifadesine örneklemin %46’sı katılmaktadır.

**Tablo 99: Türkiye-Ürdün Örneklemlerinde Eş Seçiminde Dindarlığı Aramak Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Eş seçiminde başka özelliklerin yanı sıra, eşin dindar olması da önemlidir	<i>İstanbul</i>	657	3,37	4,00	1,523	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,28	4,00	,904	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “eş seçiminde dindarlık arayışı” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=4,28$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=3,37$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencileri, evlenmek istedikleri kişide diğer özelliklerin yanında dindarlık özelliğini İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha fazla aramaktadırlar*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.6.2.2. Kadının Kocasına İtaat Etmesi

Modernleşmenin toplumsal yaşamda dönüştürdüğü konuların bir tanesi de kadın konusudur. Kadının toplumdaki rolü, pozisyonu ve sorunlarını çözmek adına feminizm akımı ortaya çıkmıştır.<sup>283</sup>

Ortadoğu’da son dönemde toplumsal bakımdan en fazla değişime uğrayan unsurlardan bir tanesi erkeklere ait bir takım imtiyazların ortadan kalkması ve gittikçe artan bir surette cinsiyet rollerinin değişmesidir.

Erkek ile kadın arasındaki biyolojik farklar diğer dinlerde olduğu gibi İslam dinince de ele alınmakta ve her biri için ayrı hükümler uygulanmaktadır.

<sup>282</sup> Konrad-Adenauer-Stiftung, *Gençlik Araştırması Raporu*, Mart-Nisan 2017, s. 20.

<sup>283</sup> Zekiye Demir, *a.g.e.*, s. 43.

Modern dönemde ortaya çıkan çeşitli feminist hareketler ve kurumlar, dinler tarafından ortaya konulduğunu iddia ettikleri cinsiyet eşitsizliğinin meşrulaştırılmasına karşıdır. <sup>284</sup>

Türkiye’de son zamanlarda Modernleşme ile birlikte batılı yaşam biçiminin etkin hale gelmesi ve kadının toplum yaşamına ve iş hayatına dahil olması neticesinde dindarlık anlayışının yanı sıra dini yaşam şekilleri de birtakım değişimlere ve yeni yorumlara maruz kalmıştır. <sup>285</sup> Bu husustaki farkın anlaşılması adına iki ülke örneğine aşağıdaki soru yöneltilmiştir.

**Tablo 100: Türkiye- Ürdün Örneklemlerinde Kadının Kocasına İtaat Etmesine Dair Öğrencilerin Görüş Dağılımı**

Soru: Kadının kocasına, haram olan bir eylemi emretmedikçe, itaat etmesi gerekir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	114	17,4	188	47,2
Katılıyorum	167	25,4	155	38,9
Fikrim yok	61	9,3	31	7,8
Katılmıyorum	99	15,1	18	4,5
Hiç katılmıyorum	216	32,9	6	1,5
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıda görüldüğü üzere iki örneklemin arasındaki farklar çok büyük çıkmıştır. Verilen ifadeye katılma oranları (İst. Ü. öğrencileri %42,8- Ürd. Ü. öğrencileri %86,1) katılmama oranları ise (İst. Ü. öğrenciler %48- Ürd. Ü. öğrencileri %6).

İki örneklemin arasındaki ortaya çıkan farkın bu kadar büyük olmasının en önemli sebebi İstanbul Üniversitesi öğrencileri üzerinde modernleşme ve özellikle feminizmin etkisinin daha fazla olmasıdır. Yeni sanayi toplumunun, aile ilişkileri ve özellikle karı koca arasındaki ataerkil tavra karşı, erkek ile kadını eşit görmesi karı ile koca arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir. Bu eşitlik durumu, ailedeki erkek ve kadının rollerini büyük derecede etkilemektedir. Kadının ailedeki statüsünü yükseltme çabaları modern feminist hareketlerinde daha belli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış, modernleşmenin özgürlük ve eşitlik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

<sup>284</sup> Mehmet Kirman, *a.g.e.*, 2016, s. 105.

<sup>285</sup> Ali Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, Rağbet Yay., İstanbul, 2011, s. 184.

İkinci sebep bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan da anlaşıldığı gibi Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden daha dindar olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber çok vurgulu bir şekilde ve çeşitli ifadelerle, eşin kocasına itaat etmesiyle ilgili birkaç hadis söylemiştir. Ayrıca bu konuda Kur'an-ı Kerim'de de aile ilişkilerinin önemi hakkında tefsirler mevcuttur. Bunun için feminizme karşı İslam'ın bu konudaki tavsiyelerine en fazla dindar insanlar uymaktadırlar.

**Tablo 101: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Kadının Kocasına İtaat Etmesine Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Dağılımı Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Kadının kocasına, haram olan bir eylemi emretmedikçe, itaat etmesi gerekir.	İstanbul	657	2,79	3,00	1,541	,000
	Ürdün	398	4,25	4,00	,895	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “kadının kocasına itaat etmek” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=4,25$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=2,79$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “İstanbul Üniversitesi öğrencileri, Kadının kocasına itaat etmesi konusunda Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha modern bir tutum sergilemektedirler” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.6.2.3. Kadının Evin Dışında Çalışması

Kadının evin içinde ya da evin dışında çalışması tartışmaları, sanayi devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Sanayi öncesi toplumlarda üretim faaliyetleri ve ev işleri aynı yerde yapılıyordu. Yeni toplumda kocaman makineler ortaya çıkınca üretim işleri ev işlerden ayrıldı ve büyük bir toplumsal değişime neden olmuştur<sup>286</sup>. Zaten tabakalaşmayla ilgili sosyal araştırmalar toplumsal cinsiyete karşı kördü ve güç, servet ve statü gibi erkeklerin

286 Anthony Giddens, *Sosyoloji*, ayraç Yay. Ankara, 2000, ss. 338-339.

egemen olduğu alanlarda kadınlar yok sayılıyordu. Ancak yirminci yüzyılın sonlarında söz konusu alanlarda gündeme getirilmiştir. Bazı araştırmacılar, kadının kazandığı paranın erkeğin kazandığı parayla kıyaslanamayacağı ve kadının ekonomik bakımdan erkeğe bağlı olduğu için kadının ayrı bir sınıf olarak ayrılmasının zor olduğu görüşündedir. Ama kadının son zamanlarda erkekler kadar ya da daha fazla kazanması ve bütün toplumlarda çalışma sahasına girmesinin gittikçe artması kadının ayrı bir sınıf olarak araştırılmasını desteklemektedir<sup>287</sup>.

Bizim toplumlarımızda kadının ev dışında çalışması, din âlimleri, eğitimciler, ataerkil görüş mensupları, feministler ve diğer sosyal sınıflar arasında tartışma konusudur. Feminist hareketler, kadının güçlenmesini ve kendisini erkek karşısında her bakımdan bağımsızlaştıran şartları desteklemektedir. Diğer tarafta ise kadının ev dışında hiçbir şart ve koşulda çalışmasını onaylamayan toplum kesimleri var. Dini düşünce açısından kadının ev dışında çalışması söz konusu işin şartlarına ve kocasından izin almasına bağlıdır. Çünkü kadın kendi çocuklarına bakmakla yükümlüken dışarıda çalışmak zorunda değildir. Ancak evin masraflarını karşılamak ve dolayısıyla dışarıda çalışmaktan sorumlu olan erkektir.

Türk ve Ürdün toplumlarında “kadının asıl çalışma yeri evidir” görüşünün alternatiflerine oranla daha yaygın olduğu görülmektedir. Buna göre kadının ev dışında çalışma hayatına katılması asıl görevine ters düşmektedir. Kentteki ekonomik zorluklar kadının çalışmasında çok büyük bir etken olmuştur. Ancak evdeki sorumluluklar ve iş hayatındaki görevler çalışan kadını rol çatışmasına sürüklemiştir<sup>288</sup>. Hatta kadının eşlik ve annelik esas görevlerini yerine yetirmesini engelleyen bir işte çalışması İslam hukuku ve bazı kanunlara göre boşanma sebebi sayılmaktadır<sup>289</sup>.

Bu problemden dolayı bazı insanlar eşinin çalışmasına izin vermemektedir. Aynı zamanda bazı kadınlar çalışmak yerine kendi evine ve çocuklarına bakmayı tercih etmektedir.

---

287 Giddens, a.g.e., ss. 278-280.

288 Ayşe Sıdika, OKTAY, “Kadınların Çalışma Hayatına Katılmalarının Önündeki Sosyo-Kültürel Engeller”, *İslam ve Çalışma Hayatı*, Ulusal Sempozyumu, Kasım –2005, İzmir, 2008, s. 418.

289 Mustafa Yıldırım, “İslam Hukukunda Kadının Çalışması”, *İslam ve Çalışma Hayatı*, Ulusal Sempozyumu, Kasım –2005, İzmir, 2008, s. 406.

Toplumdaki kadının çalışması hakkında yaygın olan bu eğilimlerin ve ideolojilerin etkileri altında üniversite öğrencilerinin kanaatleri teşekkül etmektedir. Bunun üzerine öğrencilerin bu konudaki kanaatlerini öğrenmek üzere şu soru sorulmuştur.

**Tablo 102: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kadının Evin Dışında Çalışmasına Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Dağılımı**

Soru: Kadının evin dışında çalışmasında sakınca yoktur	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	379	57,7	186	46,7
Katılıyorum	196	29,8	145	36,4
Fikrim yok	26	4,0	12	3,0
Katılmıyorum	39	5,9	31	7,8
Hiç katılmıyorum	17	2,6	24	6,0
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tablodaki bulgulara göre kadının evin dışında çalışmasını öğrencilerin çoğunun destekledikleri anlaşılmaktadır. Kadının çalışmasını destekleyen İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin oranı %87,5'i iken bu oran Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde %83,1'e düşmektedir.

Bu soru bir önceki soruyla yakından ilişkilidir. Daha önceki sorunun bulgularını analiz ederken değindiğimiz modernleşme etkilerinin bu konuda da olduğu gibi geçerliliğini koruduğunu düşünüyoruz.

Konrad'ın çalışmasında da<sup>290</sup> benzer bir soru sorulmuştur. Ona göre 3 gençten 2'si (%68) "*Kadınların çalışmasını doğru bulmuyorum.*" ifadesine katılmadığını belirtirken sadece %16 bu ifadeye katıldığını belirtmiş ve %15'i kararsız kalmıştır.

Konrad'ın araştırmasının sonucunun bizim çalışmamızın sonucuyla önemli oranda farklılık arz etmesi, çeşitli meslek sahibi ve çeşitli yaşlardaki gençlere uygulamış olması nedeniyledir. Özellikle küçük yaştaki gençlerin bu konuda farklı tavır göstermesi normaldir.

290 Konrad, a.g.e., s. 23.

**Tablo 103: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kadının Evin Dışında Çalışmasına Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Kadının evin dışında çalışmasında sakınca yoktur.	İstanbul	657	4,34	5,00	,985	,000
	Ürdün	398	4,10	4,00	1,159	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “kadının dışarıda çalışmak” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre İstanbul Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,34$ ), Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=4,10$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Buna göre İstanbul Üniversitesi öğrencileri kadının çalışmasında daha modern ve hoşgörülü bir tavır göstermektedirler.

Bu bulgular, daha önce “İstanbul Üniversitesi öğrencileri, kadının dışarıda çalışması konusunda Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha modern bir eğilim göstermektedirler” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

#### 3.6.2.4. Kadının Giyinmesi

Erkek ile kadın arasında tartışmalı konulardan bir tanesi de kadının giyimi konusudur. Bu konu özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana gündemdeki yerini korumuştur.

İslam dini, kadının giyimini serbest bırakmamış ve ona şartlar koymuştur. Çoğu tefsirci ve fıkıhçıya göre zinaya yönlendirebilecek olan fitnenin yolunu kapatmak adına İslam, kadının bedeninin çoğunu örtmesini farz kılmıştır. Buna karşın modernleşmenin esaslarından biri olan özgürlük kadına diğer konular gibi giyim konusunda da serbestlik veriyor ve günümüzdeki çeşitli moda şekillerinde bu fikrin yayılması için açıkça sergileniyor. Özellikle iki cinsin arasındaki bütün rol farklarını kaldırmak isteyen bazı feminizmin hareketleri kadının özgürce giyimini şiddetle savunmaktadır.

Öğrenciler kadının giyimi konusunda oluşturdukları kanaatlerine din, moda, örf ve adet etkilerini ölçmek aynı zamanda, öğrencilerin bu konudaki görüşlerinin üzerindeki dinin etkisini öğrenmek için aşağıdaki tabloda yer alan soru sorulmuştur.

**Tablo 104: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Kadının Özgürce Giyinmesi Sorusuna Öğrencilerin Verdiği Yanıtların Dağılımı**

Soru: Kadınlar istediği gibi özgürce giyinebilmelidir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	302	46,0	28	7,0
Katılıyorum	132	20,1	79	19,8
Fikrim yok	37	5,6	38	9,5
Katılmıyorum	111	16,9	129	32,4
Hiç katılmıyorum	75	11,4	124	31,2
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görüldüğü üzere kadınların istediği gibi özgürce giyinebilmesi fikrini reddedenlerin oranı Türk örnekleminde %28,3 iken, Ürdün örnekleminde %63,7'dir. İki örneklemin arasında en büyük fark verilen ifadeye kesinlikle katılmakta ortaya çıkmıştır. Bu durumda Türk örnekleminin yarısına yakın bir kısmı kadının kıyafetinde dine değil özgürlüğüne göre giyinmesini savunmaktadır.

**Tablo 105: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Kadının Özgürce Giyinmesine Dair Öğrencilerin Görüşlerinin Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Kadınlar istediği gibi özgürce giyinebilmelidir.	İstanbul	657	3,72	4,00	1,464	,000
	Ürdün	398	2,39	2,00	1,297	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “kadının özgürce giymesi” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre İstanbul Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=3,72$ ), Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,39$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Buna göre İstanbul Üniversite öğrencileri kılık-kıyafet konusunda daha serbest tutum içindedirler.

Bu bulgular, daha önce “İstanbul Üniversitesi öğrencileri, Kılık-kıyafet ve dini yaşama noktasında Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha serbest bir tavır göstermektedirler” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

İki üniversite arasındaki bulgularda Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin lehine anlamlı farkın çıkması ise Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin önceki bulgulara göre daha dindar çıkmalarıyla paralel bir yön izlemektedir. Ayrıca cinsiyet rollerindeki meseleler son asırda en fazla değişime uğrayan konulardan bir tanesi olmuştur. Söz konusu değişimde en fazla modernleşme rol oynamıştır. Dolayısıyla toplumlar modernleştikçe cinsiyet rolleri değişime uğramış ve ataerkil özelliklerinde de azalma görülmüştür. Nitekim geleneksel dinler ve özellikle İslam dini, fertlerle ilgili hükümlerini ortaya koyarken toplumun çıkarını göz önünde bulundurmakta, modernite ise daha fazla özgürlük ve bireyin kendi çıkar ve arzularını ön plana çıkarmaktadır. Son zamanlarda yayılmaya devam eden feminist hareketler cinsiyet rollerindeki farkları giyimde de ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Özellikle Amman'daki yaygın kültürün İstanbul'daki yaygın kültüre göre daha fazla muhafazakar olmasının öğrencilerin bu konudaki görüşlerini yönlendirme etkisinde olduğu düşünülebilir.

### **3.7. Din İle Siyaset İlişkisi**

#### **3.7.1. Din Devlet Yönetimine Müdahale Etmesi**

Din ile siyasetin ilişkisi hep tarih boyunca önemli çatışma noktalarından olmuştur. Bu araştırmada konu ile alakalı yönelttiğimiz soru, Türk ile Ürdün toplumları arasında düşünce farklılıklarının büyüklüğü nedeniyle en fazla ihtilafın olacağı konulardandır. Türkiye'de kamusal alanda son yüzyılın neredeyse tamamında seküler devlet anlayışına sürekli vurgu yapılması dinin devlete müdahale etmemesinin halk arasında geniş ölçüde kabul görmesine yol açmıştır. Buna karşın Ürdün toplumunda durum farklıdır. Ürdün rejimi seküler ya da laik devlet kavramını kullanmamıştır. Dolayısıyla rejim ile halkın arasında ihtilaflar çok gergin ve şiddetli olmamıştır. Çünkü Ürdün hükümetleri özellikle din eğitimi, medya, dini hizmetleri ve dini kurumları gibi halkın dindarlığına dokunan hassas noktalarda sorun çıkartacak bir tavır almamıştır.

Türkiye'de yapılan bazı araştırmalara göre din ile siyaset ilişkisinin dindarlığın en zayıf noktasını teşkil ettiğini göstermiştir. Buna örnek olarak Köktaş araştırmasında şu sonuca ulaşmıştır:

“dindarlığın en az etkide bulunduğu alan olarak din-devlet ve din-siyasal davranış ilişkileri alanı tespit edilmiştir. Bu sonuç Türkiye'nin yapısal sekülerizminin, yani laikliğin daha fazla kabul gördüğü şeklinde yorumlanabilir”<sup>291</sup>.

Üniversite öğrencileri medyada, seçimlerde, üniversitede ve hayat boyunca toplumdaki “İslamcı-Laik” ikileminin yol açtığı tartışmaları yaşadktan sonra bu ikilemin neresinde konumlandıklarını tespit amacıyla şu soru sorulmuştur:

**Tablo 106: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Devletin Şeriata Göre Yönetilmesi Görüşü Hakkında Öğrencilerin Görüşlerinin Dağılımı**

Soru: Devletin din kurallarına (şeriata) göre yönetilmesi gerekir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	105	16,0	221	55,5
Katılıyorum	93	14,2	113	28,4
Fikrim yok	81	12,3	46	11,6
Katılmıyorum	85	12,9	12	3
Hiç katılmıyorum	293	44,6	6	1,5
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıda görünen tabloda devletin şeriata göre yönetilmesi gerektiğine katılan öğrencilerin oranları, Türk örneğinde %30,2 iken, Ürdünlü örneğinde %83,9'a kadar yükselmektedir. Verilen ifadeye karşı çıkanların oranları ise Türk örneğinden %57,5 iken aynı oran Ürdün örneğinde 4,5'e kadar inmektedir.

Bu konudaki ortaya çıkan sonuçların ışığında iki örneğin arasında en fazla görüş ayrılığı oluşan nokta olduğu görülmektedir.

İstanbul Üniversitesi öğrencileriyle Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında bu kadar büyük farkın ortaya çıkmasının ardında en başta gelen sebep Türkiye Cumhuriyetinde benimsenen “laik devlet” anlayışdır. Ürdün Krallığı tarafından Krallığın kuruluşundan bu yana öyle bir anlayışın kamuoyunda ele alınması söz konusu değildir. İki ülkenin rejimlerin, şeriata ne kadar yakın ya da uzak olduğu tartışma konusu olmakla birlikte söz konusu iki rejim şeriata göre yönetilmemektedir. Ama Türk rejiminin bir ilke olarak “laik devlet” ilkesini benimsemesi ve son yüzyılda medya ve diğer sahalarda bu ilkenin yerleşmesi şeriata karşı kamuoyunda hassasiyet oluşturmuştur. Ürdün rejiminin, aile hukukunu fıkıhçılara

291 Köktaş, a.g.e., 1993, s. 213. Ayrıca baknz: Kirman, a.g.e., 2005, s. 195.

bırakması, din eğitimini desteklemesi ve bu çalışmada daha önce belirttiğimiz diğer hususlar gibi konularda da şeriatın devletin yönetimine daha yakın konumlandırması da ortaya çıkan farkın sebeplerindedir. Ürdün kamuoyunda ve medyasında “laik devlet” gündeme gelse de kullanılmayan ve kabul edilmeyen bir anlayış iken, Türkiye sahasındaki durum tam terstir.

Bir diğer husus olarak devlet ile din ilişkisinin dini hükmü fıkıh kitaplarına dayanmaktadır. Bu konuda klasik alimlere göre, din ile devletin birlik temsil ettiklerini ve arasında bir ayrışma söz konusu olmadığı ve devletin bütün kanunlarını dinden alması gerektiği konusunda çoğunlukla mutabakat vardır. Yeni dönemde ise Hz. Peygamberin kurduğu devletin sistemini o devrin şartlarına bağlamış olduğunu ve bu konuda dinden ziyade sosyal ve siyasal şartlara göre yapmış olduğunu savunan fikir özellikle Türkiye’de çoğalmış ve Türk toplumunda Ürdün toplumundan daha fazla revaç görmüştür. Ürdün’de ise bu konudaki klasik fikir daha yaygındır. Dolayısıyla dindar kesimde de bu durum görüş ayrılığına yol açmıştır.

Bu meseledeki bulguları, uluslararası "PEW" araştırma merkezinin yaptığı araştırmalardan bir tanesi desteklemektedir. Söz konusu araştırma merkezinin birçok islamî ülke üzerinde yaptığı bizim konumuza yakın, mukayeseli çalışmasında “ülkemizi yöneten kanunların Kur’an’dan alınması lazım” diye bir soru sorulmuştur. Bu yaklaşıma Ürdün ve Türkiye’nin ankete aynı oranla katılmasıyla şu oranlar ortaya çıkmıştır<sup>292</sup>:

Cevap	Türkiye	Ürdün
kesinlikle katılıyorum	% 13	% 54
Katılıyorum ama tamamıyla değil	% 38	% 38
Katılmıyorum	% 36	% 7

Bu araştırmada Kur’an-ı Kerim’in bu çağ için geçerliliğine dair ele aldığımız görüş ve tartışmalar bu meselede tezahür etmektedir.

Koştaş<sup>293</sup> “*dinin devlet düzenini yönlendirmesini zararlı buluyor musunuz?*” diye bir soru sormuştur. Dinin devlet sistemini yönlendirmesini zararlı bulanların oranı %67.9’dur. Bu görüşe katılmayanların oranı %18.4’tür. Aynı konuda fikri olmayanların oranı %11.3’tür. Cevapsız bırakanlar ise %2.4’tür.

292 <http://www.pewglobal.org/2016/04/27/the-divide-over-islam-and-national-laws-in-the-muslim-world/>  
Erişim tarihi 29 Nisan 2016.

293 Koştaş, a.g.e., s. 95.

Sonrasında Kirman araştırmasında<sup>294</sup> öğrencilere “*dinin devlet işlerine müdahalesi uygun değildir*” ifadesi için fikirlerini sormuştur. Öğrencilerin % 52.9’u bu ifadeye kesinlikle ve %22.4’ü kısmen katılırken, örneklemin % 11.2’si katılmadığını ve % 4.6’sı da kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Örneklemin % 8.9’u ise herhangi bir fikir belirtmemiştir. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğu (% 75.3), bir ilke olarak dinin devlet işlerine müdahalesine karşı çıkmaktadırlar.

Musa Koçar Isparta’da yaptığı araştırmasında,<sup>295</sup> üniversite öğrencilerine, “*dinin, devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi doğru değildir*” sorusunu yöneltmiştir. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %36,1’i tamamen katılmakta; %21,5’i katılmakta, %19,5’i kararsız; %13,2’i katılmamakta ve %9,6’sı hiç katılmamaktadırlar.

Bizim araştırmamızı Koştaş’ın araştırması ve diğer araştırmalarla mukayese edersek dinin devlete müdahale etmesi konusunun öğrencilerin çoğu tarafından kabul edilmeyen bir konu olduğu görülmektedir. Ancak dinin devlete müdahale etmesinin zararı ya da uygunsuzluğu yaklaşımının giderek zayıfladığı anlaşılmaktadır. Bunun en büyük sebebinin Türk siyaset sahasındaki din ile siyasetin giderek yaşadığı uzlaşmanın olduğunu düşünülebilir. Söz konusu uzlaşma ve din ile siyasetin gerilme durumunun azalması halkın görüşüne yansımıştır.

**Tablo 107: Türkiye- Ürdün Örneklerinde Devletin Şeriata Göre Yönelmesi Konusundaki Öğrencilerin Görüşlerinin Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Devletin din kurallarına (şeriata) göre yönetilmesi gerekir.	İstanbul	657	2,43	2,00	1,544	,000
	Ürdün	398	4,33	5,00	,904	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “devletin şeriata göre yönetilmesi” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,33$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,3437$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

294 Kirman, a.g.e., 2005, s. 194.

295 Koçar, a.g.e., s. 157.

Bu bulgular, daha önce “Ürdün Üniversitesi'nin öğrencilerinde, dinin siyasete müdahale etmesinin gerekli olduğu düşüncesi İstanbul Üniversitesi'nin öğrencilerinkinden daha fazladır” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.7.2. Seçimler İle Din

Öğrencilerin siyasete fiilen en etkili bir şekilde katılma aktivitelerinden biri seçimlerde oy vermektir. Üniversite öğrencilerinin oy verirken adayın dindarlığının bu konuda oynadığı rolü öğrenmek, Ürdün ve Türkiye toplumlarında dinin siyasetle ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu siyasi aktivite esnasında öğrencilerin adaylara güveninde adayın dindarlığının ne kadar rol oynadığını öğrenmek için şu soru sorulmuştur.

**Tablo 108: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Seçimlerde Adayın Dindarlığının Öğrenciler Üzerindeki Etkinliği Dağılımı**

Soru: Seçimlerde oy verirken adayın dindarlığını dikkate alır mısınız?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	86	13,1	98	24,6
Çoğu zaman	101	15,4	101	25,4
Fikrim yok	42	6,4	61	15,3
Bazen	100	15,2	56	14,1
Hiçbir zaman	328	49,9	82	20,6
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görülen bulgular üzerine seçimlerde adayın dindarlığına dikkat eden öğrencilerin Türk örneğinde %28,5 iken Ürdün örneğinde %50'dir. Bu konuda adayın dindarlığına bakmayan öğrencilerin Türk örneğinde %65,1 iken Ürdün örneğinde %34,7'dir. Bu durum Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre oy verirken adayın dindarlığına neredeyse iki katı farkla dikkat ettiklerini ortaya koymaktadır.

Bu konuda çıkan bulgular geçen sorunun bulgularıyla örtüşmektedir. Bu da belirtiyor ki dinin siyasete müdahale etmesi konusunda Ürdün Üniversitesi öğrencileri olumlu bir bakış sahibiyken İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin bakışları olumsuzdur.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan Koştaş'ın<sup>296</sup> çalışması da aynı gerçeğe işaret etmektedir. Bu çalışmaya katılan denekler arasında siyasetçilerin dindarlığına önem verenlerin oranı % 22.4 iken, vermeyenler % 64.2, herhangi bir fikir belirtmeyenler % 10.8, cevap vermeyenler % 2.6 oranıyla temsil edilmiştir.

Arslantürk araştırmasında<sup>297</sup> da üniversite öğrencilerine “*seçimlerde siyasi tercihinizi kullanırken oy vereceğiniz siyasi partinin dinle ilgili tutumunu göz önünde bulundurmusunuz*” sorusuyla fikirlerini sormuştur. Öğrencilerin %10'u her zaman, %56'sı çoğu zaman, %29'u ara sıra ve %5'i hiçbir zaman olarak cevaplamışlardır.

Sonrasında Kirman'ın araştırmasında<sup>298</sup> öğrencilere “*oy verirken, siyasi partilerin veya adayların dini düşünce ve kanaatleri önemlidir*” ifadesini sormuştur. Öğrencilerin % 18.1'i bu ifadeye kesinlikle, % 17.2'si kısmen katılırken, % 26.7'si katılmadığını, % 23.9'u da kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin % 14.1'i ise herhangi bir fikir belirtmemiştir. Buna göre öğrencilerin % 35.3'ü siyasi partilerin veya adayların dini düşünce ve kanaatlerinin önemli olduğunu düşünürken, % 50.6'sı bu görüşe katılmamaktadır.

Geçen konularda genelde Ankara'da yapılan araştırmalarla mukayese yapıldığında Türkiye'de dindarlık bakımından ilerleme kaydedildiği anlaşılmaktadır. Genel dindarlıkta söz konusu ilerleme müşahade edilirken seçimin dindarlığa dayanması bu ilerlemeden müstesna kalmıştır. Çünkü bu meselede dindarlık seviye hemen hemen aynı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumdan anlaşılıyor ki, Türkler seçmen dindarlığına bakarken rasyonel bir tavır izlemiştir.

**Tablo 109: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Seçimlerde Adayın Dindarlığının Öğrenciler Üzerindeki Etkinliği Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Seçimlerde oy verirken adayın dindarlığını dikkate alırmısınız?	İstanbul	656	2,26	2,00	1,513	,000
	Ürdün	398	3,19	3,50	1,473	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “oy vermede adayın dindarlığına bakmak” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi

296 Koştaş, a.g.e., ss. 96-97.

297 Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 94.

298 Kirman, a.g.e., 2005, ss. 198-199.

kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=3,19$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,26$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencileri seçimlerde oy verirken İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre adayların dindarlığına dikkat edilmesi gerekliliği hassasiyeti daha yoğundur*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.8. Dinî Gruplar

#### 3.8.1. Dini Grupların Önemi

Herhangi bir toplumu iyi bir şekilde anlayabilme toplumun içinden çıkan ve ayrı bir dini topluluk olarak beliren dini grupları araştırma ve anlamayı gerektirir. Çünkü dini gruplar, insanlık tarihi boyunca bu sosyal kurumdan eksik olmamış ve din sosyolojisi bakımından da bu grupların ortaya çıkışı, gelişimi, yapısı ve tiplerini araştırmak bu sahanın önemli konulardan birisini teşkil etmiştir.<sup>299</sup>

Günümüzde dini grupların ve cemaatlerin dini işlevlerinin yanında psikolojik, sosyal, kültürel, eğitimsel ve ekonomik gibi farklı işlevleri de vardır. Özellikle bu günlerde genel olarak ebeveynlerin dini bilgileri gençlerin manevi hayatlarına rehberlik etme noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizliğin sonucunda özellikle ergenlik çağından sonra aileden müstakil bir hayata başlayan gençler dini gruplar ve cemaatlere yönelmektedirler<sup>300</sup>. Bunun yanında dini grupların ve cemaatlerin öğrenciler için, yurt, burs ve diğer sundukları ekonomik imkanlar öğrencileri cezbetmektedir.

Bu araştırmada dini grupların toplumdaki işlevini ne yeterlilikle yaptığını öğrenmek için üniversite gençlerine bu grupların zarureti sorulmuştur. Çıkan cevaplar olumsuz olduğu takdirde bu dini gruplar işlevini yitirmiş ya da disfonksiyonel olmuş anlamına gelmektedir.

299 Günay, a.g.e., 2000, s. 233.

300 Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yay., İstanbul, 2009, s. 82.

**Tablo 110: Türkiye-Ürdün Örneklemelerinde Dini Grupların Dini Yaşamda Zaruretine Dair Görüşlerin Dağılımı**

Soru: Dini partiler/gruplar dini yaşamda zaruridir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	37	5,6	19	4,8
Katılıyorum	103	15,7	72	18,1
Fikrim yok	147	22,4	152	38,1
Katılmıyorum	148	22,5	89	22,4
Hiç katılmıyorum	222	33,8	66	16,6
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tablodaki bulgulara göre hem Türk hem de Ürdünlü üniversite öğrencilerine göre dini partilerin ve grupların dini yaşamda zarureti zayıf çıkmıştır.

İki örneklem gruplarındaki verilen ifadeye katılan öğrencilerin oranı yakınlık göstermekle birlikte bu fikre hiç katılmayan İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin sayısı Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre çok daha fazladır. Başka dikkat çekici bir husus da, fikri olmayan Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre çok daha fazla olmasıdır. (%38,1-%22,4).

Böyle bir sonucun çıkmasının arkasında birkaç sebep düşünülebilir. Bunlardan biri, bu çalışmaya katılan Ürdünlü örneklemin çoğuna göre siyaset ile dinin iç içe olması gerekmesi toplumdaki dini grupların zaruretine paralel gitmektedir. Ayrıca mevcut sonuç Türk örneklemini için siyasete dinin müdahale etmesi konusunda olumsuz bakış açısıyla paraleldir.

Geçen sorunun bulgularında kararsız kalan Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin en büyük haneyi oluşturması, siyasi konularda fikirlerini söylemekte İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre güvenlik bakımından daha fazla tedbirli olmaları da düşünülebilir. Ayrıca hem Türk hem de Ürdünlü öğrenciler için dini guruplar ile dini partiler toplumdaki zarureti bakımından aynı konumda olmadığı düşünülebilir. Bazı öğrenciler dini partilerin toplumdaki varlığını zorunlu görürken aynı şeyi dini guruplar için düşünmemektedirler. Başka bazı öğrenciler ise bunun tersini düşünebilir.

**Tablo 111: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Dini Grupların Dini Yaşamda Zaruretine görüşlerin Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Dini partiler/gruplar dini yaşamda zaruridir.	İstanbul	657	2,36	2,00	1,249	,000
	Ürdün	397	2,72	3,00	1,089	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “dini guruplara karşı tutumları” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=2,72$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=2,36$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencileri, dini gruplar ve partilerin toplumda bulunmalarının zaruretini, İstanbul Üniversitesi öğrencilere göre daha fazla dikkate almaktadırlar*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır

### 3.8.2. Tarikatlara Bakış

Dini gruplar arasında çok önemli bir yer tutan tarikatlarda dini inanç ve ibadetler yanında manevi/duygusal boyut da çok kuvvetlidir. Tarikatların genel felsefesi “*önemli olan, varlığın özünü anlamak, insanın özünden Mutlak varlığa geçiş yolu aramaktır*”<sup>301</sup>.

Türkler arasında Müslümanlığın yayılmasında en önemli unsurlardan biri tasavvufi hareketlerdir.<sup>302</sup> Yaşadığımız zamanda ise Sufi guruplar modernleşme/sekülerleşme eğiliminin Türkiye’de yol açtığı hızlı değişime, özellikle de değerlerin değişimine karşı büyük bir tepki göstermişlerdir. Ancak toplumda görülen yeni şartlar ve durum, büyük kısmı kadim sufi hareketlerin devamı sayılan bugünkü tarikat ve cemaatlere kendi şartlarını dayatmaktan geri durmamıştır. Böylece tarikatlar modern durumu dikkate alarak bir takım yeni rollere ve şartlara yönelmişlerdir<sup>303</sup>.

İslam’ın tarihi boyunca tarikatlar dini gruplar içerisinde önemli yer işgal edegelmiştir. Şu an yaşadığımız dönemde Sufi tarikatlar Türkiye’de hala toplumda etkin bir rol oynamaktadır. Buna karşın Ürdün’de selefi düşüncenin yayılmış olması Ürdün toplumunda Tarikatların İslam’a zarar verdiği fikrinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Buna göre hem Türk hem de Ürdün toplumundaki tarikatlarla ilgili genel bir ifade sorulmuştur. Öğrencilerin cevapları şöyledir:

301 Yünni Sezen, *Kültür ve Din*, İz Yay., İstanbul, 2011, s. 185

302 Celaleddin Çelik, Türkiye’de dini gruplar sosyolojisi, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kayseri, Ekim 2011, s. 21.

303 Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Yay., Konya, 2002, s. 96.

**Tablo 112: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Sufili Tarikatlara karşı görüşlerin Dağılımı**

Soru: Tarikatlar insanları din anlayışına zarar verir	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Tamamen katılıyorum	182	27,7	58	14,6
Katılıyorum	152	23,1	82	20,6
Fikrim yok	167	25,5	179	45,0
Katılmıyorum	102	15,5	36	9,0
Hiç katılmıyorum	54	8,2	43	10,8
Toplam	657	100,0	398	100,0

Öğrencilerin verdikleri cevaplara istinaden, beklentilerimizin aksine, tarikatlara din anlayışına zararlı görenin en fazla Ürdün Üniversitesi öğrencileri değil, İstanbul Üniversitesi öğrencileri olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi daha önce belirttiğimiz gibi, FETÖ'nün yaptığı darbe girişiminin Türk toplumundaki dini gruplar üzerinde bıraktığı olumsuz etkilerden tarikatlara nasibini alması olarak düşünülebilir.

Ürdün örneğinde kararsızlık oranının büyük (%45) çıkmanın sebebi toplumun tarikatlara hakkındaki detaylı bilgi sahibi olmaması diye tahmin ediyoruz. Çünkü Ürdün toplumunda tarikatlara yayılması çok az olmakla birlikte varlığını neredeyse hissettirmemektedir. Ürdün'de bir tarikata bağlı olan kimse genel olarak, toplum tarafından yolunu şaşırılmış biri olarak sayılmaması ya da dışlanmaması için kimliğini saklamaya çalışmaktadır.

Modernleşmenin maddi boyutu ve pozitivist yaklaşımıyla sufi ve mistik olguları tanımaması ve buna karşın insanın kendi arzularını ön plana çıkarması önemli bir etkidir.

Modernleşmiş insanlar, geleneksel dinlerden uzaklaşmasından kaynaklanan manevi boşluğu, astroloji, falcılık ve kehanet gibi bazı sosyologlar tarafından “gizli dinler” olarak nitelendirilen olaylarla doldurmaya yönelmişlerdir.<sup>304</sup>

Bu toplumlardaki insanların bu manevi eksikliği telafi etme arzusunu gösteren tezahürler arasında, özellikle yoga gibi Doğu menşeli olan manevi hareketlere, meditasyon

304 Sadık Kılıç, “Seküler Dünyanın Gizli Dini: Falcılık, Astroloji”, EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler, 1998, cilt: I, sayı: 2, ss. 1-8.

tipi terapilere başvurmaya başlamaları örnek gösterilebilir. Bu manevi ihtiyaçlarını karşılamak için Budizm'e yönelenlerin sayısı da az değildir.

Arslantürk araştırmasında “*Nasıl bir din tercih edersiniz?*” diye bir soru sormuş. Öğrencilerin %17'si tasavvuf (mistik) özelliği ağır basan bir din” şıkını seçmişler<sup>305</sup>.

**Tablo 113: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Sufili Tarikatların Din Anlayışına Zarar Verdiğine Dair Görüşlerin Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Tarikatlar insanları din anlayışına zarar verir.	<i>İstanbul</i>	657	3,49	4,00	1,459	,000
	<i>Ürdün</i>	398	3,19	3,00	1,130	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında tarikatların dine zarar verdiği konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=3,49$ ), Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=3,19$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin tarikatlara karşı yaklaşımı İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha olumsuzdur*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır

### 3.9. Dinî Yasaklardan Sakınma

#### 3.9.1. Alkol Kullanma

Her dinde emirler olduğu gibi yasaklar da vardır. İslam dinine göre genel olarak yasaklardan sakınmak emirlere uymaktan daha gereklidir. Peygamber efendimiz diyor ki: “*Sizi bir şeyden yasakladıysam, ondan sakının. Size bir şeyi yapmanızı emrettiysem, ondan gücünüz yettiği kadarını yapın (yerine getirin).*”<sup>306</sup>.

İslam dini bu hayatta beş zaruri şeyin korumasına dair bütün hükümlerini kurmuştur. Bu beş esas şeylerden birisi akıldır. Aklın koruması için akli bütün sarhoş eden maddeleri

305 Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 94.

306 Buhârî; hadis: 7288. Müslim; hadis no: 1337.

kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bunun için içki içene kırbaçlama haddinin devlet tarafından yapılması şeriata göre farz kılınmıştır.

Diğer taraftan konuya psikolojik yönünden bakılırsa kişiliği geliştirme ve sağlığı koruma yönünde dinin yasaklarının büyük rol oynadığını görürüz. Nitekim her hangi bir insan mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamak isterse bazı arzuları ve isteklerini frenlemesi gerektiği modern psikolojinin ana bulgularının bir tanesini teşkil etmektedir<sup>307</sup>. Frenlenmesi gereken arzular ve istekler İslam'a göre kişiye ve topluma zarar veren arzulardır ve en tehlikeli olanlardan bir tanesi sarhoş olma arzudur.

Bu araştırmayı başlatmadan önce bazı araştırmaların bulgularına göre Alkol tüketimi konusunda Türkiye ile Ürdün arasında büyük bir fark olduğunu tespit etmiştik. Bu konu Müslüman toplumları çok zarara uğratan bir mesele olduğu için alkol kullanmak üniversite öğrencileri arasında ne kadar yayıldığını öğrenmek için aşağıdaki tablodaki soru sorulmuştur:

**Tablo 114: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Alkol Kullanma Dağılımı**

Soru: Alkol alır mısınız?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	36	5,5	15	3,8
Çoğu zaman	52	7,9	8	2,0
Fikrim yok	10	1,5	10	2,5
Bazen	131	19,9	6	1,5
Hiçbir zaman	428	65,1	359	90,2
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görüldüğü gibi hiçbir zaman alkol tüketmeyen İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin oranı %65,1 iken aynı oran Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde %90,2'ye yükselmektedir.

İki örneklem arasında bu büyük farkın çıkmasının ardındaki sebeplerin bir tanesi yapısal olarak Türkiye'de alkol satış noktalarının çok yaygın olmasıdır. Ürdün'de alkol satış noktaları Türkiye'ye göre oldukça sınırlıdır. Ürdün hükümeti içki satma ruhsatını sadece Hristiyanlara vermektedir. Ürdünlü "Saraya" haber Ajansına göre Ürdün'deki içki satış

307 Halil Apaydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yasaklarla İlgili Tutumları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 11, 1999, s. 2117.

yerleri sayısı 346 olmakla onlardan sadece 222'i Amman'da yer almaktadır.<sup>308</sup> Türkiye'de neredeyse her yerde içki satış yerlerinin görünmesi Türkiye kültüründe bu olgunun daha fazla kabullenilme eğiliminde olması olarak düşünülebilir. Erkeklerin kadınlara göre daha serbest ve daha egemen olduğu bir kültürel statüye sahip olan Ürdün toplumunda ise ortaya çıkan bulgular erkeklerin içki içme oranlarının kadınlara göre daha fazla olduğunu göstermektedir.

2010 senesinde Dünya Sağlık Örgütü alkolün tüketimiyle ilgili ülkeler çapında bir araştırma yapmıştır. Ona göre Türk halkından alkol tüketmeyenlerin oranı %86.2 (%94.4 kadınlar ve %77.5 erkeklerden) ve hayat boyunca hiç alkol tüketmeyen oranı ise %79.6 (%65 erkeklerden ve %92.4 kadınlardan) olarak verilmiştir. Ürdün halkı için alkol tüketmeyenlerin oranı %95.3 (kadınlardan %97.8 ve erkeklerden %92.9) ve hayat boyunca hiç alkolü tüketmeyenlerin oranı da %92.8 (erkeklerden 91.4 ve kadınlardan %94.3) olarak açıklanmıştır<sup>309</sup>.

Alkol tüketimiyle ilgili olarak Arslantürk araştırmasında<sup>310</sup> bir soru sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır: %31'i hiç kullanmamışlar, %12'si kullanıp sonra da tövbe etmişler, %35'i sarhoş olmamak şartıyla kullanmakta bir sakınca görmüyorlarmış, %9'u diğer şikâyet seçmişler ve %18'i cevapsiz bırakmışlardır.

2001 yılından 2013 yılına kadar Malatya ilindeki İnönü Üniversitesinde 12 sene boyunca 48315 öğrenci üzerine yapılan "*Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili*" araştırmasına dayanan bulgulara göre %22'si içki içtiklerini ve üniversiteye girdikten sonra içki, sigara ve uyuşturucu maddelerini kullanmalarının üniversiteye girmeden önceye göre arttığı ifade edilmiştir. Söz konusu maddeleri kullananların oranlarının erkeklerde kızlardan daha fazla olduğu da ortaya çıkmıştır<sup>311</sup>.

308 <http://www.sarayanews.com/index.php?page=article&id=13779> . Erişim tarihi: 12 Mart 2016

309 [http://www.who.int/substance\\_abuse/publications/global\\_alcohol\\_report/profiles/tur.pdf?ua=1](http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/tur.pdf?ua=1)

[https://www.who.int/substance\\_abuse/publications/global\\_alcohol\\_report/profiles/jor.pdf?ua=1](https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/jor.pdf?ua=1)

.Erişim tarihi: 18 Mayıs 2015.

310 Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 93.

311 Vehbi Bayhan, "Gençlik ve Postmodern Kimlik Örüntüleri Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili (İnönü Üniversitesi Uygulaması)", Gençlik Araştırmaları Derneği, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013-1, ss. 139-140.

SEKAM araştırmasında<sup>312</sup> katılımcı gençlere Alkol kullanma konusundaki durumları sorulmuştur. Alınan cevaplara göre gençlerin %75,1'i alkol zararlı olduğu için kullanmıyorlar, %10,2'i ise kullanmadıklarını ama karşı olmadıklarını belirtmişlerdir. Alkol kullandığını bildirenlerin oranı %14,7'dir. Bunların sadece %4,1'i Kullanıyorum; ama bırakmak istiyorum cevabını vermiştir. Katılımcıların yaşları büyüdükçe alkol kullanma oranında dikkat çekici bir artış gözlenmektedir.

Konrad'ın araştırmasında<sup>313</sup> da alkol tüketimi sorulmuştur. Örneklemin %74'ü alkol tüketmediğini söylemektedir.

Yukarıda bahsedilen araştırmaların örneklemini Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve sadece üniversite öğrencileri üzere yapılmış olmaması nedeniyle sonuçları araştırmamızdan farklı çıkmıştır.

**Tablo 115: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Alkol Kullanma Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Alkol alır mısınız?	<i>İstanbul</i>	657	1,68	1,00	1,174	,000
	<i>Ürdün</i>	398	1,27	1,00	,908	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “alkol kullanmak” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=1,27$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=1,68$ ) anlamlı şekilde düşük olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ). Buna göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri daha az alkol kullanmaktadırlar.

Bu bulgular, daha önce “*İstanbul Üniversitesi öğrencileri Ürdün Üniversitesi öğrencilerine göre daha yüksek oranda alkol tüketmektedirler*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

312 Vatandaş ve Diğerleri, a.g.e., , 2013 s.171.

313 Konrad, a.g.e., s. 16.

### 3.9.2. Faiz yemek

Faizin yenmesi İslam'a göre en tehlikeli günahlardan birisi sayılmıştır. Her Müslümanın faizin haram olduğunu kabul edip ondan sakınması zaruridir. Allah c.c faiz yiyenlerin Allah ve Allah'ın resulüne savaş açtıklarını ifade etmiştir<sup>314</sup>.

Ancak günümüzde faiz Müslüman toplumlarında bürokrasi yoluyla eskiye göre daha yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca bankalar vasıtasıyla küreselleşmenin etkisinden dolayı bütün devletlerin ekonomileri faiz esaslı bir sisteme bağlanmıştır. Bu faiz sistemi toplumun içerisinde insanların alış veriş yapmalarında da büyük bir yaygınlık bulmuştur. Tüketim toplumunun üzerinde beslendiği sanayileşme, faize dayalı vadeli alış veriş yoluyla modern toplumdaki insanlara daha fazla tüketmelerine bir teşvik vesilesi olmaktadır. Faiz günümüzde o kadar yayıldı ki, faizsiz bir ekonomi düşünülemez hale gelmiştir.

Bu durumda üniversite öğrencilerine dinen son derece haram ve bu zamanda toplumda revaç bulan faiz hakkındaki görüşlerini sorulmuştur.

**Tablo 116: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Faize Karşı Tutumlarının Dağılımı**

Soru: Faiz konusunda tutumunuz nedir?	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Haram ve almıyorum	329	50,1	267	67,1
Haram ancak alıyorum	69	10,5	32	8,0
Fikrim yok	131	19,9	10	2,5
Bu zamanda zaruret	74	11,3	41	10,3
Haram değil	54	8,2	48	12,1
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki tabloda iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi faiz hakkındaki tutumu haram saymakla birlikte faizli işlem de yapmayan öğrencilerin oranı Ürdün Üniversitesi örneğinde İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre ciddi şekilde yüksektir. İkinci husus faizin haram olmadığını düşünen öğrencilerin oranı İstanbul Üniversite örneğine göre Ürdün Üniversite öğrencilerinde önemli bir farklılık göstermektedir (İst.Üni 8,2- Ürd. Üni 12,1). Bu farkın sebebi bize göre bu konudaki fikir belirtmeyen öğrencilerin İstanbul Üniversitesi örneğinde Ürdün Üniversite öğrencilerine göre çok daha fazla (İst.Üni %19,9- Ürd. Üni. %2,5) olmasıdır.

314 Bakara süresi, 279.

Faiz meselesi modern dönemde çok değişik ve karmaşık bir mesele halini almış durumdadır. Bir yandan dini müesseseye bağlı bankadan gelen faizin geçerliliği ile ilgili büyük oranda ittifak olmasına rağmen yine Müslümanlar arasında karşıt görüşü savunanlar da bulunmaktadır. Diğer taraftan, faiz günümüzde daha önce hiç görülmediği kadar dünyanın her tarafında yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca faiz üzerine kurulmuş bankalar medya reklamı vasıtasıyla çok donanımlı ve lüks prestij statüsü kazanmış, toplumda girmediği bir yer kalmamıştır.

Şimdi içinde yaşamakta olduğumuz post modern toplum “tüketim toplumu” olarak da adlandırılmaktadır. Yaşadığımız dönemde küresel sistem ve kültürel emperyalizmin katkılarıyla tüketim kültürünün batı kodlarıyla yayılmasının, batı dışındaki diğer toplumların dünya tasavvuru ve yaşam şekilleri üzerinde tesirleri olmuştur.<sup>315</sup> Dolayısıyla, batı yaşamında faizin çok önemli ve esas bir konuma gelmesi, bizim toplumun üzerinde ve özellikle gençlerin dindeki faiz hakkında olumsuz görüşlerinin yumuşamasında ve değişmesinde mutlak etkili olmuştur.

Arslantürk çalışmasında<sup>316</sup> bu soruya benzer bir soru sormuş ve alınan cevaplar şöyledir:

Öğrencilerin %37’sine göre faiz haram ve günahdır, %25’i faizin haram ve günah olduğuna inandıkları halde mecburen alıp vermektedirler, %12’sine göre ise faiz dinle ilgili bir konu değildir ve bu nedenle çıkarlarına göre hareket ettiklerini beyan etmişlerdir. %16’sı diğer şıkkını seçtiler ve %9’u cevapsız bırakmışlar.

Konrad da araştırmasında<sup>317</sup> da faizi sormuştur. Örneklemin %38’i faizle yapılan işlemlerden kaçındıklarını belirtmişlerdir.

**Tablo 117: Türkiye- Ürdün Örneklemelerin Faize Karşı Tutumlarının Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Faiz konusunda tutumunuz nedir?	<i>İstanbul</i>	657	3,82	5,00	1,365	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,07	5,00	1,480	

315 İsmail Demirezen, Tüketim Toplumu ve Din, Dem yay., İstanbul, 2015, ss. 44 ve 134.

316 Arslantürk, a.g.e., 1998, s. 93.

317 Konrad, a.g.e., s. 20.

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “faiz yemek” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,07$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=3,82$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre faiz almama hassasiyeti daha yüksektir*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır.

### 3.10. Karar Vermede Dine Uymak

Dinin doktrinlerine genel olarak uymak, yani vecibelerini yerine getirmek ve yasaklarından sakınmak, insanın dindarlığına büyük ölçüde delalet etmektedir. Çünkü dindarlık, “*dinin insan hayatına nüfuz derecesi*<sup>318</sup>”nden ibarettir.

Bunun üzerine öğrencilere, dindarlık durumlarının derecelerini ortaya çıkartan şu tablodaki genel bir soru sorulmuştur.

**Tablo 118: Türkiye- Ürdün Örneklemelerinde Karar Verirken Dine Uymasına Göre Tutumlarının Dağılımı**

Soru: Herhangi bir konuda karar verirken dine uygun olup olmadığına dikkat ederim	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	161	24,5	188	47,2
Çoğu zaman	221	33,6	132	33,2
Fikrim yok	25	3,8	16	4,0
Bazen	153	23,3	53	13,3
Hiçbir zaman	97	14,8	9	2,3
Toplam	657	100,0	398	100,0

Tabloda görüldüğü üzere her zaman ve çoğu zaman karar vermek konusunda dine uyan İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin oranı %58,1'dir. Bu oran Ürdün Üniversitesi öğrencilerinde %80,4'e çıkmaktadır. Dini hayata hiç karışmayan öğrencilerin oranı ise Türk örnekleminde %14,8 olurken Ürdünlü örnekleminde %2,3'e düşmektedir.

Burada çıkan sonuç, bu anketteki sorulardan ortaya çıkan bulguları doğrular ve destekler mahiyettedir.

318 Mustafa Tekin, a.g.e., 2004, s. 53.

Arslantürk araştırmasında<sup>319</sup> “herhangi bir iş ya da davranış yaparken neyi ölçü alırsınız?” sorusunu sormuştur. Dinle ilgili şıkkı “*Din bu konuda ne der (yaptığım iş günah mı sevap mı?)*” öğrencilerin %35’i seçmişler.

Bener’in Isparta’da yaptığı araştırmada<sup>320</sup> “*Günlük hayatımda, yapacağım işlerde Allah’ın nasıl davranmamızı istediğini düşünerek karar veriyorum*” üniversite öğrencilerine sormuştur. Alınan cevaplara göre öğrencilerin %23,5’i kesinlikle katılıyorlar, %33,8’i katılıyorlar; %23,5’i katılmıyorlar ve %19,1’i hiç katılmıyorlar.

Konrad’ın araştırmasında<sup>321</sup> da benzer bir soru sorulmuştur. Ona göre örneklemin %37’si “*Yaşamımı din kurallarına göre şekillendiririm*” ifadesine katılırken, %30’u bu ifadeye katılmadığını belirtmiştir. Nötr olanların oranı ise %31’dir

**Tablo 119: Türkiye- Ürdün Örneklemlerinde Karar Verirken Dine Uymasına Göre Tutumlarının Mann Whitney-U -testi**

	Üniversite	N	M	MEDIAN	S.D	P
Herhangi bir konuda karar verirken dine uygun olup olmadığına dikkat ederim.	İstanbul	657	3,29	4,00	1,433	,000
	Ürdün	398	4,09	4,00	1,114	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “karar vermede dine uymak” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencileri puanlarının ( $x=4,09$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerin puanlarından ( $x=3,29$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencileri herhangi bir konuda karar verirken dine uygunluğa dikkat etme oranları, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha yüksektir*” şeklinde hipotezimizi doğrulamaktadır

319 Arslantürk, a.g.e, 1998, s. 90.

320 Bener, a.g.e, s. 67.

321 Konrad. a.g.e, s. 17.

### 3.11. Dini Tebliğ Sorumluluğu

Bizim araştırmamızda dini tebliğinden kasıt, diğer insanlara dini bilgiyi aktarmak, nasihat vermek ya da ikazda bulunmaktır. Tebliğin amacı ise muhatabın ya da umumi menfaatin hasıl olması ya da yanlış davranıştan sakındırmaktır.

Allah c.c Kur'an-ı Kerimde Müslüman ümmetini tebliğ vazifesini yaptığından dolayı överken İsrail oğullarını dini tebliğini yapmadıklarından dolayı Allah'ın azabını hak ettiklerini de beyan etmiştir. Bundan dolayı dinin tebliğ etmesi İslam'a göre çok önemli bir yer almakta ve onu çoğu kişiler terk ettiklerinde helake uğramaya sebep gösterilmektedir.

Toplumsal alanda insanın diğer toplum fertlerine bildiği dini bilgiyi aktarması ve bir dini ya da ahlaki bozukluk gördüğü zaman nasihat vermesinin toplumsal dayanışma konusunda önemli ve yapıcı bir faydası vardır.

Dini tebliğ görevini yapmak yaşadığımız modern dönemde bir taraftan eski zamana göre zor bir iş olurken öbür yönden de kolaylık bulmuştur. Ferdiyetçilik ile öne çıkan modern toplumda, diğer insanlara tebliğ etmek ferdi hürriyete dokunan bir eylem sayılabilir ve bu hassasiyetten dolayı daha zor hale gelmiştir. Diğer taraftan küreselleşmenin esaslarından birisi iletişim hızı ve zengin imkanları, dini tebliği alanı daha genişlemiş ve etkili yeni teknikler ve araçlarla kullanılabilmiştir.

Bu günlerde yaygın olan sosyal medyada videolar ve çeşitli sözleri paylaşmak bu dönemin simgelerinden bir tanesi olmuştur. Bir insanın dini içerikleri sosyal medyada ya da diğer araçlar vasıtasıyla paylaşması dini tebliğin modern şekillerinden birisidir. Bu bakımından yaşadığımız yeni dönemde iletişimin gelişmesi dini tebliğin bazı şekillerini kültürel bir hale dönüştürmüştür.

Üniversite öğrencilerinin tebliğ alanında ne kadar aktif olduklarını öğrenmek için şu soru sorulmuştur.

**Tablo 120: Örneklemin Dini Savunma ve Tebliğ Etme Tutumlarının Dağılımı**

Soru: Dinimi savunur ve tebliğ etmeye çalışırım	İst. Ü		Ürd. Ü	
	N	%	N	%
Her zaman	158	24,0	204	51,3
Çoğu zaman	220	33,5	123	30,9
Fikrim yok	42	6,4	18	4,5
Bazen	152	23,1	46	11,6
Hiçbir zaman	85	12,9	7	1,8
Toplam	657	100,0	398	100,0

Yukarıdaki bulgular iki örneklemin arasında büyük fark göstermektedir. Önemli şıklardan bir tanesi, dini savunma ve tebliğ etmesini hiçbir zaman yapmamakla ilgili son hanedir. Bu hanedeki Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin çok az olması, neredeyse bütün Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin bu dini görevi yaptıklarını göstermektedir.

Şüphesiz bu konuda bu kadar büyük farkın çıkmasının iki örneklemin arasındaki dindarlığın seviyesinden kaynaklandığı açıktır. Ayrıca dindarlığın yanında Türkiye ile Ürdün arasında yaşam tarzıyla alakalı başka hususların da rol oynadığı düşünülebilir.

Ürdün toplumunun, Türkiye'ye göre gelenekselliğe daha yakın olmasından dolayı vatandaşların arasındaki ilişkiler daha samimidir. Bu durum, Ürdün toplumunun bireyleri arasında diyalog, tavsiye ve nasihatlarla özel konularda bile kanal açmaktadır. Ürdün halkı için birbirine müdahale etmek daha kolay ve kabul edilir bir olgudur. Tebliğ faaliyeti de diğerlerinin işlerine müdahale kabilinden sayıldığından bu durumda, tebliğ faaliyeti Ürdün'de daha kolay uygulanmaktadır. Türkiye daha modern bir ülke olmasından dolayı, vatandaşlar arasındaki ilişkiler Ürdün'e göre daha fazla formel ve ikincil ilişkilerdir.

Birincil ilişkilerden ikincil ilişkilere intikal etmiş olan yaşadığımız modern toplumun en önemli özelliği bireyseldir. Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerdeki tebliğ olayı ise bireyseldikten uzak, toplumdaki her ferden diğerlerini düşünerek kendi yaşadığı dindarlık, dini bilgi ve dini şuuru aktarmak için dini tebliğ yapma isteğini gerektirmektedir.

**Tablo 121: Türkiye- Ürdün Örneklemlerinde Dini Savunma ve Tebliğ Etme Mann Whitney-U -testi**

	<i>Üniversite</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>MEDIAN</i>	<i>S.D</i>	<i>P</i>
Dinimi savunur ve tebliğ etmeye çalışırım	<i>İstanbul</i>	657	3,32	4,00	1,393	,000
	<i>Ürdün</i>	398	4,18	5,00	1,071	

İstanbul ile Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında “Dini tebliğ etmek” konusundaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için Mann Whitney-U -testi kullanılmıştı. Çıkan sonuca göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin puanlarının ( $x=4,18$ ), İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin puanlarından ( $x=3,32$ ) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir ( $p=0,00$ ;  $p<.001$ ).

Bu bulgular, daha önce “*Ürdün Üniversitesi öğrencileri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre dini daha fazla savunmakta ve tebliğini yaptıklarını düşünmektedirler*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.



## SONUÇ

Üniversite gençlerinin dini tutum ve davranışlarını konu edinen bu araştırma, Türkiye'den İstanbul Üniversitesi ve Ürdün'den Ürdün Üniversitesi'ndeki öğrencilerin dini ve sosyal hayatının tasvirini hedeflemiştir. Aynı zamanda cinsiyet, ailenin aylık geliri, fakülte ve yerleşim yeri gibi demografik değişkenlerle dindarlık ilişkilerini ortaya koymak istemiştir. Araştırma toplumun önemli tabakalarının önemli ve canlı kesimi olan üniversite gençliği üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bir toplumun kurumları birbirine bağlıdır ve etkileşim içindedirler. Söz konusu kurumlar toplumun dini hayatını etkilemekte ve etkilenmektedir. Buradan hareketle, genelde Türkiye ve Ürdün'deki dini ve sosyal hayatın tasvir edilmesindeki başlıca amaç, din kurumunun farklı toplumsal kurumlarla etkileşiminden doğan neticelerin tespit edilmesidir. Nitekim yaklaşık yüzyıl öncesine kadar aynı devletin çatısı altında yaşamakta olan Türk ve Ürdün toplumları, geçen yüzyıl boyunca siyasi rejim, aile yapısı, eğitim, ekonomi ve diğer alanlarda farklı tecrübeler edindiler. Bunun sonucu iki toplumdaki farklar daha fazla belirginlik kazanmıştır. Bu araştırmada, söz konusu değişimlerin ışığında, her iki toplumdaki dini hayatın farklılıkları ortaya konmuştur.

Bu araştırma süresince İstanbul'un Amman'a göre, daha kalabalık bir nüfusa sahip olması, ekonomik durumunun daha ileri düzeyde olması, Türkiye'nin siyasi olarak laik bir sistem benimsemesi ve modernleşmeden daha fazla etkilenmiş olması gibi durumların dindarlık olgusuna yapabileceği etki dikkate alınmıştır.

İstanbul ve Amman'daki Ürdün Üniversitesinde çoğunluğu son sınıfta okuyan lisans öğrencilerden 1055 kişi seçilmiştir. Oluşturulan bu örnekleme hazırlanmış olan anket aracılığıyla inanç, ibadet, davranış, bilgi ve etki olmak üzere dinin muhtelif boyutları hakkında sorular sorulmuştur. Hazırlanan sorular içinden dindarlıkla yakından ilgili olanlar seçilmiş ve aralarında eleme yapıldıktan sonra güvenilirliği yüksek olan 16 soru ortaya konulmuştur. Bu soruların faktör analizi işlemi sonucunda iki boyutlu olduğu anlaşılmıştır. Birinci boyut inanç-duygu ikincisi ise ibadet-bilgi-etki şeklinde isimlendirilmiştir.

Başlangıç olarak dindarlık ile ilgili sorularla sosyo-demografik değişkenlerin ilişkileri incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre cinsiyet değişkeni ile dindarlık arasındaki farkın,

hem İstanbul Üniversitesi hem de Ürdün Üniversitesi için dindarlığın bütün boyutlarında anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Sosyal çevre ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair bulguların neticesinde, örneklem düzeyinde, hayatının çoğunu kent yahut köyde geçiren öğrenciler arasında anlamlı bir fark yoktur. Ancak Ürdün Üniversitesi öğrencileri düzeyinde, hayatının çoğunu köyde geçiren öğrencilerin hem genel dindarlık seviyesinde ( $p=0,036$ ) hem de ibadet boyutunda ( $p=0,038$ ) anlamlı bir artış tespit edilmiştir. Köylü kökenli Ürdün Üniversitesi öğrencileri arasında dindarlığın daha yüksek çıkmasının sebebi, Ürdün'deki köy ile kent hayatı arasındaki farkın çok yüksek olması şeklinde tahmin edilmektedir. Ürdün'deki köy ile kent hayatı arasında farkın daha büyük olması ise Türkiye'ye göre Ürdün'ün ekonomik imkanlarının daha zayıf ve bazı köylerinin çöl ortasında yer alıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Öğrenciler tarafından devam edilmekte olan fakülteler ile dindarlık arasındaki ilişki bağlamında, ilk olarak İstanbul Üniversitesi'nin neredeyse her iki fakültesi arasında anlamlı bir fark çıkmıştır. Ancak Ürdün Üniversitesi'nin fakültelerin durumu olumlu yönde İlahiyat Fakültesi ile diğer tüm fakülteler arasında, ve negatif yönde Edebiyat Fakültesi inanç-duygu boyutunda da diğer fakültelerle anlamlı bir farkın ortaya çıktığı, diğer fakülteler arasında ise anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür.

İlahiyat Fakültesi her iki üniversitede de dindarlık düzeyinde ilk sırada yer almıştır. Son sırayı alan fakülteler ise İstanbul Üniversitesi'nde Veterinerlik Fakültesi, Ürdün Üniversitesi'nde ise Edebiyat Fakültesi olmuştur. Daha önce yapılan araştırmalara göre dindarlık düzeyinde hep ilahiyat fakültelerinin ilk sırada yer alması, buna mukabil, bazı araştırmalara göre de sağlık bilimlerine bağlı fakültelerin, bazılarında göre de sosyoloji ve psikoloji gibi bölümlerinin son sırada yer alması, bu araştırmanın sonuçlarını destekleyecek mahiyettedir. Zira Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden alınan örneklemin hemen hemen yarısı Felsefe bölümünden alınmıştır. Felsefe bölümü ile sosyoloji ve psikoloji bölümleri dindarlık konusunda birbirlerine yakın sayılmaktadır. İstanbul Üniversitesi'ndeki Edebiyat Fakültesinden alınan örneklemin aşağı yukarı yarısı Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden, diğer yarısı ise Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden alınmıştır. Bu fakültenin, hemen İlahiyat Fakültesinden sonra ikinci sırada yer alması, Türk toplumunda Arapça dil eğitimi ile dindarlık arasında olumlu bir ilişki olduğuna delalet etmektedir.

Üniversite öğrencilerinin ebeveynlerinin eğitim seviyeleriyle öğrencilerin dindarlığı arasındaki ilişki hakkında genel olarak şu neticelere ulaşılmıştır: İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin örnekleminde ebeveyn eğitimi seviyesinin değişmesiyle, öğrencilerin dindarlığının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülürken, Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin ebeveynlerinin eğitim seviyelerindeki değişim ile öğrenciler arasındaki dindarlık seviyelerinin farklılaşması nadir bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Daha önce yapılan çoğu araştırma, eğitim seviyesinin yükseldikçe dindarlık seviyesinin düştüğünü ifade etmektedir. Ebeveynlerin, yetiştirmiş oldukları kendi evlatlarına, kendileri tarafından benimsenen dini tutumları aktardıklarına dair bu hipotezin, bu araştırmanın bulguları göz önüne alındığında kısmen desteklendiği görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri ile dindarlık ilişkisine gelince, elde ettiğimiz bulgular, bu hususta anlamlı ilişkiler göstermektedir. Bu konuda bir genellemeye gidilecek olursa ailelerin gelir düzeyinin artmasının öğrencilerin dindarlık seviyelerinde azalmaya yol açtığı söylenebilir. Bu sonuç, Türk toplumu üzerinde yapılan araştırmaların çoğunda, “*sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe dindarlık seviyesi düşmektedir*” genel hipotezini destekler mahiyettedir.

Araştırmamızda çeşitli toplumsal kurumların din eğitimi verme faaliyetinin etkinliğini tespit amacıyla üniversite öğrencilerine “*Din eğitiminizi nereden aldınız?*” şeklinde soru yöneltilmiştir. Verilen cevaplara göre hem Ürdün'de hem Türkiye'de aile, din eğitimi aktarmada esas rol sahibi olma özelliğini korumaktadır. Aile, örneklemin bütünü itibarıyla ve İstanbul Üniversitesi öğrencileri için birinci, Ürdün Üniversitesi öğrencileri için az farklı ikinci sırada yer almıştır. Ancak dini eğitimin okul yoluyla alınmasına gelince, bütün örneklem için ve İstanbul Üniversite öğrencileri için hemen aileden sonra ikinci sırada yer alırken, Ürdün Üniversitesi öğrencileri için ikinci sırada yer almıştır ve bu konuda Ürdün ile Türkiye arasında belirgin bir fark göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle din eğitimi veren kurumların arasında çıkan en büyük fark Türkiye ile Ürdün okulları arasında çıkmıştır (İstanbul %44,5, Ürdün %70,4). Bunun sebebi Ürdün'deki eğitim-öğretim faaliyetlerinin tüm aşamaları boyunca din derslerinin Türkiye'ye göre daha fazla olmasıdır.

Anketin diğer sorularına gelince ilk önce inanç boyutuyla ilgili sorular sorulmuştur. Bütün inanç esaslarında iki örneklemin arasında Ürdün Üniversitesi öğrencileri lehine büyük bir farkın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum tezin başında bu konuda ortaya

koyduğumuz hipotezleri doğrulamıştır. Allah inancı konusunda, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin çoğu ve Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin tamamına yakını inanmakla beraber, İstanbul Üniversitesi örneğinde şüpheli inananların oranı Ürdün Üniversitesi örneğine göre belirgin bir fark göstermiştir. Bunun yanında; deist, ateist, Allah inancına ilgi duymayanlar ya da her türlü inanca karşı öğrencilerin oranlarında iki örneklemin arasında Ürdün Üniversitesi öğrencileri lehine büyük bir fark görülmüştür (İstanbul %13,3, Ürdün %1,6).

Diğer inanç esaslarına gelince, bunların Allah inancına nispetle daha düşük seviyede oldukları ortaya çıkmış ve aralarında en düşüğü esas olarak, özellikle de İstanbul Üniversitesi öğrencileri örneğinde, Kur'an-ı Kerim'in geçerliliği hususunda ortaya çıkmıştır. Bu sorunun sadece inançla bağlantılı olmadığı, siyasi boyutu ve ülkedeki yaygın bazı ideolojiler ile dolaylı bir şekilde bağlantılı olduğu düşünülebilir.

İbadet boyutuyla ilgili bulguların inanç boyutundaki bulgulardan daha düşük çıkması, beklenen bir sonuçtur. Ayrıca iki örneklemin arasında ibadet boyutunda çıkan fark, inanç boyutunda çıkan farka nazaran daha büyüktür. Her iki örneklemin gençleri tarafından yapılan ibadetler arasında, en fazla oruç ibadetine önem verilmiş görünmektedir. Bu sonuç diğer araştırmaların sonuçlarıyla paralel çıkmıştır. Oruç ibadeti üzerinde yüklenen kültürel anlamlar ve toplumsal baskılar, ayrıca süreklilik bakımından daha az yapılmasının gerekmesi, diğer ibadetlere göre en fazla yerine getirilen ibadet olmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Dinin duygu boyutunda; hayata dair anlam arayışı ve ölüme karşı dinin verdiği güven duygusu hususlarında öğrencilerin arasındaki işlevi araştırılmak istenmiştir. Sonuç olarak örneklem gruplarının çoğunluğuna göre, dine bağlılığın, diğer hiçbir kaynaktan elde edilemeyecek kadar hayata güçlü bir gaye ve anlam yüklemekte olduğu, ölüme karşı da bir güven duygusu oluşturmada yegâne kaynak olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ifadeler Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin katılımı, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin katılımına kıyasen, anlamlı bir şekilde daha fazladır.

Modernleşme ve küreselleşmenin temel olarak dayandığı olguların en önemlilerinden bir tanesi olan hoşgörünün Türk ve Ürdün öğrencileri arasında yeri de sorguladığımız konulardan birini teşkil etmiştir. İnanç konusunda iki örneklem de büyük ölçüde hoşgörülü bir eğilim göstermiştir. Ancak sosyal ilişkilere gelindiğinde, arkadaş edinirken dindarlığa dikkat etme hususunda İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin çoğunun hoşgörülü bir tavır

gösterdikleri, buna mukabil Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin dindarlık hususundaki dikkatlerinin daha yoğun olduğu ortaya çıkmıştır.

Eş seçiminde dinin etkinliği de araştırılmıştır. Verilere göre, eş araştırılırken, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin yarısından fazlası; Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin de çoğu eşin dindarlığına dikkat etmektedirler. Bu noktada Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre eşin dindarlığına anlamlı bir farkla daha fazla dikkat ettikleri görülmektedir.

Sanayileşme ve şehirleşmenin getirdiği en ciddi değişimlerden bir tanesi de cinsiyet rolleri konusundadır. Bu konuya ilişkin dinî tartışmalara yol açan hususları, öğrencilerin etkilendiği yönleri ve dindarlığın rolünü tespitte çalıştık. Bu konunun, hem iki örneklemin arasında ve hem de demografik değişkenlere göre tezin en farklı sonuçlara yol açan konularından biri olduğunu söyleyebiliriz. Öğrencilere sorulan sorular içerisinde en fazla fark yaratan konu, kadının kocasına -haramın dışında- itaat etmesinin gerekliliği konusudur. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin hemen hemen üçte biri; Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin ise çoğu, kadının kocasına itaat etmesinin gerekliliğine katılmaktadırlar. Cinsiyet rollerine dair ikinci konu da kadının evin dışında çalışmasının uygunluğudur. Bu hususta da İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin lehine anlamlı bir farkın çıkmasıyla birlikte, iki örneklem grubunun çoğu, kadının evin dışında çalışmasına katılmaktadırlar. Bu konuda üçüncü ve son husus da kadının özgürce giyinmesinin gerekliliği konusudur. Kadının özgürce giyinmesine İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu katılırken, Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin neredeyse dörtte biri katılmaktadırlar.

Bu çalışmada en büyük fark din ile siyaset arasındaki ilişkide devletin şeriata göre yönetilmesi konusunda çıkmıştır. Devletin şeriata göre yönetilmesini Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu onaylarken, bu fikre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin üçte birinden daha azı katılmaktadırlar. Bu farkın ortaya çıkmasında ilk sırada, iki ülke arasındaki devlet yönetim sisteminin farklılıkları ve özellikle Türkiye'nin laik sistemi benimsemesi ve bunun medyada ve eğitimde yansımaları gelmektedir.

Din ile siyaset konusunda ikinci mesele, seçimlerde oy verirken adayın dindarlığına dikkat etme konusudur. Bu meselede de önceki meselede olduğu kadar büyük olmasa da belirgin bir fark ortaya çıkmıştır.

Dinin bilgi boyutuyla ilgili olarak, ilk önce öğrencilere Kur'an-ı Kerim'i okumalarının sıklığı sorulmuştur. Bu noktada Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre anlamlı bir farkla daha fazla Kur'an-ı Kerim'i okudukları ortaya çıkmıştır. Bu farkın ortaya çıkmasının ardında sadece iki örneklemin arasındaki dindarlığın seviyesi değil, Kur'an-ı Kerim'in Arapların dilinde olması da rol oynamaktadır. İkinci nokta ise iletişim ve sosyal medya araçlarını kullanmada, yine Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre anlamlı bir farkla daha fazla ilgi gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Dini kitapların okunmasında da Ürdün Üniversitesi öğrencileri İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha fazla kitap okumaktadırlar.

Yukarıda ifade ettiğimiz dinin bilgi boyutundaki meselelerinden elde edilen sonuçlara göre Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin dini bilgilerinin İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre daha yetkin olduğu ortaya çıkmıştır. Buna rağmen öğrencilere “*İbadetlerinizi sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeniz için gerekli olan bilgi düzeyiniz nedir?*” sorusu sorulunca iki örneklemin arasında anlamlı olmayan küçük bir fark ortaya çıkmıştır. Ama bu soru, bilgi boyutlarındaki diğer sorulara bağlı olup geri kalan diğer sorular ise kontrol soruları mahiyetindedir.

Dini partiler/grupların toplum içindeki zaruretini ölçmeye yönelik soru yöneltilmiştir. Her iki örneklemin öğrencileri bu konuda pasif bir tavır göstermiş ve her iki örneklemin dörtte birinden daha azı söz konusu zarurete katılmıştır. Bu noktada Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine göre dini grupların zaruretine katılmaları anlamlı bir şekilde daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin çoğunun dini parti ve grupların siyasi ve sosyal yaşamda zaruri olmamasını düşünmelerinde, FETÖ'nün etken olması ve Türkiye'yi uğratmak istediği zarar yüzünden birçok öğrenci tarafından bu dini cemaat hakkında oluşan olumsuz kanaatin genellemeye yol açtığı düşünülmektedir. Üniversitesi öğrencilerinden alınan cevaplar ise Ürdün hükümeti ile dini partiler ve hareketlerin siyasi olarak uyuşmaması sebebiyle, öğrencilerden bir kısmının, bu soruya baskı altında cevap verdiklerini düşünmemize yol açmaktadır. Bunun yanında Ürdün'deki dini hareket ve partilerin siyasi ve sosyal yaşama katılma oranlarının çeşitli sebeplerden dolayı daha düşük olmasından ötürü, bu tür yapıların kendilerini Ürdün toplumuna büyük ölçüde kabul ettiremedikleri fikrini akla getirmektedir.

Tarikatlarla ilgili olarak öğrencilerin zihinlerinde mevcut kanaatlerini öğrenmek istemiştik. Türkiye'de tasavvufi tarikatların genel olarak kabul gördüğü ve Ürdün'de de tam

aksine genellikle kabul görmemesine rağmen sonuçlar bu konudaki hipotezimizin zıttı yönünde çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin neredeyse yarısı ve Ürdün Üniversitesinin öğrencilerinin üçte biri tarikatların din anlayışına zarar verdiğini düşünmektedirler. Bunun yanında Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin yaklaşık yarısının kararsız bir tutum göstermiş olmaları, Ürdün’de tasavvuf hakkındaki bilginin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda bu dini grupların topluma katılma oranının da az olduğuna delalet etmektedir.

Tasavvufi gruplar hakkında İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden alınan bu cevapların hemen hemen yarısının olumsuz olmasında yine FETÖ olayının etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü bu durum öğrencilerin en azından bir kısmının FETÖ gibi olumsuz bir olay yüzünden diğer benzer dini gruplar hakkında da -farklı olmalarına rağmen- genelleme yaptıklarını hatıra getirmektedir.

Alkol kullanımının üniversite öğrencilerinde, özellikle İstanbul Üniversitesi öğrencileri arasında büyük bir miktarda yayıldığı ortaya çıkmıştır. Hiç alkol tüketmeyen öğrencilerin oranı, İstanbul Üniversitesi’nde %65,1 iken Ürdün Üniversitesi’nde %90,2’dir. Öğrencilerin arasında bu konuda anlamlı ve büyük farkın ortaya çıkmasının yanı sıra bu konuda daha önce yapılan araştırmaların sonuçlarıyla her iki örneklem de dâhil olmak üzere bu araştırmanın sonuçları arasında da büyük bir fark çıkmıştır. Tabii ki her iki örneklem grubuna mensup öğrencilerin, kendi arzularına karşı geliştirdikleri kişisel caydırma yöneliminin farklı olması, alkol tüketimi üzerinde farklılık yaratmasında rol oynamasının yanı sıra Türkiye’de alkol kullanımının yaygınlığı ve serbestliği buna mukabil Ürdün’de ise çok kısıtlanmış olması, Türk gençlerinde alkol tüketme oranının daha yüksek çıkmasında önemli bir etken olmuştur.

Ekonomik alanda öğrencilerin en fazla temas ettiği konu faiz konusudur. Faizin İslam dinindeki hükmü ve haramlığı çok açık olmasına rağmen öğrencilerden Türk örnekleminin yarısı ve Ürdün örnekleminin yaklaşık üçte biri, faiz almaktadır. Öğrencilerin çoğunun harçlıklarını ailelerinden aldıkları halde bu kadar büyük miktarda faizli muamelede bulunmalarında küreselleşmenin gölgesinde faizi güzel gösterip süsleyen ve teşvik eden reklamların rolü büyüktür. Ayrıca küreselleşmenin kendi dayattığı sıkı ve kuşatıcı ekonomik sistem, faizin haramlığı ve zarureti üzerine son dönemde tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmaların etkisi öğrencilerin görüşlerine de yansımıştır. Dolayısıyla öğrencilerin bir kısmı zaruriyetten bir kısmı da haram olmadığını düşünerek faiz aldıklarını belirtmişlerdir.

Günlük işlerinde herhangi bir konuda karar vermeden önce, İstanbul Üniversitesi öğrencilerin dörtte birine yakını bu kararlarının dine uygun olup olmadığını gözetirken, Ürdün Üniversitesi öğrencilerinin yarısına yakını bu hususa riayet etmektedir. Buna karşın karar verirken dine uygunluğuna hiç bakmayan öğrencilerin oranları Türk örneğinde %14,8 ve Ürdün örneğinde %2,3'tür. Bu oranlar öğrencilerin inanç boyutundan kaynaklanan dini pratiklerinin yaşama geçme oranını temsil etmekte ve dindarlığın da hemen hemen genel oranını göstermektedir.

Ankette yer alan son soru, dinin savunulması ve tebliğ edilmesi hakkındadır. Bu sorunun özellikle ilk kısmı (dinin savunulması) aidiyet boyutuna girmekte, dinin savunulmasının bizzat katılımcılar tarafından yapılması beklenmektedir. Dinin tebliğ edilmesine ilişkin olan ikinci kısımda ise bu tebliğin daha dindar kişiler tarafından yapılması beklenmektedir. Bu ifadelere çoğu öğrencinin katılmış olması, öğrencilerin dini aidiyetinin iyi bir durumda olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda ulaşılan sonuçlara bakılarak her iki üniversitede okumakta olan gençlerin durumları hakkında genel bir değerlendirme yapılmak istenir ise her iki topluma ait sosyal kurumlarının zaman içinde farklılaşması sonucu, aynı dine mensup olsalar da fertlerinin de üzerinde farklar yarattığını görmekteyiz. Söz konusu farklar derece derece olup, her iki toplumun sosyal kurumlarının maruz kaldığı modernleşmenin yoğunlaşmasındaki seviye farkı bu derecelenmede asli bir rol oynamaktadır. Ancak özellikle son yüzyıldaki geçirilen farklılaşma süreci ve Türkiye'deki din ile siyaset ayrımını oluşturan çizgilerin Ürdün'e nazaran çok daha belirgin ve sert bir surette tespiti Türkiye'deki din eğitimi üzerinde olumsuz yönde etkide bulunmuş, bu da dini hayatın Ürdün'e göre daha düşük seviyede kalmasına neden olmuştur. Bu bulguları özellikle anketteki dinin siyasi boyutuyla alakalı soruların sonuçlarında oluşan farklarda görebilmekteyiz.

Ama her şeye rağmen sonuçlar şunu gösteriyor ki din, üniversite gençlerinin hayatında hala etkisini büyük bir şekilde korumaktadır.

## KAYNAKÇA

- Abu Rumman, Muhammed ve Diğerleri, el-Harekâtü'l-İslâmiyya fi'l-Ürdün, el-Misbar Yay., Dubay, 2012.
- Abu Rumman, Muhammed ve Abu Haniyye, Hasan, el-Hall el-İslâmî Fi'l-Ürdün, Friedrich Ebert Derneği ve Ürdün Stratejik Araştırmaları Merkezi, Ürdün Üniversitesi, Amman, 2012.
- Abuzer, Celil, Üniversite gençliğinin değişen din anlayışı, İpek Yay., İstanbul, 2010.
- Aile ve Sosyal Politika Bakanlığı, Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması, Proje Koordinatörü İbrahim Uslu, Ankara, 2011
- Akgül, Mehmet Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları- Tanzimat Sonrası Örneği (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1996.
- Akgül, Mehmet, Din sosyolojisi: El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, Grafikler Yay., Ankara, 2012.
- Altun, Fahrettin, Modernleşme Kuramı: Elistirel Bir Giriş, Yöneliş Yay., İstanbul, 2002.
- Apaydın, Halil, “Üniversite Öğrencilerinin Dini Yasaklarla İlgili Tutumları”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 11, 1999.
- Arıcı, İsmail ve Behlül Tokur, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki”, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/10, Ankara, 2017.
- Arslantürk, Zeki, Kutsalın Dönüşü, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998.
- Arslantürk, Zeki- Amman, M. Tayfun, Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1999.
- Arslantürk, Zeki, Araştırma Metod ve Teknikleri, 5. Baskı, İstanbul, Çamlıca Yay., 2001.
- Arslantürk, Zeki, “dindarlığın bağımsız değişkenleri”, Dindarlık Olgusu: Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, Editör: Hayati Hökeleli, Kurav Yay., Bursa, 2006.
- Arslantürk, Zeki, Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009.
- Atalay, Talip, “Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Aralık 2004, İstanbul, 2006.
- Avcı, Özlem, Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği, Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2010.
- Aydın, Cüneyd, İnsanın Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnanışları Arasındaki İlişki, Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2015.

- Aydinalp, Halil, “Türkiye’de Dini Yapı: Örnek Alanlar Üzerinden Bir Tasvir”, Dindarlık Olgusu sempozyum tebliğ ve müzakereleri, Kurav Yay., Bursa, 2006
- Ayten, Ali, Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü, Marmara Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi., 2009, İstanbul.
- Ayten, Ali, “Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2009:9., sayı: 4.
- Bahadır, Abdülkerim, İnsanın Anlam Arayışı ve Din, İnsan Yay. İstanbul, 2002.
- Bahçekapılı, Mehmet ve diğerleri, Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012) Raporu, İlke İlim Kültür Eğitim Derneği, İstanbul, 2012.
- Bayhan, Vehbi, Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997.
- Bayhan, Vehbi, “Gençlik ve Postmodern Kimlik Örüntüleri Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili (İnönü Üniversitesi Uygulaması)”, Gençlik Araştırmaları Derneği, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013-1.
- Bayyigit, Mehmet, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1987.
- Bayyigit, Mehmet, Gençlik ve Din, 2.baskı, Yediveren Kitap, Konya, 2011.
- Bener, Muhammet, Dindarlık-Eş Seçimi İlişkisi (Sdü Örneği), Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2011.
- Beydilli Kemal , İslam ansiklopedisi, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” maddesi, cilt 43.
- Cilâci, Osman, Psiko –sosyal Açısından İlahi Dinlerde Dualar, Arı Yay., Konya, 1982.
- Coşkun, Ali, Sosyal Değişme Kadın ve Din, Rağbet Yay., İstanbul, 2011.
- Çarkoğlu, Ali ve Toprak, Binnaz, Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset, TESEV Yay., Kasım 2006.
- Çapçioğlu, İhsan, Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum. Otto yay., İstanbul, 2011.
- Çapçioğlu, İhsan, Sosyo-Politik Tutumlar Ve Dindarlık İlişkisi- İlahiyat Fakülteleri Örneği (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Çelebi, Muhsin, İslam’da Ahiret İnanıcı ve İnsan Üzerindeki Tesirleri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 1999.
- Çelik, Abbas, “1960 Sonrasında Türkiye’de Din Eğitimi”, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 29, Erzurum, 2008.
- Çelik, Celaleddin, “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din, Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması”, Karadeniz Dergisi, cilt: II, sayı: 8, 2009.
- Çelik, Celaleddin, Şehirleşme ve Din, Çizgi Yay., Konya, 2002.

- Çelik, Celaleddin, Türkiye’de dini gruplar sosyolojisi, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kayseri, Ekim 2011.
- Çetin, Halis, Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri, Siyasal Yay. Ankara, 2003.
- Çimen, Gülsen, Siyasal Sosyalleşmeye Etkileyen Faktörler (Konya ili CHP-MHP-AK Parti Üyeleri Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2018.
- Dâiretü’l-İhsâât el-Âmmeh, el-Kitabü’l-ihsâî’s-senevî el-Ürdünî, Amman, 2018, sayı. 69.
- Demir, Zekiye, Modern ve Post Modern Feminizm, İstanbul, İz Yay., 1997.
- Demirezen, İsmail Tüketim Toplumu ve Din, Dem yay., İstanbul, 2015.
- Deniz, Ali Çağlar, Üniversite Gençliğinin Metropol Kente Uyum Sağlamada Stratejileri: İstanbul Örneği, Doktora tezi, İstanbul üniversitesi, İstanbul, 2013.
- Doğan, Mebrure, Dindarlık Sabır Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2014.
- Doğan, Mustafa, Dua İman İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006.
- Dorman, Emre, Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009.
- Efe, Esin, Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçme Eğilimleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2013.
- el-Fevvaz, Abdurrahman ve diğerleri, el-Mucteme’u el-Ürdünî, El-Hamid Yay., Amman, 2012.
- el-Haccâr, Beşir ve Rıdvân, Abdulkarim, “Mecelletü’l-Câmiati’l-İslâmîah”, Gazze İslam Üniversitesi, 14/1, Gazze, 2006.
- Ersözlü, Selda, Modernliğin Bireyciliği İle Yaşam Politikalarında Beliren Bireyselleşmenin Yansımaları Arasındaki Farkın İlişkiseliliği (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019.
- Erten, Hayri, Azerbaycan Üniversitesi Gençliğinde Dini Hayat (Bakü Devlet Üniversitesi Örneği), Ideal Usta Yay., Konya, 2008.
- es-Suney’, Salih, Et-Tedeyyün ves-Sihha en-Nefsiyye, Doktora Tezi, Camiat'ül-İmami Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2000.
- Eşer, Hatice, Üniversite Öğrencilerinde Dinî İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi, yüksek lisans tezi, Uludağ üniversitesi, Bursa, 2005.
- Geredeli, Mustafa, Namazın sosyo – Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi, Yüksek lisans tezi, Selçuk üniversitesi, Konya, 2008.
- Giddens, Anthony, Sosyoloji, ayraç Yay. Ankara, 2000.

- Glock, Charles, Dindarlığın Boyutları Üzerine, “Din Sosyolojisi, Çe. M. Emin Köktaş, Der. Yasin Aktay, 2. Baskı, Vadi Yay., Ankara, 1998.
- Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yay., İstanbul, 2000.
- Günay, Ünver, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Karahan kitabevi, Adana, 2006.
- Günay, Ünver, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, Ankara üniversitesi, ilahiyat dergisi, Ankara, özel sayı, 1999.
- Günay, Ünver, Toplumsal Değişme, Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1999.
- Günay, Ünver “Türklerin Dini Tarihinde Ve Kültüründe Çoğulculuk Ve Hoşgörü”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, Sayı: 10.
- Hanioglu, Şükrü, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi “Batılılaşma” maddesi, 1992.
- Hill, Peter and Hood, Ralph, Measures of Religiosity, Religious Education Press, Alabama, 1999.
- Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993.
- Hökelekli, Hayati, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, Dem Yay., İstanbul, 2009.
- Kara, Mustafa, Türkiye’de Tarikatlar. Tarih ve Kültür, Ed.Semih Ceyhan. İsam yay. 1. Basım. 2015.
- Karşahin, Hakkı, Gençlik ve Din, Editör: Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, “Din Sosyolojisi”, Grafikler Yay., Ankara, 2012.
- Karpat, Kemal, Kısa Türkiye tarihi 1800-2012, yayına hazırlayan Güneş Ayas, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Kur’ân’da ibadet psikolojisi, İzci Yay., İstanbul, 1997.
- Kaya, Mevlüt, Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Etüt Yay., Samsun, 1998.
- Kaya, Mevlüt, “Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 2011, sayı: 30.
- Kayıklık, Hasan, Din Psikolojisi, Karahan kitabevi, Adana, 2011.
- Kenan, Seyfi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2012, Cilt 42.
- Kılıç, Sadık, “Seküler Dünyanın Gizli Dini: Falcılık, Astroloji”, EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler, 1998, cilt: I, sayı: 2.
- Kımtır, Nurten, Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi, doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2008.
- Kıraç, Ferdi, Dindarlık eğilimi, varoluşsal kaygı ve psikolojik sağlık, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Kirman, Mehmet, Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Karahan Yay., Adana, 2005.
- Kirman, Mehmet, Din Sosyolojisi Sözlüğü, Karahan Kitapevi, Adana, 2016.

- Koçar, Musa, Üniversite Gençliğini Dini İnançlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta, 2009.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, Gençlik Araştırması Raporu, Mart-Nisan 2017.
- Korlaelçi, Murtaza, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, Hece Yay., Ankara, 2002.
- Koştaş, Münir, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- Kotan, Şevket, "Kur'anın Tarihselliği Tartışması", I. Kur'an Sempozyumu (Ekim 2006), İslami İlimler Dergisi Yay., 2007.
- Köktaş, Emin, "Türk Modernleşmesinin Din Sorunu, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Problemi Ve İslam" Sempozyumu: 3-4 Mayıs 1997, İzmir, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000.
- Köktaş, M. Emin, Türkiye'de Dini Hayat: İzmir Örneği, İşaret Yay., İstanbul, 1993.
- Köse, Ali ve Ayten, Ali, Din Psikolojisi, Timaş Yay., İstanbul, 2013.
- Kurt, Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakltes Dergisi, Bursa, Cilt 18, sayı 2, 2009.
- Lüküslü, Demet, Türkiye'de Gençlik Miti 1980 Sonrası Türkiye Gençliği, İletişim Yay., İstanbul, 2009.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, Kişilik ve Din, DEM Yay. İstanbul, 2004.
- Mubaydîn, Muhanned, "el-Hüviyet'ül-Ürdüniya: et-Tarihü vet-Teşekkülü vel-Mucteme", <http://www.thoriacenter.org/projects.asp?id=10&orderby=1&by=&page=3>. Erişim tarihi: 11 mart 2016.
- Mutlu, Kayhan, "Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Tartışma", Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İslami Araştırmalar, Cilt: 3, Sayı: 4, Ekim 1989.
- Mutlu, Kayhan ve Kahraman, Yavuz, "Değişim Yönetimi: Üniversite Öğrencilerinin İnanç Sistemindeki Değişimler", Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Manisa, 2012, cilt: 19, sayı: 2.
- Münir Koştaş, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış Türkiye Diyanet Vakfın yayınlar, Ankara, 1995.
- Nalbant, Haldun, Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık İle Başarı Algısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Makü Örneği), Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010.
- Onay, Ahmet, Dindarlık Etkileşim ve Değişim, Dem Yay., İstanbul, 2004.
- Öcal, Mustafa, "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, cilt 6, Sayı 12, 2008.
- Özay, Mehmet, Sekülerleşme ve Din, İz Yay., İstanbul, 2007.
- Özbay, Haluk ve Öztürk, Emine, Gençlik, İletişim Yay., İstanbul, 1992.
- Pajaziti, Ali, Geçiş Sürecinde Makedonya Üniversitesi Gençliği ve Din Olgusu, yüksek lisans tezi, Marmara üniversitesi, İstanbul, 1998.
- Peker, Hasan, "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kilis, 2018/1, Cilt: 5, Sayı: 8.

- Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s.
- Poyraz, Tüğçe ve diğerleri, “Üniversite Gençliğinin Güncel Sorunlara Bakışı”, H.Ü. Sosyoloji Bölümü Öğrencileri Örneği, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, Cilt: 20 / Sayı: 1, 2003.
- Roof, W.C, “Concepts And Indicators Of Religious Commitment: A Critical Review”, Editor: Robert Wuthnow, The Religious Dimension. New Directions in Quantitative, Academic Press, 1979.
- Sezen, Yümnü, Kültür ve Din, İz Yay., İstanbul, 201.
- Sıdıka, Ayşe, OKTAY, “Kadınların Çalışma Hayatına Katılmalarının Önündeki Sosyo-Kültürel Engeller”, İslam ve Çalışma Hayatı, Ulusal Sempozyumu, Kasım –2005, İzmir, 2008.
- Subaşı, Necdet, “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Dini Hayat”, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din Dergisi, Cilt. 5, 2015.
- Şahin, Adem, İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1999.
- Şentürk, Habil, İbadet Psikolojisi, Hz Peygamber Örneği, İz Yay., İstanbul, 2000.
- Şentürk, Recep, Türkiye’de dindarlık: muhafazakarlık ve laiklik ekseninde inanma biçimleri ve yaşam deneyimleri, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
- Şentürk, Recep, Yeni Din Sosyolojileri: Batı’da 1960 sonrası arayışlar, Gelenek Yay., İstanbul, 2004.
- Taş, Kemaleddin, “Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri”, Alter Yay., Ankara, 2005.
- Taş, Kemaleddin, “Dindarlığa etki eden faktörler, Süleyman Demirel Üniversitesi”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, 2004/2.
- Tekin, Mustafa “Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu”, Eski Yeni Dergisi, sayı 10, 2008.
- Tekin, Mustafa, “Dindarlık Bağlamında Emel-İ Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, “Dindarlık Olgusu Sempozyu Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı”, Bursa, Kurav Yay., 25-26 Aralık, 2004.
- Tekin, Mustafa, “Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, 25, 5-28.
- Thalgi, Mohammad, Ürdün’de Din Eğitimi, doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- Turan, Nevzat, İnanç Psikolojisi, Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu, Timaş Yay, İstanbul, 3. Baskı, 2010.
- Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması, Proje Koordinatörü İbrahim Uslu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara, 2011.
- Türkiye İstatik Kurumu, Nüfus ve Konut Araştırması, Ankara, 2011.
- Türköne, Mümtaz’er, Doğum ile Ölüm Arasındaki İslamcılık, kapı Yay., İstanbul, 2012.
- United Nations, World Youth Report 2005, United Nations Publication, 2005

- United Nations, Youth Civic Engagement, New York, 2015.
- Uysal, Veysel, Psiko-sosyal Açıdan Oruç, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994.
- Ünal, Mehmet Süheyl, Modern Toplumda Dinsel Bireycilik (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Ürdün genel statik kurumu, Takriru en-Netaici'r-Reisiya lit-Ti'dadil-Âmi lis-Sukkani ve'l-Mesâkin 2015, 2016.
- Vatandaş, Celalettin ve Diğerleri, Türkiye'de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, İstanbul, SEKAM Yay., 2013.
- Vatandaş, Celalettin ve diğerleri, Üniversite Öğrencilerinin Hayat Tarzı ve Toplumsal Değerler, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi (SEKAM), İstanbul, 2016,
- Wilson, Bryan, Religion In American Society The Effective Presence, Prentice Hall Inc, New Jersey, 1978.
- Yapıcı, Asım, "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", Çukurova üniversitesi, İlahiyat Fakültesi dergisi, Çukurova, Ocak- Haziran 2006, Sayı 1. Cilt 6.
- Yapıcı, Asım, Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dini Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği), Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adana, Cilt. 9. Sayı 2. Temmuz-Aralık. 2009.
- Yapıcı, Asım, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi", İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çukurova, 17:2, 2012.
- Yavuz, Hakan, Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yay., İstanbul, 2010.
- Yavuz, Hakan, Modernleşen Müslümanla: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti, Çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yay., İstanbul, 2005.
- Yıldırım, Mustafa, "İslam Hukukunda Kadının Çalışması", İslam ve Çalışma Hayatı, Ulusal Sempozyumu, Kasım-2005, İzmir, 2008.
- Yıldız, Murat, "Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", Tabula Rasa Dergisi, 1. Sayı, Isparta, 2001.
- Yıldız, Murat, Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998.
- Yiğit, Metin, "Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi", Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011, Cilt: 47, Sayı: 1.
- Yörükoğlu, Atalay, Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları, 6. Baskı, Özgür Yay., İstanbul, 1989.
- Zennun, Fevvez, Heykelet en-Nizam es-Siyasî fi el-Memleket el-Ürdüniyya, Merkezü'd-Dirasat el-İklîmiya, 8/4, Musul, (t.y).

# İNTERNET ADRESLERİ

Türkiye nüfus sayımı:

<http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

Türkiye işsizlik oranı:

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33778>.

Ürdün nüfus sayımı:

<http://dosweb.dos.gov.jo/ar..>

Ürdün işsizlik oranı:

[http://dosweb.dos.gov.jo/ar/uemp\\_q4032020/](http://dosweb.dos.gov.jo/ar/uemp_q4032020/).

Türkiye ve Ürdün'de GSYH

[http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825&utm\\_source=feedburner&utm\\_medium=feed&utm\\_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+tuikbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCItenleri+%28Son+1+Ay%29%29)

<https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>

Türkiye ve Ürdün'de dış ticaret hacmi

<https://ticaret.gov.tr/haberler/2018-yili-kasim-ayina-ait-dis-ticaret-ticaret-esnaf-ve-kooperatiflere-iliskin-v> <http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/statistical-yearbook2018/>

Türkiye ve Ürdün'de asgari ücret

[https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1236/2018\\_onikiay.pdf](https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1236/2018_onikiay.pdf) .

<https://www.haberturk.com/asgari-ucret-ne-kadar-oldu-2018-asgari-ucret-zam-hesaplama-1779663-ekonomi>

<http://alrai.com/article/10425418/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8/%D8%B1%D9%81%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D9%86%D9%89-%D9%84%D9%84%D8%A3%D8%AC%D9%88%D8%B1>

Türkiye ve Ürdün'de doğuştan beklenen yaşam süresi

<https://www.worldometers.info/demographics/life-expectancy/#countries-ranked-by-life-expectancy>

Türkiye ve Ürdün'de bin kişi başına düşen ölüm sayısı

<https://www.bik.gov.tr/turkiyenin-2018-olum-istatistikleri-aciklandi/#:~:text=Bebek%20%C3%B6l%20say%C4%B1s%C4%B1%202017%20y%C4%B1l%C4%B1nda,2018%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20binde%209.3%20oldu>

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Türkiye ve Ürdün'de toplam doğurganlık hızı

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dogum-istatistikleri-aciklandi/1480375>

Türkiye ve Ürdün'de boşanma oranları

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/evlenmeler-azaldi-bosanmalar-artti/1745213>

Türkiye ve Ürdün'de ortalama ilk evlilik yaşı

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyede-evlenme-yasi-yukseliyor/1146168>

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/evlenmeler-azaldi-bosanmalar-artti/1745213>

Türkiye'de yükseköğretime katılan öğrenci sayıları

<https://istatistik.yok.gov.tr/>

<https://m.bianet.org/bianet/egitim/196720-yok-ten-2017-2018-istatistikleri>

<https://www.ihha.com.tr/haber-2017-2018-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri-yayimlandi-724058/>

Türkiye ve Ürdün'de okuma yazma bilmeyenlerin sayısı

<https://www.ihha.com.tr/haber-turkiyede-2-milyon-482-bin-kisi-okuma-yazma-bilmiyor-655525/>

<http://alrai.com/article/10450432/%D9%85%D8%AD%D9%84%D9%8A%D8%A7%D8%AA/%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8%D8%A9----52--%D9%86%D8%B3%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%AF%D9%86-%D9%86%D9%87%D8%A7%D9%8A%D8%A9-2017>

2010 senesinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Türkiye ve Ürdün ile ilgili alkolün tüketim oranları:

[http://www.who.int/substance\\_abuse/publications/global\\_alcohol\\_report/profiles/tur.pdf?ua=1](http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/tur.pdf?ua=1)

[https://www.who.int/substance\\_abuse/publications/global\\_alcohol\\_report/profiles/jor.pdf?ua=1](https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/jor.pdf?ua=1)

<https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>

2015 yılı itibariyle Ürdün'de Hristiyanların Ürdün'ün toplam nüfusunun oranına göre gösteren bir çalışma.

<http://www.abouna.org/holylands/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%A8-%D8%AF-%D8%AD%D9%86%D8%A7-%D9%83%D9%84%D8%AF%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D9%86%D8%B3%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%AF%D9%86%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D9%8A%D8%AD%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D9%8A%D9%85%D9%8A%D9%86-368-%D8%A7%D9%86%D9%81%D9%88%D8%AC%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D9%83>

Ramazanda gündüz vakitlerinde açktan yiyip içmekten yakalanan kimseye ceza uygulanmakla ilgili Ürdün ceza hukukundaki kanun maddesinin açıklaması:

<http://alrai.com/article/10440373/%D8%A3%D8%A8%D9%88%D8%A7%D8%A8/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D8%A7%D9%87%D8%B1%D8%A9-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B7%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D8%A4%D8%B0-%D9%84%D9%84%D9%85%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1-%D9%85%D8%AE%D8%A7%D9%84-%D9%84%D9%84%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86>

<http://www.sarayanews.com/index.php?page=article&id=13779>.



# EKLER

## ANKET FORMU (TÜRKÇE)

### ANKET FORMU

Bu anket doktora tezinde kullanılacağından verilecek cevapların dikkati/dürüstlüğü önemlidir. Anketin geçerli olabilmesi için bütün soruların cevaplanması zorunludur. Lütfen (6.soru hariç) her soru için **sadece** bir seçeneğin önündeki paranteze ( x ) işareti koyunuz.

1. Cinsiyetiniz? Erkek Kadın
2. Hayatınızın büyük çoğunluğunun geçtiği yer? Köy İlçe İl
3. Fakülte ve Bölüm: .....
4. Anne-Babanızın öğrenim durumu:
 

Anne	Baba
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/> Okur-yazar değil
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/> İlkokul mezunu
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/> Ortaokul mezunu
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/> Lise ve dengi okul
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/> Fakülte veya yüksekokul mezunu
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/> Lisansüstü (Y.Lisans, Doktora)
5. Ailenizin aylık gelir düzeyi?
 

<input type="checkbox"/> 0-1400 TL	<input type="checkbox"/> 1400-2500 TL	<input type="checkbox"/> 2500-4000 TL
<input type="checkbox"/> 4bin-6bin TL	<input type="checkbox"/> 6bin-10 bin TL	<input type="checkbox"/> 10 binden fazla TL
6. Din eğitiminizi nereden aldınız? (**Birden fazla şıkkı işaretleyebilirsiniz**)
  - Herhangi bir din eğitimi almadım
  - Kendim okuyup araştırdım
  - Ailemden öğrendim
  - Camide öğrendim
  - Dini cemaatlerden öğrendim
  - Kuran Kursu ya da Dinî Kurslardan öğrendim

Okulda öğrendim

İmam-Hatip Lisesinde okudum

Diğer (lütfen yazınız).....

7. Allah hakkındaki inancınızı aşağıdaki ifadelerden hangisi en uygun bir şekilde ifade eder?

Her şeyi yoktan yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten bir Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyorum.

Allah'ın varlığına inanıyorum, fakat bazı şüphelerim var.

Kâinatın Allah tarafından yaratıldığına inanıyorum, fakat daha sonra olanlara müdahale etmediğine inanıyorum.

Allah'ın varlığı-yokluğu konusuna ilgi duymuyorum.

Allah'ın varlığına inanmıyorum. Her şey tabiat kanunlarına göre gerçekleşir.

Her türlü dinî inanca karşıyım.

8. "Kur'an-ı Kerimde anlatılanlar her çağ için doğruyu gösterirler ve geçerlidirler".

Tamamen katılıyorum  Katılıyorum  Fikrim yok

Katılmıyorum  Hiç katılmıyorum.

9. Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.

Tamamen katılıyorum  Katılıyorum  Fikrim yok

Katılmıyorum  Hiç katılmıyorum.

10. İnsanlar öldükten sonra kıyamet gününde tekrar dirilecektir.

Tamamen katılıyorum  Katılıyorum  Fikrim yok

Katılmıyorum  Hiç katılmıyorum.

11. Cennet ve cehennem vardır.

Tamamen katılıyorum  Katılıyorum  Fikrim yok

Katılmıyorum  Hiç katılmıyorum.

12. Beş vakit namaz kılma sıklığınız nedir?

Her zaman  Çoğu zaman  Bazen

Sadece cuma ve bayram namazlarını kılıyorum.

Hiç namaz kılmıyorum

13. Evde ya da camide cemaatle namaz kılar mısınız?

Her zaman  Çoğu zaman  Fikrim yok  Bazen  Hiçbir zaman

14. Sağlığınız elverdiği sürece Ramazan oruçlarını tutar mısınız?  
Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman
15. Muhtaçlara sadaka verir misiniz?  
Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman
16. Ne sıklıkla dua edersiniz?  
Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman
17. İyi insanların Müslüman olmasalar bile cennete gideceğine inanıyorum.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
18. İbadet etmemize gerek yok; kalbimizdeki iman veya kalbimizin temizliği bize yeter.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
19. Arkadaş seçiminde dindar olmasına dikkat edilmelidir  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
20. Dine bağlılık, insanın hayatına başka yoldan elde edemeyeceği bir gaye ve anlam kazandırır.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
21. Din ölüm karşısında insana, başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu verir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
22. Eş seçiminde başka özelliklerin yanı sıra, eşin dindar olması da önemlidir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
23. Kadının kocasına, haram olan bir eylemi emretmedikçe, itaat etmesi gerekir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
24. Devletin din kurallarına (şeriata) göre yönetilmesi gerekir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.

25. Seçimlerde oy verirken adayın dindarlığını dikkate alır mısınız?  
Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman
26. İbadetlerinizi sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmeniz için gerekli olan bilgi düzeyiniz nedir?  
yüksek Orta Fikrim yok Zayıf Hiç yok
27. Kur'an-ı Kerim'i, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?  
Her gün bir miktar okurum Çoğu zaman okurum Fikrim yok  
Bazen okurum Hiçbir zaman okumam
28. Televizyon, gazete, dergi ve internet gibi iletişim araçlarındaki dini konularla alakalı yayınlara ilgi dereceniz nedir?  
yüksek Orta Fikrim yok Zayıf Hiç yok
29. Kur'an-ı Kerim dışında ne tür dini kitaplar okursunuz?  
Tefsir, fıkıh ve akait türünde kitaplar  
Sadece dua ve benzeri kitaplar. Okumuyorum
30. Kadının evin dışında çalışmasında sakınca yoktur.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
31. Kadınlar istediği gibi özgürce giyinebilmelidir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
32. Dini partiler/gruplar dini yaşamda zaruridir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
33. Tarikatlar insanları din anlayışına zarar verir.  
Tamamen katılıyorum Katılıyorum Fikrim yok  
Katılmıyorum Hiç katılmıyorum.
34. Alkol alır mısınız?  
Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman
35. Faiz konusunda tutumunuz nedir?  
Haram ve almıyorum Haram ancak alıyorum Fikrim yok  
Bu zamanda zarurettir Haram değil
36. Herhangi bir konuda karar verirken dine uygun olup olmadığına dikkat ederim.

Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman

37. Dinimi savunur ve tebliğ etmeye çalışırım.

Her zaman Çoğu zaman Fikrim yok Bazen Hiçbir zaman

NOT: Eklemek İstedığınız Görüşlerinizi Lütfen Buraya Yazınız

.....



## ANKET FORMU (ARAPÇA)

### استبيان

نتائج هذا الاستبيان ستستخدم في رسالة دكتوراة، لذا يرجى تحري الدقة والصدق في الإجابات. وحتى يمكن الاستفادة من هذا الاستبيان يجب الإجابة على جميع الأسئلة، لذا يُرجى وضع إشارة (X) مقابل جواب واحد لا أكثر، ما عدا السؤال (6).

1. الجنس: ( ) ذكر ( ) أنثى
2. ما المكان الذي عشت فيه أكثر عمرك؟ ( ) قرية ( ) مدينة
3. الكلية والتخصص.....
4. المستوى التعليمي للوالدين: الأب الأم  
 لا يعرف القراءة والكتابة  
 درس الابتدائية  
 درس الإعدادية  
 درس الثانوية أو ما يعادلها  
 درس كلية أو جامعة  
 ماجستير/دكتوراة
5. الدخل الشهري لأسرتك بالدينار؟  
 0-200 دينار ( )  200-400 ( )  400-600  
 600-ألف ( )  ألف-1500 ( )  فوق 1500
6. من أين حصلت على تعليمك الديني؟ (يمكن اختيار أكثر من نقطة)  
 لم أحصل على أي تعليم ديني  
 بحثت وقرأت بنفسي  
 تعلمت من عائلتي  
 تعلمت من الجامع  
 تعلمت من الجماعات الدينية  
 تعلمت من دورات القرآن الكريم أو الدورات الدينية  
 تعلمت من المدرسة  
 تعلمت من الثانوية الشرعية  
 غير ذلك (اكتب لو سمحت).....
7. ما هي العبارة التي تناسب إيمانك بالله تعالى مما يلي؟  
 ( ) أو من إيماننا جاز ما بالله الخالق لكل شيء من العدم، والعالم بكل شيء، والقادر على كل شيء.

- ( ) أو من بوجود الله، ولكن عندي بعض الشك.
- ( ) أو من بأن الله خلق العالم، ولكن بعد ذلك لم يتدخل بخلقه.
- ( ) لا أهتم بمسألة وجود الله.
- ( ) لا أو من بوجود الله، وكل شيء يسير حسب قانون الطبيعة.
- ( ) أنا ضد أي اعتقاد ديني.
8. "كل ما جاء به القرآن الكريم يهدي جميع الأجيال إلى الحق، والقرآن صالح لكل عصر"
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
9. سيدنا محمد هو عبد الله وخاتم الرسل.
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
10. بعد الموت سوف يُبعث الناس يوم القيامة.
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
11. "هناك جنة وهناك نار".
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
12. ما هو وضعك بالنسبة للصلاة؟ (بالنسبة للفتيات عند عدم وجود مانع شرعي)
- ( ) كل يوم أصلي الصلوات الخمس المفروضة، وأصلي صلاتي الجمعة والعيد.
- ( ) أصلي بعض الصلوات الخمس، وأصلي الجمعة والعيد.
- ( ) أحيانا أصلي الفريضة، والجمعة، والعيد.
- ( ) أصلي فقط صلاتي الجمعة والعيد.
- ( ) لا أصلي أبداً.
13. هل تصلي "جماعة" في البيت أو في الجامع؟
- ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبداً ( ) لا أدري
14. عند عدم وجود مانع شرعي (مرض، سفر وغير ذلك) هل تصوم رمضان؟
- ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبداً ( ) لا أدري
15. هل تتصدق على المحتاجين؟
- ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبداً ( ) لا أدري
16. متى تدعو الله؟
- ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبداً ( ) لا أدري
17. "أو من أن الناس الجيدين سيدخلون الجنة ولو كانوا غير مسلمين".
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
18. "لا داعي للعبادة، فالإيمان الذي في قلوبنا أو صفاء قلوبنا يكفي".
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
19. "عند اختيار صديق أحرص على أن يكون متدينا".
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
20. "الالتزام بالدين يجعل لحياة الإنسان غاية ومعنى لا يمكن اكتسابهما من غير طريق الدين".
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
21. "الدين يُكسب الإنسان إحساسا بالأمان تجاه الموت، لا يمكنه أن يكتسبه من جهة أخرى غير الدين".
- ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا

22. في موضوع اختيار الزوج، بالإضافة إلى الصفات الأخرى فإن كون الزوج متدينا أو الزوجة متدينة مهم أيضا.  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
23. يجب على المرأة أن تطيع زوجها ما لم يأمرها بمعصية.  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
24. يجب على الدولة أن تحكم بالشريعة الإسلامية  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
25. عند التصويت في الانتخابات، هل تهتم بكون المرشح متدينا؟  
 ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبدا ( ) لا أدري
26. من أجل أداء العبادة بشكل سليم، كيف تجد مستوى المعلومات التي لديك؟  
 ( ) عالٍ ( ) متوسط ( ) ضعيف ( ) لست مهتما ( ) لا أدري
27. كل متى تقرأ القرآن الكريم؟  
 ( ) كل يوم أقرأ مقدارا منه ( ) أغلب الأحيان أقرأ ( ) بعض الأحيان أقرأ  
 ( ) لا أقرأ أبدا ( ) لا أدري
28. ما مدى اهتمامك بالمواضيع الدينية في التلفزيون أو الجرائد أو الأنترنت أو غيرها من وسائل الاتصال؟  
 ( ) عالٍ ( ) متوسط ( ) ضعيف ( ) لا أهتم أبدا ( ) لا أدري
29. ما هي نوعية الكتب الدينية التي تقرأها غير القرآن الكريم؟  
 ( ) التفسير والفقه وهذه النوعية من الكتب ( ) فقط كتب الأذكار وما شابهها ( ) لا
- أقرأ
30. "لا مانع في عمل المرأة خارج منزلها".  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
31. "يجب على المرأة أن تلبس ما تشاء بحرية".  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
32. "الجماعات/الأحزاب الدينية ضرورية من أجل الحياة الدينية".  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
33. "الطرق الصوفية تضر بمفهوم التدين لدى الناس".  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
34. "الفكر السلفي يجعل الإنسان أكثر تدينا".  
 ( ) أوافق بشدة ( ) أوافق ( ) لا أدري ( ) لا أوافق ( ) لا أوافق أبدا
35. هل تشرب الكحول؟  
 ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبدا ( ) لا أدري
36. ما هو رأيك بالنسبة للفوائد البنكية الربوية؟  
 ( ) حرام، ولا أخذها ( ) حرام ولكني أخذها ( ) في هذا الزمن أصبحت ضرورة  
 ( ) ليست حراما ( ) لا أدري
37. عند اتخاذ أي قرار أحرص على كونه يتوافق مع الدين ولا يخالفه.  
 ( ) دائما ( ) غالبا ( ) أحيانا ( ) لا، أبدا ( ) لا أدري
38. أحاول أن أبلغ ديني وأدافع عنه.

( ) دائماً ( ) غالباً ( ) أحياناً ( ) لا، أبداً ( ) لا أدري

ملاحظة: يمكنكم إضافة أي ملاحظة أو رأي آخر هنا

---

